12

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PL 175 I75 Isma'il Ankaravi
Miftah ul-belagat ve misbah ul-fesahat

2200

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO
NOV 16 1977

شارح مثنوی الشیخ اسماعیل انقروی علیه رحمة الباری
حضرتلری خواجهٔ جهانك مناظر الانشاسنی
مأخذ اتخاذ ایدرك حسن تألیفه همت ایلمش اولدیغی
اشبو مفتاح البلاغه نام کتاب معارف نصابکه
فی الحقیقه فن بدیع و بیانده لسان ترکی اوزره یازلمش
اولان کتابلرك برنجیسی و طریق ادبیانده آچلمش
اولان ابواب بلاغتك الك اولکیسی دینلمکه سزا
وخواهشکران شعر وانشا ایچون مطالعه یه شایان
بر یادکار جهانبهادر .

16

مفتاح البلاغه
ومصباح الفصاحه

يامن جعل قلوب العلماء مخزنا لجواهر العلوم والعرفان ويامن زين لسان الفصحاء بزواهر البلاغة والبيان نحمدك حمد العارفين الغارقين فى بحار الشهود والعيان ونشكرك على نعمائك شكر الفانين فى وجودك فناء الاعيان واسئلك ان تصلى على نبيك محمد المبعوث بجوامع الكلم لتتميم مكارم اخلاق الانسان وعلى آله واصحابه الذين نالوا ببركة صحبته الشريفة مقام الرضوان ومتابعته اللطيفة اعلى درجات الجنان . امابعد حمد الله العلى الولى والصلوة والسلام على حضرة النبويه وروضة المصطفويه زبدهٔ اولاد معنوى وزمرهٔ اخفادمك اصلحى واهل طابى يعنى درويش عامل ومحمد صادق (چلبى)

PL
175
I75

چلبی یسرالله لهما العلم الادبی وقتا که صنعت شعر ومعرفت انشایه طالب وعلم بلاغت وفن فصاحته راغب اولوب بو فقیر مولوی اعنی شیخ اسمعیل انقرویدن خطیب دمشقینك اعمض مصنفاتندن اولان متن تلخیصی تعلمه شروع ایدوب حالبوکه آنلرك اول فنده یدلری قصیر اولدیغندن اول کتاب بلاغت نصابده مندرج بولنان معانی دقیقه‌نك فهمی ذهنلرینه عسیر کلدیکی جهتله علم مذکوره اشتغالدن سیر وملول اولمشلر ایدی بو فقیر کثیر التقصیرك درونده شفقت فطریه ومرحمت جبلیه جوشه کلوب آنلره وآنلردن غیری طالب بلاغت وفصاحت اولانلره تسهیل ایتمك ایچون اول کتاب بدیع الاساسك بدیع وبیانه متعلق اولان وفنلرندن طلابه اهم والزم اولان ابیات وکلمات تلخیص واقتباس قیلنوب ترکی عبارات اوزره ترجمه وتفسیر اولندی وبلغا وشعرانك محله مناسب اولان ابیات بلیغه‌سی وفارسی وعربی ایله جابجا تزیین وتحلیه اولنوب اقسام شعری بیلمك وفنون انشایه واقف وعارف اولمق ایچون مقدمه قیلندی وجمله درت باب وهر باب ایچنده برنیچه فصل اوزره

مبتنی اولوب دورلدی وبوکا (مفتاح البلاغه ومصباح الفصاحه) دیمکله نام ویرلدی امیدرکه بو جوهر شب تاب وتحفهٔ کمیاب مفتاحه مفتاح وفنون بلاغته متعلق اولان کتبه نسبتله مصباح اوله نعم اکرچه صورتا قلیل الحجمدر لکن معنده کواکب معانی ایله مزین اولمش برفلك پرنجمدر نیچه لوازم وقواعدی حاوی اولمش وچوق منافع وفوائدی جمع قلمشدر جملهٔ فوائدندن بری صنایع شعریه نك بیلمسنه وسیله وبدایع انشائیه نك فهم واذعان قلمسنه برخوش ذریعه در باخصوص کتاب مثنوینك وجوه معانیسندن رافع نقاب اولمق ورخسارهٔ نکات وفحاویسندن دفع حجاب قیلمق بو علمی بیلمکه مرهون ومنوط بلکه احادیث نبویه نك نیچه بلیغ اولدیغنی بیلك وکلام الهینك نه مرتبه معجز اولدیغنه عالم اولمق ونظم شریفك الفاظ بلیغه سنده موضوعه اولان اسرارك وجوهندن کشف استتار قلمق بو فنده ماهر اولمغه موقوف ومربوطدر . چونکه برعلمك معلومی شریف اوله اول علم دخی شریف اولور وبرفنك که موضوعی لطیف وعالیقدر اولسه اول

(فنك)

فنك هم لطيف وعاليقدر اولمسی لازم كلور پس
بو علمه هر كيم حضرت قرآن عظيمك واحاديث
رسول كريمك الفاظ شريفه سنده موضوعه
اولان رموز واشاراتی وتشبيهات واستعاراتی
بيلمك نيتيله اشتغال قيلسه اول كيمسه مجرد قيل وقاله
مشغول اولانلر قبيلندن اولميوب آنك سعيی ضلال
وكوششی وبال اولمز اما اول كيمسه كه بو نيتدن قطع
نظر مجرد اظهار فضيلت قلمدن و بين الناس بلاغت
وفصاحتله شهرت ونباهت بولمدن ومشار اليه
بالبنان اولمدن اوتوری مشتغل ومتوغل اولسه اول كيمسه
كندوسنه افضل واولی اولانی قويوب احقر وادنی
شيئه طالب اولوب سعی وكوششی اوزره اول ناسك
قوری تحسين وآفرينندن غيری برنسنه بولمز ولهذا
جان بخشندن حظ آلان اصحاب احوال و ارباب كمال
الفاظ واقواله متعلق اولان بحث وجداله چوقلق
التفات واشتغال قلمز مكر كه قرآن عظيمك واحاديث
رسول كريمك مزاياسنه واصل اولمدن وياخود
برضعيف الذهن طالبه تعليم وافاده قلمدن اوتوری

(مثنوی)

بحث لفظ است این ازان شد معتبر
تا بمعنی ره برد اهل نظر
بحث لفظی کردر ومرجان بود
آن دکر باشد که بحث جان بود
بحث جان اندر مقام دیکر است
بادهٔ جانرا قوام دیکر است
بحث لفظ وحسن اردان یاسبب
بحث جانی یا عجب یا بو العجب
ضوء جان آمد نماند ای مستضی
لازم وملزوم ونافی مقتضی

اما جانه ضیا کلدکدن وروح صفا وجلا بولدقدن صکره سویلتن سوز مجرد لفظی وصوری دکل بلکه معنوی وحقیقیدر زیرا کلام فصیح ونطق ملیح بحر جانك موجی وکوهر عقل وعرفانك درجیدر نته که حضرت مولانا ومن کل الوجوه اولانا قدسنا الله باسراره الاعلی بیوررلر

(مثنوی)

این سخن وآواز از اندیشه خاست

تو ندانی بحر اندیشه کجاست
ایك چون موج سخن دیدی لطیف
بحران دانی که باشد هم شریف

یعنی بر کیمسه‌نك شراب لفظنده حلاوت وماء نطقنده عذوبت ولطافت کوره‌سن بیلکه اول کیمسه‌نك بحر جاننده هم لطافت وحلاوت چوقدر و بر کیمسه‌نك که چشمهٔ دهانندن جاری اولان آب کلامنی حلاوت ولطافتدن خالی وعاری مشاهده قیله‌سن بیلکه آنك نهر رواننده حلاوت ولطافت یوقدر (المرء مخبو تحت لسانه) حدیث شریفی بو معنایی مؤید اولور که لسان ترجمان جاندر و ٭ کلامندن اولور معلوم کشینك کندی مقداری ٭ مصرعی بو فحوایی تصدیق قیلور زیرا کلام معرف مقادیر انساندر بلکل که سخنوران ونظم آوران بالاستقراء درت قسمه منقسملردر (قسم اول) اولدر که تمام صورت ومعنایی جمع قلمش وآنك کلامی ذی روح اولمش وروح افزای وحیات بخش اولمق مرتبه‌سنی هم بولمشدر و (قسم ثانی) اولدر که آنك کلامی ظاهر ازبب

وزیورله طوالمش والفاظ وعبارات وتجنیسات
وترصیعاتله مزین ومجلی اولمش لکن قالب بی جان
وصورت بی آن کبی شکلا خوب ومعنا بی روح
وبی معنا قالمش اوله بو قسمده اولیا وعرفانك
ذی روح وحیات بخش اولان کلمات طیبه‌لرینی تتبع
ایلمك لازم اولورکه تا کلامنده آنك روح حاصل اوله
واول واسطه ایله ذوق ومعنایه وصول بوله
و (قسم ثالث) اولدرکه کلامی خیلی روح افزا
ومعنیدار اوله لکن صور لفظیه‌سی زینت ادیاندن
عاری وزیب وزیورله صناعات شعریه‌دن خالی وبری
اولمغله ادبیاته عالم اولان سخندانلر ونکته خوانلر
قتلرنده بی رغبت اولمش وبی اعتبار قالمش اوله
و (قسم رابع) اولدرکه آنلرك کلامی صورت
ومعنادن خالی اولمغله اصوات حیواناته لاحق اوله
وآنلرحقنده یاوه کوی وهرزه جوی دیمك صادق کله
پس شو ایکی قسمدن اولان سخن پرداز ونظم
سازلره بو علمه شروع قلمق وبو فنه طالب وراغب
اولمق لازم وواجب اولور تا بلاغت وفصاحته
مالك اوله‌لر وصورت ومعناده سائر عرفا وبلغا کبی

جمع قیله‌لر وسوزلرنده سوز ونظملرنده روح دل افروز بوله‌لر ونظم ونثرك معایب ومحاسنته هم واقف وعارف اوله‌لر چون بوفنی بیلمك کلمه وکلامك بیلمسنه موقوف اولدیسه اولا کلمه وکلامك تعریف وتفسیرینه شروع اولندی بعده بدیع وبیانه متعلق اولان کلماتك شرح وتقریرینه بعون الله وتوفیقه ابتدا قلندی امیددرکه اتمام واختتامی میسر اوله والسلام

(الباب الاول فی بیان الکلمة والکلام)

« الکلمة لفظ وضع لمعنی مفرد » کلمه لغتده برسوزه دیرلر واصطلاحده برلفظدرکه معنای مفرد ایچون وضع اولنمشدر لفظ لغتده آغزدن ورمی ایتمکه دیرلر واصطلاحده « مایتلفظ به الانسان اوفی حکمه مهملا کان اومستعملا » دیمکله تعریف ایدرلر یعنی لفظ شول برشیدرکه انسان آنی تلفظ ایلر یاخود انسانك تلفظ ایلدیکی شی حکمنده اولور مایتلفظ به الانسان اعمدر مهمل اولسون ویا مستعمل اولسون فی حکمه قیدینك فائده‌سی اولدرکه ضمائر مستتره‌یه دخی شامل اولور زیرا ضمائر مستتره ملفوظ حکمنده‌در نته‌که آنلر دخی سائر ملفوظات

کبی محکوم علیه ومؤکده ومعطوف علیها اولور
وضع لغتده قومغه دیرلر واصطلاحده « الوضع
تخصیص شیء بحیث متی اطلق او احس الشیء
الاول فهم منه الشیء الثانی » یعنی وضع برشیئی برشیئه
تخصیص ایتمکدر هرنه زمانده که شیء اول اطلاق
اولنه یاخود احساس اولنه آندن شیء ثانی فهم
قیلنه مثلا لفظ ضرب که اطلاق اولندقده آندن
یا معنای ضرب ویا فعل مخصوص منفهم اولور
وکذلك لیلده نار احساس اولنسه آندن دخان
ونهارده دخان احساس قیلنسه آندن نار معلوم
اولور وبر کیمسه‌نك لب گزیده قالمسندن معنای
اسکات فهمه کلور وبعضیلر وضعی بویله تعریف
قیلور « الوضع تعیین الشیء للدلالة بنفسه علی
شیء » بو تعریف اولکی تعریفدن اخصر وبهتردر
واضع لغات کیم ایدوکی خصوصنده اختلاف
واردر ابوالحسن الاشعری ومن تابعه واضع
لغات فی الحقیقه الله تعالیدر دیدیلر وابوهاشم جبائی
معتزلی وآنك توابعی اولان اهل اعتزال واضع لغات
انساندر دیو تحقیق ایلدیلر وحقیقت اولدر که

واضع لغات جناب حقك الهامى واسطه سيله انساندركاه اولوركه وضع خاص وموضوع له دخى خاص اولور مثلا واضع برشخص معينى تعقل ايدوب آنكيچون خاصة برلفظ وضع ايلرز يدوعمرو كبى جمله اعلام بو قبيلدندر وكاه اولوركه وضع وموضوع له هرايكيسى عام اولورلر نته كه واضع تعقل معناى عام ايليوب آنك ازاسنده برلفظى وضع ايلشدر رجل وضرب كبى وكاه اولوركه وضع عام اولوب موضوع له خاص اولور مضمرات وآنك اخواتى كبى اما وضع خاص اولوب موضوع له عام اولمق واقع اولمامشدر ٭ ومفردى « المفرد ما لايدل جزؤه على جزء معناه » ديمكله تعريف ايلديلر يعنى مفرد برلفظدركه اول لفظك جزئى معناسنك جزئى اوزره دلالت ايلمز بو تعريف اقسام الفاظدن درت قسم اوزره صادق اولور اول اول كه اصلا جزؤ طوتمز ومعنايه دلالت ايدز الف استفهام كبى كه جزؤى يوقدر اما معنايه دلالت ايدر وايكنجى جزؤ طوتار اما آنك جزؤ لفظى جزؤ معناسنه دلالت ايتمز مثلا زيد كبى كه

آندن حرف زا آنك جزؤ معينه دلالت قلمز واوچنجى اولدر كه جزؤ طوتر وايكى جزؤدن هر بريسى برمعنا يه دلالت ايدر مثلا عبدالله كبى اما علميت حالده اول مقصود دكلدر بلكه مقصود اوشخص معيندر ودردنجى قسمى اولدركه ايكى جزؤ طوتار وبركيسه يه علم اولدقده هم جزؤ لفظى جزؤ معناسنه دلالت ايدر مثلا حيوان ناطق كبى كه چنان برشخص معينه علم قيلنسه آنك جزؤ لفظى كه حيوان وناطقدر جزؤ معناى مقصوده دلالت ايدر زيرا اول شخص كه حيوان ناطق آنك علمى اوله مع التشخص حيوان ناطقدر پس لفظ حيوان ولفظ ناطق هرايكيسى ايكى معنى اوزره دلالت ايتمش اولورلر كه آندن هر بريسى اول شخص معينك جزؤ معناسيدر . اما بو دلالت علميت حالنده مراد اولمز بو تقرير اولنان اقوال متقدمينك تعبيريدر احق اولان تعبير اولدر كه معناى حيوان ومعناى ناطق علميت حالنده مطلقا ملحوظ دكلدر ومقصود ملحوظ اول شخص معيندر مثلا بركيسه يه احمر نام اولسه علميت حالنده اول ذات مشخصدن

(غيرى)

غیری برآخر معنایه اجمر دلالت ایتمز «ومن کان له طبع سدید . اذا القی الیه هذا فهو شهید » پس بونی دخی بیلکه اکر برکلمه مظهر اولوب برشیئه دلالت قیلورسه ووضع خاص وموضوع له دخی خاص اولورسه اول کلمه‌یه علم دیرلر واکر وضع عام وموضوع له خاص اولورسه اکا اسم موصول واسم اشارت تعبیر ایدرلر واکر مظهر اولمزسه اکا ضمیر دیرلر هو وانت کبی واکر معنای کلمه واحد بالشخص اولمیوب اول معنانك حصولی برنوعك افرادنه علی السویه اولورسه اکا متواطئ دیرلر اول معناده افرادك توافق اولدیغی ملابسه ایله مثلا انسان کبی که آنك مفهومی جمیع افراد اوزره علی السویه شاملدر واکر علی السویه اولمزسه اول کلمه‌یه مشکك دیرلر افرادك آنده تفاوتی وتشارکی اولدیغی جهتدن بوکلمه مشترکیدر ویاخود متواطی قبیلندنمیدر دیو ناظر اولان کیمسه‌لری شك وشبهه‌یه القا ایلدیکی واسطه ایله مثلا لفظ وجود کبی که واجبه وممکنه شامل اولور لکن ممکنه‌دن واجبه دلالتی اقوادر واکر ایکی کلمه ویاخود دخی زیاده برمعنی ایچون موضوع اولسه‌لر اول ایکی کلمه‌یه

مترادفان دیرلر واکر دخی زیاده اولورسه الفاظ
مترادفه تعبیر ایدرلر مثلا قعود وجلوس کبی شول
کیسه‌نك مذهبنده که هرایکیسی برمعنایه طوتروچشم
ودیده کبی که هرایکیسی برمعنایه دلالت ایدر وقلع وقمع
ونزع کبی که هراوچی قوپارمق معنالرینه استعمال
اولنور اکرچه ترادف صفات الفاظ مفرده‌در لکن
بعضیلر مرکب دخی اولور ایسه دیوب الانسان
قاعد والبشر جالس دیمکی الفاظ مترادفه‌دن عد
ایتمشلردر اکر لفظ واحد ایکی ویا اوچ ویاخود زیاده
معانی ایچون موضوع اولورسه واول معانیدن
هر برینه وضع اولی اوزره علی السویه دلالت
قیلورسه اول لفظه معانیدن هر برینه نسبتله مجمل
دیرلر وجمیع معنایه نسبتله مشترك تعبیر ایدرلر اکمدر
هرایکی معنی بری برینه متضاد اولسون ویا اولمسون
ضد اولدیغنه مثال لفظ قرؤ کبی که حیض ایله طهردن
اوترى وضع اولنمشدر وهرایکیسنه علی السویه
دلالت قیلمشدر اما معناده بری برینه متضادان
اولمیوب یا ایکی ویا اوچ معنی ایچون موضوع اولورسه
مثلا غین معجمه کبی که تشنه‌لکه وسحاب رقیقه

(وحرف)

وحرف معينه وضع اولنمشدر وياخود دخي زياده ايچون وضع اولنوب معانئ كثيره يه دلالت قيلورسه مثلا عين مهمله كبي كه معانئ كثيره يه وضع اولنمشدر مثلا چشمه وچشمه يه وجاسوسه وديز كوزلرينه وشمسه ودينارة وبرشيئك ذاتنه ومال نقده ومال كزينه وترازو كوزينه وحرف مخصوصه عين ديرلر لفظ عين وجمله يه بالوضع دلالت قيلمشدر واكر برلفظ وضع اولدن مهجور اولوب آخر معنايه نقل اولنسه اكا منقول دينور مثلا لفظ صلوة كبي كه بحسب اللغه دعا ايچون موضوعدر وشارع حضرتلري آني بومعنادن اركان مخصوصه ايچون نقل ايلمشلردر بين المعنيين مناسبت بودر كه معنئ ثاني دخي دعايي متضمندر پس آني بعض اجزاسيله تسميه قيلمش اولورلر ولفظ صلوة معناي اولده حقيقت لغويه ومعناي ثانيده حقيت شرعيه در زيرا ناقل شارعدر واكر ناقل عرف خاص اولورسه وبرلفظي وضع اولندن كنديلرك اصطلاحنده نقل قيلورسه اكا حقيت عرفيه خاصه دينور مثلا لفظ كلم كبي كه لغتده جرحه ديرلر

كمال قال الشاعر * جراحات السنان لها التيام * ولا يلتام ماجرح اللسان * لكن جماعت نحويين آني معناي لغويدن اصطلاحه نقل ايلمشلردر واكر نقل برجماعته مخصوص اولميوب عامه يه منسوب اولورسه اكا حقيقت عرفيهٔ عامه تعبير قيلنور مثلا لفظ دابه كبي كه اصلنده كل مايدب على الارض وضع اولنمشدر لكن عامهٔ ناس بو معنادن آني قوايم اربع صاحبلري اولان بهايم ايچون نقل قيلمشدر بونك ناقلي معين اولمديغي ايچون بوكا حقيقت عرفيهٔ عامه ديمشدر واكر نقل علاقه ومناسبت اوزره مبني اولمزسه اكا مرتجل ديرلر جعفر كبي كه لغتده نهر صغيره ديرلر صكره برشخصه اسم ايلديلر وحقيقت ومجاز وتشبيه واستعاره نك تعريفلري عن قريب ذكر اولنور ان شاءالله تعالى « الكلام ماتضمن كلمتين بالاسناد » يعني كلام برلفظدركه ايكي كلمه يي اسناد ايله متضمن اوله بعضيلر « الكلام كلمتان مع الاسناد » ديمكله تعريف ايلديلر بو اولكي تعريفدن اخصردر يعني كلام اسناد ايله متصف اولان شول ايكي

(كلمه دركه)

كلمه دركه مخاطبه صحيح سكوت افاده ايليه واسناد
احد جزؤيني آخره نسبت ايلمكدر شو حيثيتدن كه
مخاطبه فائدهٔ تامه حاصل اولوب آخره منتظر اولميه
مظهر ومضمره وخبره وانشايه شامل اولور مثلا
زيد قائم ديمك ومخاطبه اكرم ديو امر ايلمك كبي
پس كلام دخي ايكي قسمدر يا خبردر ويا انشادر
اكر اول كلامك ازمنهٔ ثلاثه‌دن برنده يا نسبت
ثبوتيه ويا نسبت سلبيه ايله خارجه نسبتي اولوب
وتلك النسبتك ذلك الخارجه مطابقتي اولور
ويا مطابقتي اولمزسه اكا خبرديرلر والا كا انشا تعبير
ايدرلر وكلام انشائينك صدق وكذبه احتمالي اولمز
زيرا انشا شول نفس كلامه اطلاق اولنور كه آنك
خارجه نسبتي اولميه كركسه اول نسبتك مطابقتي
اولسون وكركسه اولمسون پس كلام انشائينك
خارجه نسبتي اولمينجه صدق وكذبه دخي احتمالي
اولمز ولهذا منطقيلر انشائي اولان كلامه قضيه
ديمزلر كه قضيه آنلر قتنده صدق وكذبه احتمالي
اولان كلامدر بناءعلى هذا انشائياتي آنلر تصوراتدن
عد ايدرلر پس كلام انشائي دخي يا برشيئي طلب ايلمك

اوزره دلالت ايلرسه ايكيدن خالى دكلدر كه مقصوداتدن
يا برشيئك ذهنده حاصل اولمه سيدر « من حيث هو
حصول شىء فى الذهن » ياخود دكلدر برشيئك
ذهنده حصولى مطلوب اولورسه اكا استفهام
دينور واكر اولمزسه يامقصوداتدن برشيئك خارجدن
حصولى ويا خود عدم حصوليدر اولكى قسم اكر
استعلا ايله اولورسه اكا امر دينور واكر تساوى
ايله اولورسه التماس تعبير اولنور واكر خضوع وعجز
نيازله اولورسه اكا دعا تسميه اولنور ايكنجى قسم كه
مقصوداتدن برشيئك خارجده عدم حصوليدر
اول دخى اكر استعلا ايله اولورسه اكا نهى دينور
واكر تساوى ايله اولورسه التماس واكر عجز وخضوع
ايله اولورسه دعا تعبير اولنور وجه ثانى كلام انشائى
اكر برشيئك طلبى اوزره دلالت وضعيه ايله دلالت
ايلمزسه اكا تنبيه تسميه قيلنور بوقسمده تمنى وترجى
وقسم وندا وافعال مقاربه وافعال مدح وافعال ذم
داخل اولور كه متكلم بواقسامك هر بريله مخاطبى كندى
مافى الضميرندن آكاه قيلور اما كلام خبرينك صدقه
وكذبه احتمالى واردرزيرا كلام خبرينك ايكى نسبتى واردر

(اول)

اول شول نسبت کلامیه درکه مسند ایله مسند الیهك
میاننده واقع اولاندر وایکنجی شول نسبت خارجیه درکه
نسبت کلامیه دن قطع نظر خارجده مسند الیهك
ذاتی ومسندك مفهومی واقع اولمقدر اکر نسبت
کلامیه مطابق نسبت خارجیه اولورسه اول کلامه
صادق دینور واکر خارجه مطابق اولمزسه اکا
کذب تسمیه اولنور مثلا زید قائم کبی که متکلم کلامده
قیامی زیده نسبت ایلمشدر اکر بو نسبت کلامیه
مطابق نسبت خارجیه اولورسه بو کلام صادق
اولور واکر خارجه مطابق کلمزسه اکا کذب دینور
(قال النظام ومن تابعه صدق الخبر مطابقته لاعتقاد
المخبر ولو خطاء وکذبه عدمها) یعنی نظام خبرك
صدقی مخبرك اعتقادینه مطابق اولمقدر اکر اول
اعتقاد خطاء اولدی ایسه ده و خبرك کذبی مخبرك
اعتقادینه مطابق اولمامقدر اکر اول خبر فی الواقع
صدق ایسه ده بدلیل قوله تعالی (ان المنافقین
لکاذبون) زیرا الله تعالی حضرتلری منافقلرك (نشهد
انك لرسول الله) دیدکلرینی تکذیب ایلدی بو قولك
بونلرك اعتقادینه عدم مطابقتی اولدیغیچون اکرچه

واقعه مطابق ايسه ده ديرلكن بو استدلال مردود
وباطلدر زيرا معنى بونلرك شهادتلرنده وياخود
لسانلرينك قلبلرينه موافقتن ادعا ايلرنده كاذبلردر
ديمك اولور پس تكذيب بونلرك شهادتنه وياخود
اول اعتقادلرينه مطابق اولميان اخباره شهادت
تسميه ايلرينه رجوع قيلور كه شهادتده لسانك
قلبه مطابقتى شرط اولمشدر وجاحظ خبرك صدقه
وكذبه منحصر اولمسنه انكار قيلمشدر و خبرك
صدقى مع الاعتقاد واقعه مطابق اولمقدر ديمش
وكذبى هم مع الاعتقاد واقعه مطابق اولمامقدر
ديو زعم ايلمش وبو ايكى قسمدن غيرى برخبر دخى
واردر كه اول صدق وكذب دكلدر ديو سويلمشدر
وبو كه (افترى على الله ام به جنة) آيتنى دليل ايراد
ايتمش وجنون حالنده اولان اخبار كذبك غيرى
وصدقك دخى غيريدر زيرا كفار اول خبرك
صدقنه اعتقاد ايلديلر ديو بيان ايتمشدر كما ذكر
قوله فى التلخيص والمطول وآنك بو استدلالى رد
قيلندى زيرا معنى (افترى على الله ام لم تفتر) تقديرنده
اولوب عدم افترادن جنتله تعبير اولنديكه مجنون

ایچون افترا اولمز پس ثانی کذبه قسیم کلمز بونی دخی
بیلمک کرکدرکه لاشك صدد اخبار واعلامده اولان
مخبرك کلام خبریدن مقصودی یا بر حکمی مخاطبه
افاده واعلام ایلمکدر مثلا زید قائمدر دیمك کبی
وياخود کندونك اول حکمه عالم اولدیغنی مخاطبه
اعلام وافاده ایلمکدر قرآنی حافظ اولان کیمسه یه
(حفظت القرآن) دیمك کبی اوله فائدۂ خبر دیرلر
وایکنجی یه لازم فائدۂ خبر تعبیر ایدرلر محاورات
ومحاضراتده بوقسم چوق استعمال اولنور زیرا
مقصود متکلم محاوراتده غالب اولدرکه مخاطبك
ذاتنده اولان صفات جمله یه کندونك شعورنی
اعلامدر والا مخاطبك کندو صفاتنه آندن اعلمدر
اکرچه صدد اخبارده اولان متکلمك اخباردن
مقصودی فائدتین مذکورتینه منحصردر لکن کاه
اولورکه القای کلام خبریدن آنك آخر مقصودی
اولور مثلا تحسر وتحزن کبی نته کیم الله تبارك وتعالی
کلام مجیدنده زن عمراندن حکایت ایدوب (رب انی
وضعتها انثی) بیورر وضعتهادن مراد خبر دکلدر
بلکه اول خاتونك کندونك خلاف مأمولی اولان

انشائی وضع ایلدوکی اوزره تحسر وتحزن اظهار ایلمکدر نته کیم حق تعالی حضرتلری ذکریا پیغمبردن هم بوکا ماند حکایه بیوررلر که اول حضرت (رب انی وهن العظم منی) دیو حضرت حقه مناجات ایلدیکه بو سوزدن آنك مقصودی اظهار ضعف وخشوعدر ٠

❋ الفصل الاول فی بیان انواع الاسناد ❋

اسناد دخی مطلقا اکر انشائی اولسون واکر اخباری اولسون ایکی قسمه منقسمدر بر قسمنه حقیقت عقلیه واسناد حقیقی دخی دیرلر که اول فعلی ویاخود معنای فعلی کندو فاعلنه اسناد ایلمکدر اکر اول فعل آندن اختیار یله صادر اولسون ضرب کبی ویاخود آندن اختیار یله صادر اولمسون مرض وممات کبی مثلا مؤمنك (انبت الله البقل) دیدوکی کبی ومرض فلان تعبیر ایلدوکی کبی وبو قسمنه دخی مجاز عقلی ومجاز حکمی واسناد مجازی دخی تعبیر ایدرلر واسناد مجازی اولدر که کندو فاعلنه اسناد اولنمیوب بلکه شول ملابسنه اسناد اولنمقدر که اول فعل ویا معنای فعل فی الحقیقه

(آنکچون)

آنکچون بنا اولنمامش وآندن وجوده کلمامشدر مثلا مؤمنلرك (انبت الربيع البقل) دیدکاری کبی ودخی ناسك (جری النهر وبنی الامیر المدینة ونهاره صائم) دیدکاری کبی مجاز عقلینك اقسامی طرفینك حقیقت ومجاز اولهسی اعتبار یله درت اولور زیرا ایکی طرفی که مسند ومسند الیهدر یا حقیقتان لغویتاندر (انبت الربيع البقل) کبی ویاخود ایکیسی بیله مجاز لغویدر (احیی الارض شباب الزمان) کبی احیای ارضدن مراد تهییج قوای نامیه قلمق واندن انواع نباتات ایله محدث نضارت اولمقدر وکذلك شباب زماندن مراد زمانك اعتدالی وتازه‌لکیدر ویاخود ایکی طرفی مختلف اولوب بری حقیقت وبری مجاز اوله (انبت البقل شباب الزمان واحیی الارض الربيع) دیدکاری کبی وحضرت قرآنده بو مجاز عقلی قتی چوق واقع اولمشدر جمله‌دن (واذا تليت عليهم آياته زادتهم ايمانا) آیت کریمه‌سیدر که ایمانی زیاده ایلمك اللهك فعلی ایکن آیاته اسناد مجازیدر سببه اسناد قبیلندندر (يذبح ابناءهم) ودخی (فينزع عنهما لباسهما) آیتلری هم سببه اسناد

قبيلندندركه تذبيح اصل فعل جيش وحوا ايله آدمدن نزع لباس حقيقتده فعل اللهدر پس تذبيحى فرعونه ونزع لباسى شيطانه اسناد اسناد مجازيدر (فهو في عيشة راضية واخرجت الارض اثقالها) آيتلرى دخى بوقبيلدندركه حد ذاتنده راضيه لفظنك عيشه اسنادى اسناد مجازيدر اگرچه راضيه فاعل ايچون بنا اولنمشدر لكن مفعوله اسناد قلنمشدركه اول عيشه‌در (عيشة مرضية) تقديرنده‌در وكذلك اخراجك ارضه اسنادى اسناد مجازيدركه بو فعل حقيقتده الله تعالى حضرتلرينكدر وبو اسناد مجازى همان خبره مختص دكلدر بلكه انشائياتده دخى جارى اولور (ياهامان ابن لى صرحا) كبى زيرا كوشكى بنا ايتمك عمله‌نك فعليدر وهامان آنك بناسنه سببدر پس فرعون امرى سبب بنايه قيلمش اولور (اصلوتك تأمرك وليصم نهارك وليت النهر جار) اقوالى هم بوقبيلدندر وبو امثالى دخى نيجه آيات كريمه واحاديث شريفه وكلمات بليغه بوسبيلدن ظهوره كلمشدر مخافت تطويلدن لوزى ايراد اولنمدى چونكه

(كل)

كل مقال چمن بيان حالده انصباب سحاب بلاغتله
لطافت وطراوت بولور ودل سالكان مسالك
عبارت وصول حرم كعبهٔ قبولده آب زلال فصاحتدن
تروتازه اولور اسناد مجازينك تعريف وبياندن
فراغت اولندی وبلاغت وفصاحتك شرح وبيانه
شروع قيلندی تابوستان خاطر طلاب شعر
وانشا رشحات غمام توصيف بلاغتدن مطری
ومرشح اوله وجنان جنان اصحاب لهجه واداك
باران بياندن بهجت ونضارت بوله

❋ الفصل الثانی فی تعريف البلاغه ❋

البلاغة فی الكلام مطابقته لمقتضى المقام مع فصاحته
يعنی كلامده بلاغت اول كلامك فصاحتيله
بيله مقتضای حاله مطابق اولمسيدر وحال ومقام
برامردر كه متكلم كلامی بروجه مخصوص ايراد
ايلمكه داعی وباعث اوله ومعنای مقتضای مقام
اولدر كه مثلا مخاطب سنك ايلدوكك حكمه منكر
اوله آنك انكاری قدر كلام دخی مؤكد اولمق لازمدر
اكر انكاری زياده اولورسه تأكيد دخی زياده اولور
واكر آنك انكاری كمتر اولورسه تأكيد هم كمتر كرك

پس مخاطبك حكمه منكر اولمسى بر حالدركه حكم
اقتضا ايدر پس اول تأكيد مقتضاى حال ومقتضاى
مقام اولور پس بليغ اولان مقتضاى مقامه لابد رعايت
قيلور وتركيبى على قدر الحاجه ايراد ايلر مثلا اكر
مخاطب بر حكمدن واول حكمده تردد ايلمه‌دن خالى
الذهن اولورسه مؤكدات حكمدن استغنا اولنور
يعنى اندن ولام تأكيددن وحرف تنبيه‌دن ونون
تأكيددن وكلام جملهٔ اسميه ايله ايراد اولنمه‌دن خالى
قيلنور واكر مخاطب بو حكمده متردد اولورسه وآنك
صحتنى طلب قيلورسه برمؤكدله اول حكمى تأكيد
وتقويت ايلمك مستحسن اولوركه اول تأكيد آنك
ترددنى ازاله ايليه مثلا ترددن خالى الذهن اولانه
زيد قائم ديرسن وزيدك قيامنه متردد اولانه ان زيدا
قائم ديرسن واكر مخاطب حكمه منكر اولورسه
اول حكمى آنك انكارى قدر تأكيد ايلمك لازم اولور
نته كيم الله تعالى حضرتلرى رسل عيسادن حكايه
بيورر شول زمانده كه آنلرى كفار اول مرده
تكذيب ايلديلر آنلر كافرلره (انا اليكم مرسلون) ديو
سويلديلر كلاملرينى انا ايله وجملهٔ اسميه ايله ايراد
(ايلديلر)

ایلدیلر چونکیم کافرلر آنلره (ما انتم الا بشر مثلنا وما انزل الرحمن من شیء ان انتم الا تکذبون) دیو مرهٔ ثانیه‌ده انکارلرینی زیاده قیلدیلر انبیا دخی علیهم السلام (ربنا یعلم انا الیکم لمرسلون) دیو کلاملرینی ان ایله ولام ایله وجملهٔ اسمیه ایله وعلی دیلرینه تعلیق ایتمکله که حکم قسمده در تأکیده ایلیوب ایراد ایلدیلر چونکه بلاغت مقتضای مقامه رعایت ایلمه‌دن عبارت اولدیسه آنکله آنجق کلام ومتکلم وصف اولنور مفرد وصف اولنمز زیرا کلمهٔ بلیغه دینک مسموع اولمامشدر اما کلام بلیغ ومتکلم بلیغ دینک مناسب کلمشدر ومتکلمده بلاغت ملکه‌در که متکلم آنکله تألیف کلام بلیغ ایلمکه قادر اولمشدر (قال الخطیب فی متن التلخیص ولها طرفان اعلی وهو حد الاعجاز ومایقرب منه واسفل وهو ما اذا اغیر عنه الی مادونه التحق عند البلغاء باصوات باصوات الحیوانات وبینهما مراتب کثیرة) یعنی بلاغت کلامک ایکی طرفی واردر برطرفی بغایت اعلادر که اول حد اعجازدر یعنی آنک مثلنی ایراد ایلمکه بشرده طاقت یوقدر بلغا بلاغتده اولا اوچ

مرتبه اثبات ایلمشلردر اعلی واوسط وادنی و بو مراتب ثلاثه‌دن هر برینك دخی اوچر مرتبه‌سی واردر دیو سویلمشلردر (یاارض ابلعی ماءك ویاسماء اقلعی وغیض الماء وقضی الامر واستوت علی الجودی) آیت کریمه‌سی ودخی (ولکم فی القصاص حیاة یااولوا الالباب) آیت کریمه‌سی بلاغتك اعلا مرتبه‌سنده‌در وسورهٔ (تبت یدا ابی لهب) بلاغتك اعلی مرتبه‌سنك ادناسنده‌در نته‌کیم استاد قاضی ودانی سیدشریف جرجانی روح الله روحهما بیوررلر

در فصاحت در بلاغت کی بود یکسان سخن
گرچه گوینده بود چون جاحظ وچون اصمعی
در کلام ایزد بیچون که وحی منزلست
کی بود تبت یدا مانند یا ارض ابلعی

بلاغتك اعلا مرتبه‌سنك اوچی بیله حد اعجازده داخلدرکه طوق بشردن خارجدر واحادیث حضرت نبی و کلمات امیر المؤمنین حضرت علی ومقالات منظومهٔ بعض ولی دخی بلاغتك اعلی مرتبه‌سنك ادنی مرتبه‌سنه قریب اولمشدر وحد اعجازه دخول قلمشدر واکثر

(شعرالك)

شعرانك كلمات پاكيزه‌لرى بلاغتك مرتبهٔ اوسطنك اعلى مرتبه‌سنه وصول بولمشدر و بلاغتك اسفل مرتبه‌سى اولدركه اكر كلام اول مرتبه‌دن مادونه تغيير وتنزيل اولنسه عند البلغا اصوات حيواناته اكر اعرابى صحيح ايسه‌ده ملحق اولور و اداى مراد ايلمه‌ده نهق حمار ونعق غرابه مشابه كلور پس فصاحته كلهلم سيد شريف حضرتلرى فصاحتى بوكونه تعريف ايدوب بيوررلر (الفصاحة فى اللغة عبارة عن الابانة والظهور وهى فى المفرد خلوصه من تنافر الحروف والغرابة ومخالفة القياس وفى الكلام خلوصه عن ضعف التأليف وتنافر الكلمات والتعقيد مع فصاحتها) يعنى فصاحت لغتده ابانت وظهوردن عبارتدر ومفردده اول مفردك تنافر حروفدن وغرابتدن وقياسه مخالفتدن خالص اولمسيدر وكلامده فصاحت اول كلامك ضعف تأليفدن وتنافر كلماتدن وتعقيد لفظى ومعنويدن خالص اولمسيدر آنك فصاحتيله بيله چونكه بو تعريفده تنافر حروف وغرابت وقياسه مخالفت وضعف تأليف وتعقيد ذكر اولندى بو امور مذكوره‌يى

تشرح و بيان ايلمك لازم كلدى تا كه فصاحت معلوم اوله (فالضعف ان يكون تأليف الكلام على خلاف القانون والنحوى المشهور بين الجمهور) يعنى كلامده ضعف تأليف اولدركه بين الجمهور مشهور ومتعارف اولان قواعد نحويه نك خلافى اوزره اوله لفظا ومعنى اولان اضمار قبل الذكر كبى مثلا ضرب غلامه زيدا كه ضمير غلامه زيده راجعدركه مفعولدر و بحسب لفظ وترتيب غلامه دن متأخردركه اول فاعلدر لفظا ورتبة مقدم اولق ايسه آنك شانندن ايدى پس بو مخالف مذهب جمهوردر اما ضرب غلامه زيد دينسه جائزدر زيرا اكرچه زيد لفظا مؤخردر لكن رتبة مقدمدر پس لفظا ورتبة اضمار قبل الذكر اولمز « وتنافر الكلمات كون الكلمات ثقيلا على اللسان » وتنافر كلمات كلماتك لسان اوزره ثقيل اولمسيدر نته كيم بو بيتده واقع اولمشدر

وقبر حرب بمكان قفر

وليس قرب قبر حرب قبر

عجايب مخلوقاتده بويله ديركه جنلر طائفه سندن برنوع جن واردركه اكا هاتف ديرلر آنلردن بريسى (حرب)

حرب ابن امیه‌نك اوزرینه صیحه ایلدی وحرب
اولدی پس اول جنی بو بیتی اول حینده انشاد ایلدی
معناسی حربك قبری مكان قفرده‌در یعنی اوتدن
وصودن خالی بر یرده‌در وحربك مقبره‌سنك
قربنده هیچ بر قبر یوقدر بو بیتك كلماتندن هر بر كلمه
تركیبدن قطع نظر بی شبهه فصیحدر اما كلمات
مذكوره‌نك اجتماعندن لسان اوزره بر ثقلت واقع
اولور كه آندن طباع مستقیمه نفرت قیلور ولسانه
ثقیل كلن اقوالك بری دخی بو تمامك بو بیتیدر كه دیو

كریم متی امدحه امدحه الوری
معی واذا مالمته لمته وحدی

بو بیتك اولكیدن ثقلی كمتردر بونده اصل منشأ ثقل
امدحه لفظنك مكرر اولمه‌سیدر بعضیلر امدحه
لفظنك حاسیله ضمیر اولان هانك دخی اجتماعی
موجب ثقلدر دیمشلر لكن مجرد بو ایكیسنك جمعی
مخل فصاحت اولمز نته كیم حضرت قرآنده (فسبحه)
واقع اولمشدر دیو جواب ویرمشلردر وشعر فارسیده
بونك مثالی بو رباعی‌یی شاعر دیمشدر ٭

تب لرزه كرفت آن تن همچون سمنش

تبخاله کزید آن لب شکر شکنش
مپسند خدایا که ندارد طاقت
پیش تبش نیش تبش پیش تنش

یعنی اول محبوبك تنی تب نیشنك تابشی وحرارتی اوكنده بوندن زیاده طاقت طوتمز دیمك اولور وبوندن ثقلی پیشتر اولان ابیاتك بری دخی بو بیتدرکه شاعر دیمشدر ٭

ای کان کف وچرخ چتر وستاره سپه
وی نعل سم سمند ه میون تو مه
در بحر سخاو جودت ای کان کرم
که که شودت که که وکه که که که

یعنی سنك سخاو جودك دریاسنده ای کان کرم کاه کاه که کوه اولور وکاه وکاه کوه کاه اولور دیمکدر وتعقید ایکی قسمدر بری لفظی وبری معنویدر (واللفظی کون الکلام غیر ظاهر الدلالة علی المعنی المقصود) یعنی تعقید لفظی کلامك مقصود اولان معنی اوزره ظاهر الدلاله اولماسیدر ودلالتك عدم ظهورینه سبب ترکیب کلامده خلل اولدیغی ایچوندر معنی ترتیب، الفاظ ترتیب معنایه مطابق اولمیوب کلامده

تقدیم وتأخیر ویا حذف واضمار اولدیغی جهتـدن مقصـود اولان معنایی فهم صعب وعسـیر اولور نته کیم فرزدقك هشام ابن عبدالملك خالی حقنده دیدوکی بیت بو قبیلدندر ٭

وما مثله فی الناس الا مملکا

ابو امه حی ابوه یقاربه

تقدیر کلام (لیس مثله فی الناس حی یقاربه فی الفضائل الا مملك ابو ام ذلك المملك ابو ابراهیم الممـدوح) دیمکدر بونده مبتـدا ایله خبرك مابینی اجنبی کلام ایله که اول حی لفظیدر فصل اولنمشدر که ابو امه مبتدا وابوه آنك خبریدر آندنصکره مستثنا که لفظ مملکادر مقدم اولمشدر مستثنا منه اوزره که اول حی در ودخی صفتله موصوفك میاننی برلفظ اجنبی فصل قیلمشدر اول حی یقاربه لفظنك میاننده اولان ابوه در ودخی بدل ایله مبدل منه میاننده فصل کثیر واقع اولمشدر که بدل حی ومبدل منه مثـله در مثله اسم مافی النـاس آنك خبریدر ومعنای بیت اولدر که ناس ایچره اول ممدوح اولان ابراهیمك مثلی برزنده کیمسه یوقدر که فضائلده اکا مشابه اوله الا اشول رجل که اکا ملك ومال اعطا

اولندی یعنی هشام اول مملك اولان هشامك آنه‌سنك
باباسی ممدوح اولان ابراهیمك باباسیدر یعنی اکا
براحد مماثل اولمز الا آنك همشیره زاده‌سی که اول
هشامدر دیمك اولور اکرچه بو بیت قانون نحو اوزره
جاری اولمشدر لکن امور متعدده‌نك اجتماعی فهم
مرادی صعب وعسیر قیلمشدر وکلام فارسیده
دخی بو بیت بوکه مثال کلمشدر ٠

الله الله زکردش کردون
نالد اعلاست کرکس وکردون

(بو بیتك تقدیری کرکس اعلاست وکردونست
ازکردش کردون می نالد دیمکدر) پس لفظده
تقدیم وتأخیر اولدیغندن نوعا معقد اولوب آندن فهم
معنای مقصود صعب اولمشدر وبو بیت معقد
اولمه‌ده اولکیدن دخی زیاده‌درکه شاعردیر

ازین سو هزار وازان سو هزار
چو برهم زدند کشته شد صد هزار

بو بیتدن مقصود اولان معنی بوجانبدن هزار واول
جانبدن هزار کیسه کشته اولدی چونکیم صدهزار
عسکر بری برینه اوردیلر ومقاتله ایدوب مقابل
(طوردیلر)

طوردیلر دیمك اولور چونکیم مقصود اولان معنی بو اوله تقدیم وتأخیراولدیغی اجلدن بونده تعقید اولور وبونده برآخر وجه دخی ممکندرکه اول بودر بوطرفدن هزار واول طرفدن دخی هزار کیسه چونکیم بری برینه طوقندیلر طرفیندن صدهزار کیسه کشته اولدی بووجه اوزره تقدیم وتأخیر لازم کلمز وتعقیدد خی اولمز ممکندرکه هزار برطرفدن وهزار برطرفدن محاربه ایلیه لر وطرفیندن افراد کثیره کشته اوله وبو ایکی بیك کیسه صدهزار کیسه یی مقتول قیله (والتعقید المعنوی ان لایکون الکلام ظاهر الدلالة علی المراد لخلل فی الانتقال) یعنی تعقید معنوی اولدرکه کلام مقصود اولان معنی اوزره ظاهرالدلالة اولیه ذهنك اکا انتقالده خللی اولدیغیچون وبحسب اللغه مفهوم اولان معنای اولدن مقصود اولان معنای ثانی یه ذهنك عدم انتقالنه سبب وسائط کثیره یه محتاج اولان لوازم بعیده نك ذکریدر ویاخود که معنای مقصود اوزره دلالت ایلین قرائن منتفی اولمسیدر نته کیم عباس ابن احنفك بوقولی بویله معقد واقع اولمشدر .

ساطلب بعد الدار عنكم لتقربوا
وتسكب عيناى الدموع لتجمدا

معناى بيت بن سزدن خانه‌مك بعيد اولسنى طلب
ايلرم سزه قريب اولمدن اوترى وبنم ايكى كوزم
دموعى صب ايلر جامد وخشك اولمدن اوترى يعنى
كريه ايلرم كه لازم فراق وحزندر انجماد عينه
وخشكئ چشمه مبدل اوله كه لازم وصال وسروردر
سكب دموعى حزندن و فراقدن كنايت ايلمه‌ده
اصابت ايلدى لكن جمود عينى دوام فرح وسروره
تلاقيدن كنايت ايلمه‌ده خطا قيلدى زيرا جمود
عينه‌دن ذهن آنك بكا ايلمك مراد ايلدكده دموعى
امساك قيلمسنه و بخيل اولمسنه انتقال ايلر شاعرك
باره ملاقات سببيله حاصل اولان سرور و فرحه
قصد ايلمسنه انتقال ايلمز كه اول بعيددر شاعرك
مرادى بن نفسمى بعد وفراقله تطييب ايلرم
ومقاسات آلام واحزان اوزره آنى توطين وثابت
قيلورم وكوزلرمدن دموعى ساكب وناثر اولورم تا وصل
دائمه وسرور مقيمه سبب اولا كه هرعسرتك بريسرى

(وهر)

وهر بدايتك برنهايتى واردر ديمك اولور وشاعرك
بو بيتى دخى تعقيد معنويدن اولور .

من نمى آيم ازان در كوى تو
تا توانم ديد دائم روى تو

شاعر كندونك كوى محبوبه كلمسنى نفى ايلدى
ومرادى كوى محبوبدن دور اولمسنى ومفارقت
قيلمسنى نفى در زيرا كلمك كوى يارده آندن اول اولمامغى
مستلزمدر وآنده همیشه قرار قيلمامغى مقتضيدر پس
كندونك كوى يارە كلمسنى نفى ايلديكه ملزومدر
وكندونك آندە اولمامسنى وآندن مفارقت قيلمامسنى نفى
ايلمك مراد ايلديكه اول لازمدر اما كندونك آنده
كلمسنى نفى دن آنده اولمامسنى نفى ايلدوكنه انتقال
ايلمك خيلى بعيددر ومعناى بيت بن سنك كويكه اى
محبوب كلمك استمزمكه كلمك كتمدن صكره اولور بلكه
كويكدن هيچ كتميوب تا دائم سنك يوزيكى كورمكه
قادر اولام ديمك اولور چونكيم فصاحت كلام معلوم
اولدى فصاحت كلمەنك دخى بيلنمسى لازم كلدى
(فالفصاحة فى المفرد خلوصه من تنافر الحروف
والغرابة ومخالفة القياس) پس يالكز بر كلمەدە فصاحت

اول كلمه نك تنافر حروفدن وغرابتدن وقياسه مخالفتدن خالص اولمسيدر وتنافر حروف كلمه ده بر صفتدر كه لسان اوزره ثقلى موجب اوله وآنى نطقه كتورمك عسيركله امرئ القيسك قولنده واقع اولان (مستشزرات) كبى كما قال

غدائره مستشزرات الى العلى
تضل العقاص فى مثنى ومرسل

غدائر ه زوايه ديرلر غديره نك جمعيدر غديره فارسيده كيسويه ديرلر (مستشزرات) مرتفعات معناسنه در ياخود مرفوعات معناسنه در نته كيم استشزر ديرلر رفع ويا ارتفع معناسنى ويررلر (قال فى تاج المصادر فمن روى بفتح الزاء جعله من المتعدى ومن روى بكسر الزاء جعله من اللازم والاستشزار يجئ بمعنى الرفع والارتفاع) على عليانك جمعيدر كه تأنيث اعلى در تضل بمعنى تغيب در عقاص عقيصه نك جمعيدر عقيصه صاچدن بر اورلمش قطعه يه ديرلر مثنى مفتول اولمش مرسل آنك خلافيدر يعنى آنك باشينك صاچينك كيسولرى اعلاى رأسه مرتفعه وخيوط ايله فوق رأسه مشدده در وشعر رأسكه

(عقاصه)

عقاصه ومثنى ومرسله منقسمدر اولكى قسم
آخرنده غائب اولور دينلكدر وغرض آنك باشنك
شعرينك وفرت وكثرتن بيان ايلمكدر محل استشهاد
مستشزراتدر كه آنك تكلمنده لسانه ثقلت واردر
وبو محلده ضابطه هرنه كلمه يكه ذوق سليم ثقيل
ومتعسر النطق عد ايليه اول متنافردر اكر قرب
مخارجدن اولسون واكر بعد مخارجدن اولسون
وياخود غيريدن اولسون كما صرح به ابن الاثير
فى المثل السائر شمس فخرينك بو بيتى دخى بو قبيلدندر

دميكه قاقم وسنجاب خسروان پوشند
چه قيمت آورد آنجايكاه زغريماش

زغريماش لفظنده ثقل واردركه خاطر آنى تكلمدن
نفرت ايلر زغريماش كورك ديزه لرينه وقرنتيلرينه
ديرلر «الغرابة كون الكلمة وحشية غير ظاهرة المعنى
وغير مأنوسة الاستعمال عند البلغاء» غرابت كلمهٔ
مفردهنك وحشى اولمسى ظاهرة المعنى اوليوب
بلغاقتنده استعمالدن وحشت قلمسيدر عجاجك
قولنده اولان لفظ مسرج كبى قال فى وصف امرأة

أزمان ابدت واضحا مفلجا
اغر براقا وطرفا ابرجا

ومقلة وحاجبا مزججا
وفاحما ومرسنا مسرجا

ازمان برامرأه‌نك اسميدر يعنى اول ممدوحه اولان امرأه سيرك ديشلريني ابيض وبراق وواضح وكوزل كوزلريني اظهار ايلدى وكرپكلريني وابنجه قاشلريني وكمور كبى اسود صاچلريني ودقت واستواده سيف سريجى كبى اولان انفنى وياخود لمعانده سراج بريق كبى اولان بورننى اظهار ايلدى ديمك اولور سريج برحدادك اسميدركه اكا سيوف نسبت اولنور سريجى منسوب الى السراج ديمك دخى جائزدر ودخى «مالكم تكأكأتم على كتكأكئتم على ذى جنة افرنقعوا عنى» قولى كبى كه بونده غرابت اولمكدن دخى زياده در بوسوز عيسى بن عمر نحوينكدر شول زمانده كه حماردن دوشدى وناس آنك باشنه اوشدى اول وقتده بونى ديديلر معنى اى جماعت سيزك ايچون نه اولديكه بنم اوزريمه جمع اولديكز ذى جنت اولان يعنى جن طوتن كيمسه نك

(اوزرينه)

اوزرینه جمع اولدیغکز کبی بنم یانمدن دور اولك
وکیدك دیمك اولور تکا کوء جمع اولمغه دیرلر افرنقاع
کیدرمکه دیرلر اذهاب کبی یقال افرنقعوا عنی ای
اذهبوا وافرنقع ای افترق ابوطیبك

مبارك الاسم اعز اللقب
کریم الجرشی شریف النسب

بیتنده واقع اولان جرشی لفظنده دخی غرابت
وسمعه کراهت واردرکه سمع آنك استماعندن نفرت ایلر
کریم الجرشی کریم النفس دیمکدر « ومخالفة القیاس
کون الکلمة مخالفا للقواعد المستنبطة من تتبع
لغات العرب » مخالفة القیاس برکلمه‌نك لغات عربك
تتبعندن مستنبطه اولان قواعده مخالف اولمسیدر
مثلا « الحمد لله العلی الاجلل » کبی قیاس اجل اولمق
ایدیکه کلمه‌ده ایکی لام جمع اولدی قاعده آنی بری
بری ایچنده ادغام ایلمك ایدی چونکیم بغیر ادغام
استعمال ایلدی پس قیاسه مخالف اولدی لغت
فارسیده دخی اکا برسلف برقاعده بسط ایلمشلردرکه
دال مهمله ذال معجمه‌دن ممتاز اوله اکر کلمهٔ فارسی
اول وضع اوزره اولمزسه اول هم قیاسه مخالف
اولور اول قاعده بودر

در زبان فارسی فرق میان دال و ذال
یاد گیر ازمن که در نزد افاضل معظم است
پیش ازو در لفظ مفرد گر صحیح وساکن است
دال خوان آنرا و باقی جمله ذال معجم است
واسان عرب اوزره دخی بو قاعده یی نظمه کتورمشلردر
اعلم الفرق بين دال و ذال
ان فی الفارسی ذا معظم
کل ماقبل ساکن غیر وای
فهو دال وما سواه معجم
یعنی اکر لفظ مفردده بر حرف مشتبه اولسه که اول
حرف دالیدر ویاخود ذالیدر اکر اول حرفك
ماقبلی ساکن اولوب واول ساکن اولان حرف حرف
علت اولمز ایسه که اول واو یا والفدر اول دالدر
وباقی ذال معجمه در وهرنه کیم بو قاعده یه مخالف
اوله بیلکه قیاسه مخالف اولور .

❊ باب ثانی علم بیانه متعلق اولان قواعد ❊
❊ واصطلاحاتی بیان ایلر ❊

« علم البیان وهو علم یعرف به ایراد المعنی الواحد
بطرق مختلفة فی وضع الدلالة علیه » دیمکله علم بیانی
(تعریف)

تعریف ایلمشلردر یعنی علم بیان برعلمدرکه آنکله بیلنور معنای واحدی طرق مختلفه وتراکیب متنوعه ایله ایراد ایلمك اول معنی اوزره اولان دلالتك وضوحنده که بعضی طرق واضح الدلالة اوله اول معنی اوزره وبعضیسی اوضح اوله واضح اوضحه نسبتله فی الجمله خفی اوله وبو علم حقیقت ومجاز واستعاره وکنایه وتشبیه دن بحث ایلر وبونلرك هر برینك تحقیقی انشاءالله تعالی کلور اولا مطلقا تشبیه برامرك برآخر امرده معانیدن برمعناده مشارکت ایلمسی اوزره دلالت قلمسیدر « کما قیل التشبیه المطلق هو الدلالة علی مشارکة امر لامر آخر من المعانی » دلالت بونده هدایت معناسنه اولور وبو تعریف قاتل زید عمروا وجاءنی زید وعمرو) امثالی اولان اقواله شاملدر یعنی شامل اولور بو محلده مراد بو دکلدر بلکه شول تشبیه مصطلحدرکه آنی « التشبیه هو الدلالة علی مشارکة امر لامر آخر فی معنی لا علی وجه الاستعارة التحقیقیة ولا علی وجه الاستعارة بالکنایة » دیمکله تعریف ایلمشلردر یعنی تشبیه اصطلاحی برامرك برآخر امره برمعناده

مشارکت ایلمسی اوزره دلالت قیاسیدر اول دلالت استعارهٔ تحقیقیه وجهی اوزره ودخی استعارة بالکنایة طریقی اوزره اولیه پس بو تعریفده (زید اسد) قولی داخل اولدیکه ادات تشبیه حذف اولمشدر والله تعالینك (صم بکم عمی) قولی هم داخل اولمشدر که بونده ادات تشبیه ومشبه جمیعا حذف اولمشدر عندالمحققین بو تشبیه بلیغدر استعاره دکلدر وشاعرك بو بیتی دخی بونوعدندر ٠

یوزك کلدر صچك سنبل دیشك در
ولکن عاشق اولدرمك ایشکدر

و تشبیه اصطلاحینك ارکاننه نظر اولنغله درت قسم اولور ایکی طرفی که بری مشبه وبری مشبه بهدر وبری وجه شبهدر وبری دخی ادات تشبیهدر امر اوله مشبهدیرلر زید کبی وامر ثانی یه مشبه به دیرلر اسد کبی ومشترك اولان معنایه وجه شبه تعبیر ایدرلر شجاعت کبی یا ایکی طرفی بیله حسی اولور مبصراتده خدله ورد کبی ومسموعاتده صوت ضعفله همس کبی که اخفی اولان صوته دیرلر شول مرتبهده که کویا دهاندن چیقمیه ومشموماتدن (نکهتله)

نکهتله عنبر کبی ومذوقاتده ریقله خمر کبی وملموساتده جلد نعیمله حریر کبی ویاخود ایکی طرفی بیله عقلی اولور عملہ حیوة کبی ویاخود ایکی جهتی بیله مختلف اولور یعنی مشبه عقلی ومشبه به حسی اولور منیه ایله سبع کبی زیرا موت عقلی وسبع حسی در ویاخود بالعکس عطرله خلق کریم کبی که عطر محسوس وخلق کریم معقولدر اولا مبصراتدن ایکی طرفی بیله حسی اولدیغنه شعر عربیدن مثال سلطان العرفا ابن فارض حضرتلرینك خمریه‌دم بیوردقلری بو بیت شریفدر

لها البدر کأس وهی شمس یدیرها
هلال وکم یبدو اذا مزجت نجم

جمله ضمایر مقدما ذکر اولنان مدامه‌یه راجع اولور یعنی اول مدامه ایچون بدر کاسه‌در واول مدامه بر آفتابدر که آنی هلال اداره ایلر که مراد انامل ساقیدر که کاسه‌یی دور ایتدورر واول شراب ایله مزج اولندقده نیچه ستاره‌لر پیدا اولور یعنی آنك روینده نیچه حبابلر ظهوره کلور وبدر وکاسه ومدامه وشمس وهلال ونجم جمله‌سی محسوساتدندر که

حس بصری ایله جمله سی ادراك اولنور و بو بیتك سائر تحقیق وتفصیلی بوقصیده یه اولان شرحنده مذكور ومسطور اولمشدر آندن طلب اولنه وشعر فارسیده مثالی نته كیم شیخ كمال خجندی حضرتلری بیورر ·

بحسن آزماه افزونی وپروین
وگر باور نشد اینك ترازو

یعنی حسنله ماه وپرویندن غالب اولورسن واگر تصدیق اولمزسه اشته ترازو وبونده ترازودن مراد ناظرك چشمیدر ناظرك كوزنی ترازویه تشبیه ایلمش اولور ترازودن مقادیر وموزونات معلوم اولدیغی كبی چشمدن دخی مقادیر حسی معلوم اولور وصورتا مشابهتدن هم خالی دكلدركه حاجبلر چوب ترازویه وكوزلر كفتین ترازویه بكزر وجه شبه مابینده مقادیرك ظاهر اولمسیدر ومشهومانده شعر عربیدن مثالی ·

لولم یكن اقحوانا ثغر مبسمها
ماكان یزداد طیبا ساعة السحر

اقحوان پابونج دیدكلری برخوش قوقولو چیچكدر (ثغراولك)

ثغر اولك دیشلره دیرلر مبسم بونده محل بسامتدر که دهان مراد اولمشدر معنی اکر اول محبوبه‌نك دهاننده اولان دیشلرینك نكهتی اقحوان اولمیدی سحر ساعتنده روايح طيبه زياده اولمزدی نكهت دندان محبوبه ورايحهٔ اقحوان هرايكيسی محسوسلردر كه قوة شامه ايله ادراك اولنورلر وشعر فارسيدن مثالی نته كيم خواجهٔ جهان بيوررلر

تادر سر من بوی عرقچين توافتاد
جانم شود از بوی خوش سنبل وكل شاد

ومذوقاتده شعر عربيدن مثالی نته كيم ضياء الدين مصری دير

والنحلة طار من سرور فرحا
اذقيل بان ريقه كالشهد

يعنی زنبور سرورندن فرحنالك اولوب اوچدی شول زمانده كه اول محبوبك ريقی شهد كبيدر ديندی محبوبك ريقنی بونده شهده تشبيه ايلمشدر وآب دهان وعسل هرايكيسی محسوسلردر كه قوة ذائقه ايله ادراك اولنورلر وشعر فارسيدن مثالی نته كيم كاتبی دير

آب دهان فكندى برخاك ره برفتن
آرى نبات مصرى ريزند توتيارا

آب دهان ونبات مصرى هرايكيسى محسوسلردر وبونده لف ونشر مرتب صنعتى دخى واردركه نبات آب دهان وتوتيا خاك راه محبوبه كوره اولور وملوساتده شعر عربيدن مثالى نته كيم تهامى دير

حتى اذا مالت به سنة الكرى
زحزحته عنى وكان معانقى

ابعدته عن جنب صدرى راجفا
كى لا يبيت على فراش خافق

سنة بكسر السين نوم كرا بفتح الكاف امز غمق زحزحته يعنى ابعدته خافق طرف معناسنه‌در بونده صدر معناسى مراداولور معنى حتى اول محبوبه امز غمق نومى مائل اولدقده بن آنى بندن دور ايلدم حال بوكه اول بنمله معانق ايدى بن آنى صدرم جانبندن بعيد قيلدم دبرتدوكيم وتحريك ايتدوكيم حالده تا اول بنم فراش صدرم اوزره كيجه لمبه بونده كندونك صدرنى فراشه تشبيه ايتمشدركه هرايكيسى حس لمسى ايله وهم حس بصرى ايله

(محسوس)

اولان شیلردندر و شعر فارسیدن مثالی نته کیم
شیخ سعدی حضرتلری بیورر ·

اندام تو خود حریر چینست
دیگر چه کنی قبای اطلس

اندام و حریر لمسله ادراك اولنورلر بینهماده وجه
شبه لطافت وملایمتدر ومسموعاتده شعریدن
مثالی نته کیم متنبینك بو بیتنده واقعدر ·

ودع کل صوت بعد صوت فاننی
انا الصایح المحکی والاخر الصداء

معنی بنم صوتمدنصکره هر صوتی ترك ایله زیرا حکایت
کنده اولان صایح بنم وآخر اصوات صداد رکندونك
کلامنی اوازه وغیریلرك کلامنی اوازك عکسی اولان
صدایه تشبیه ایلمشدر واواز وصدا هر ایکیسی حس
سمعی ایله محسوس اولان شیلردندر وشعر فارسیدن
مثالی نته کیم ظهیر فاریابی دیر ·

صریر کلك تو در حل مشکلات امور
چنانکه نغمهٔ داود در ادای زبور

ویاخود هر ایکی طرف یعنی مشبه ومشبه به عقلی
اولورلر مثلا حیاتله علم کبی که هر ایکیسی سبب

اولدرکه شعر عربیدن مثالی

اخ العلم حی خالد بعد موته
واوصاله تحت التراب رمیم
وذوالجهل میت وهوماش علی الثری
یظن من الاحیاء وهو عدیم

یعنی علم صاحبی بعدالموت ابدی زنده در حالبوکه
آنک اعضا ومفاصیلی زیر خاکده چوریمشدر
وجهل صاحبی مرده در حالبوکه زمین اوزره یورر
اکرچه احیا زمره‌سندن ظن اولنور حالبوکه
اول عدیم الوجوددر وشعر فارسیدن مثالی نته‌کیم
خواجهٔ جهان بیورر .

علمست چون حیات ابد ای پسر بکوش
وازچشمهٔ حیات خود آب حیات نوش

و یاخود هرایکی طرف مختلف اولورلر یعنی برطرف
عقلی وبرطرف حسی اولور خلق حسنله بوی
خوش کبی که بوی خوش محسوس وخلق حسن
معقولدر نته‌کیم « الخلق کیفیة نفسانیة تصدر
عنه الافعال بسهولة » دیمکله تعریف ایتمشلردر
پس کیفیت نفسانیه محسوساتدن دکلدر شعر

عربیدن مثالی ابو العلا دیر

وكالنار الحيوة فمن رماد
اواخرها واولها دخان

حیاتی ناره تشبیه ایلمشدرکه نار محسوس وحیات غیر محسوسدر معنی حیات نارکبیدر پس آنك اواخری رماددر یعنی ترابدر واولی دخاندر یعنی بخاردندر وشعر فارسیدن مثالی نته کیم خواجهٔ جهان بیورر

ازهر دو کون جان را مأوی دهان او بس
آری بلا مکان جان دارد همیشه منزل

دهان محسوس ولا مکان معقولدر ویاخود برطرفی خیالی وبرطرفی حسی اوله کما قال الشاعر

كان محمر الشقيق اذا تصوب او تصعد
اعلام ياقوت نشرن على رماح من زبرجد

معنی کان شقیق محمر اسفله مائل اولدقده واعلایه میل قیلدقده زبرجددن اولان رمحلراوزره نشر اولنمش یاقوتدن علملردر شقیق شقایق نعمانیه دیدکاری برقرمزی چیچکدر کلنجك چیچکنه دخی دیرلر تصوب مال الى السفل وتصعد مال الى العلو معناسنه‌در علم ویاقوت وزبرجد ورماح هر بریسی

على الانفراد محسوسلردر لكن شو مشبه بهك افرادينك تركيبندن حاصله اولان هيئت اجتماعيه محسوس دكل خياليدر كه خارجده زبرجددن نيزه‌لر اوزره ياقوتدن اعلامك وجودی يوقدر بلكه بو برامردركه قوهٔ مخيله آنی بويله تخيل ايلمشدر شقيق محمر نزول وصعود وقتنده عند هبوب النسيم مشبه‌در وزبرجددن رماح اوزره نشر اولنمش ياقوتدن علملر مشبه‌بهدر وجه‌شبه طرفينك احمرار واخضرار يدر حركت مخصوصه ايله بيله وشعر فارسيدن مثالی نته‌كيم انوری دير

لمعه درسكنهٔ كانون شده برخود پيچان
افعی كاه‌ربا پيكر ومرجان عصبست

بو بيتده مشبه به خياليدر كه افعیٔ كاه‌ربا پيكر ومرجان عصب خارجده موجود دكلدر بلكه برامردركه قوهٔ مخيله آنی بويله تخيل ايلمشدر اما على الانفراد افعی وكهربا وپيكر ومرجان وعصب خارجده موجود اولان شيلردندر معنی برلمعه اوجاغك درونده كندو اوزره پيچان اولدی كويا مرجان سكرلو كاه‌ربا پيكر برافعی در ديمك اولور وياخود برطرفی

وهمی وبرطرفی حسی اولور کما قال امرئ القیس

ایقتلنی والمشرفی مضاجعی
ومسنونة زرق کانیاب اغوال

مشرف یمن دیارنده بر قریه‌نك اسمیدرکه سیوف مقبوله اکا نسبت اولنوب سیف منسوب الی مشارف الیمن دیورلر مسنونه بلنمش معاسنه‌در سن السیف دیرلر قیجان شمشیر بلنمش وکسکین اولسه مسنونه موصوف محذوفك صفتیدر ای سهام او رماح محدودة النصال تقدیرنده‌در زرق ازرقك انیاب نابك اغوال غوالك جمعلریدر معنی شول رجل که بنی قتل ایله تخویف ایلر بنی اول قتل ایدرمی حالبوکه مشارف یمنه منسوب اولان سیف ودخی انیاب اغوال کبی اولان صافیه ومجلاة ومحدودة النصال سهملر بنم مضاجع ومصاحبمدر دیمك اولور انیاب اغوال مشبه به‌در حس ایله مدرك اولان شیلردن دکلدر خارجده وجودی متحقق اولدوغی اعتباریله مع انها اکر ادراك اولنمق لازم کلسیدی حس ایله ادراك اولنوردی وشعر فارسیدن مثالی اسدینك بو قولیدر ٠

فشافش تیرش بر و زن برد
چو آواز غولست در کوش مرد

فشافش تیر مشبه در که حسی در و مشبه به آواز غولدر که محقق دکلدر بلکه برامر در که وهم آنی اوبله توهم وتصور ایتشدر وهمی وخیالینك میانده فرق اولدر که خیالی شول معدومدر که قوهٔ متخیله آنی حواس ظاهره ایله ادراك ایلدیکی اموردن ترکیب ایلر وهمی شول معدومدر که قوهٔ واهمه آنی کندو تلقاء نفسندن اختراع ایلر مثالی غول بوشیدر که ناسی سباع کبی هلاك ایلر دیرلر واکا ناب اثبات ایلر سباعه ناب اثبات ایلدوکی کبی چونکم احوال ورکنین بوقدر بیان اولندی رکن آخر که وجه شبه در آنك بیان اولنمسی هم لازم کلدی بلغاوجه شبهی بویله تعریف ایلدیلر که « وجه الشبه امر مشترك له زیادة اختصاص بالطرفین مع قصد اشتراکهما فیه تحقیقا اوتخییلا » یعنی وجه شبه بین المشبه والمشبه به مشترك برامر در یاتحقیق یونندن ویاتخییل یونندنکه اول امرك طرفینه زیاده اختصاصی اولسه اول ایکیسنك اول امرده مشترك اولمسی قصدیله بیله

(وجه)

وجه شبه حقیقی اولدر که طرفینك ذاتنده متحقق
اوله وجه شبه تخییلی اولدر که وجه شبه احد
طرفینده وياخود ایکی طرفده بیله بولنمیه الا برسبیل
تخییل وتأویل وقید مشترك آنکچوندر که اکر وجه
شبه مشترك اولمسه تشبیه مطلقا ثابت اولمز وزیادهٔ
اختصاص قیدی اول اجلدندر که شول صفات که
مشترکدرلر وطرفینه زیاده اختصاص طوتمزلر اول
معتبردکلدر مثلا زید واسد ذاتیاتدن چوق نسنه‌ده
مشترکلردر وجودده وحیوانیتده وجسمیتده
وبونلردن غیریده اما چونکه زیاده اختصاصلری
اولدیغنه بناء تشبیهده معتبر دکللردر بلکه معتبر
اولان شول شجاعت صفتیدر که زیده واسده
زیاده اختصاصی واردر وقید قصد اشتراك
آنکچوندر که ممکن که برامر مشترك اوله وزیادهٔ
اختصاص دخی طوته وجه شبه اولمیه واشترا کنه
قصد دخی قیلنمیه وتحقیقا وتخییلا قیدی آنکچوندر که
وجه شبه که امر مشترکدر وآنك طرفینه زیاده
اختصاصی اوله وقصد اشتراك دخی بوانه لکن
لا برسبیل تحقیق فقط بلکه کاه برسبیل تحقیق

وكاه برسبيل تخييل اوله وجه شبه تخييلى اولدوغنه
شعر عربيدن مثالى نته كيم قاضى تنوخى ديمشدر .

وكان النجوم بين دجاه
سنن لاح بينهن ابتداع

دجا دجيه نك جمعيدر دجيه ظلمته ديرلر ضميرليه
راجعدر دجاها دخى روايت اولنمشدر بوتقديرجه
ضمير نجومه راجع اولور والوجه الاول اولى معنى
كيجه نك ظلمتلرى مابيننده كان نجوم شول سنتلردركه
آنلرك ميانده بدعت ظاهر اولدى بو بيتده وجه شبه
اسود ومظلم اولان شيئ جانبندن بياض ومشرقه اولان
اشيانك حصولندن حاصل اولان هيئتدر واول
هيئت ايسه مشبه بهدر يعنى سنن مابيننده اولان
ابتداعده موجوده دكلدر الا على سبيل التخييل
زيراكه سنتده اشراق وسپيدى وبدعتده ظلمت
وسياهى على سبيل التخييلدر لا على طريق التحقيق
چونكم جهل و بدعت صاحبى ظلمتده يوروين
كيمسه كبى قالوركه اول طريقه مهتدى اولمز ومكروه
اصابت ايلمه دن هم نجات بولمز پس بدعت ظلمته
تشبيه اولندى لازم كلديكه آنك عكسى اولان
(سنت)

سنت ودخی علم ومعرفت نوره تشبیه قیلنه پس بلمکل که
وجه تشبیه مطلقا یا طرفینک حقیقتندن غیر
خارجدر یعنی وجه شبه تمام طرفینک ماهیتیدر
مثلا جنسیت کبی که مثلا هذا الانسان مثلا فلان
فی الحیوانیة کبی ودخی هذا القمیص مثل ذلك
فی کونهما کتانا دیدکاری کبی ویاخود خارجدر
و بودخی طرفینك حقیقتندن خارج اولان برصفتدر که
اول صفت یا ذاتده متمکنه اولان صفت حقیقیه‌در
ویاخود حواس خمسه‌دن بریله ادراك اولنان
حسیه‌در مثلا قوهٔ بصریه ایله ادراك اولنان
کیفیات جسمیه کبی الوان واشکالدن ومقادیر
وحرکاتدن وبونلره متعلق اولان شیلردن وقوه سامعه
ایله ادراك اولنان اصوات قویه ودخی بین بین اولان
صوتلر کبی ودخی قوهٔ ذائقه ایله ادراك اولنان طعومك
انواعی کبی که اول حلاوت ومرارت وملوحت
وحموضت وبونلردن غیریسیدر وقوهٔ شامه ایله
ادراك اولنان روایح طیبه ومنتنه کبی وقوهٔ لامسه ایله
ادراك اولنان حرارت وبرودت ورطوبت ویبوست
وخشونت وملایمت ولین وصلابت وخفت وثقلت

وبونلره متصل اولان شیلردر ویاخود عقلیه‌در
زکادن وعلمدن وغضبدن وحلمدن وبونلرامثالی اولان
غرایزدن هرنه کیم کیفیات نفسانیه ایسه اول
عقلیه‌در ویاخود صفت اضافیه‌در واضافیه‌دن
مراد ذاتده هیئت متقرره اولمیه بلکه ایکی شیئه متعلق
برمعنی اوله مثلا حجتی شمسه تشبیه ایتمکده ازالهٔ
حجاب کبی که اول ازالهٔ حجاب حجتك وشمسك ذاتنده
وذات حجابده هم هیئت متقرره ومتمکنه دکلدر
وکاه اولورکه شول اعتباری اولان شیلرك مقابلنه
حقیقی اطلاق ایدرلرکه اول امر اعتباری متحقق
اولمیه الا بحسب اعتبار العقل شول صورت وهمیه
کبیکه منیه‌نك چنکال ودندانه شبیه اوله وجه
شبهك تقسیمنی برآخر طریق اوزره دخی ایتمشلردر
نتدکیم وجه شبه یا واحد ویاخود متعدددر واحد
دخی یا حقیقة واحددر ویاخود حکما واحددر اکر
حقیقة واحد ایسه یا حسیدر وایکی طرفی دخی
حسیدر نته کیم ابن سکره دیمشدر «الخد ورد
والصدغ غالیة والریق خمر والثغر من در» شاعر
خدی خمرتده ورده وصدغی که زلفدر خوشبوی

(اولمده)

اولمه‌ده غالیه‌یه وریقی تفریح عشاق ایلمه‌ده خمره
ودندانی صفا وجلاده دره تشبیه ایلمشدر مشبه
ومشبه‌به تمام حسیلردر وجه شبه دخی تمام
حسیدر وبر آخر مثال دخی نته‌کیم متنبی دیمشدر .

رایت الحمیا فی الزجاج بکفه
فشبهتها بالشمس فی البدر فی البحر .

حمیا که شرابدر اونده شمسه تشبیه ایلدی وزجاجه‌دن
اولان پیاله‌یی استداره وانارده بدره وممدوحك
کفنی عطا وسخاده بحره تشبیه ایلدی معنی شرابی
کاسهٔ زجاجده آنك الندده کوردم بن آنی دریاده اولان
ماه بدرده ظهور قیلان شمسه تشبیه ایلدم بو بیتده
دخی مشبه ومشبه‌به ووجه شبه هم حسیلردر
وفارسیدن مثالی نته‌کم کاتبی دیر .

زهی خدنك توجانرا ستون خانهٔ دل
مکان کوهر پیکان تو خزانهٔ دل

تیر ایله ستون میاننده وجه شبه راستلکدر وکوهر
ایله پیکان ماییننده وجه شبه استداره ویا انارده‌در
وبونلرك جمله‌سی حسیدر مثال آخر بیت

زمهرت کشته چون یاقوت اشمکم فکنش درخاك

که از جنس جواهر به بود یاقوت سیلانی
اشك سرخ ویاقوت سیلانی حسیدرلر و وجه
شبه که حمرتدر اول دخی حسیدر ویاخود وجه
شبه عقلی و ایکی طرفی حسی اوار کقوله تعالی
(هن لباس لکم وانتم لباس لهن) ارلری وخاتونلری
لباسه تشبیه ایلدیکه هرایکیسی حسیدر اما وجه
شبه هر بری کندو مصاحبنك عرضنی حفظ
وصیانت ایلمکدر بو عقلیدر وزن ایله شوهر مابیننده
مشترکدر مثال آخر قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم «مثل اهل بیتی مثل سفینهٔ نوح من تمسك بها نجا
ومن تخلف عنها غرق» حضرت پیغمبر علیه السلام
کندو اهل بیتنی سفینهٔ نوحه تشبیه بیوردی هرایکی
طرف حسیلردر وبینهماده وجه شبه سبب
حصول نجاتدر عقلیدر و شعر فارسیدن مثالی
نته کیم حافظ شیرازی بیوررلر .

دل سرا پردهٔ محبت اوست
دیده آیینه دار طلعت اوست

اولا دلی سراپرده یه ودیده یی آیینه داره تشبیه ایلدیکه
هردردی حسیلردر وبینهماده وجه شبه اول

مصرعده احاطت واستمالات یا حفظ وصیانتدر
وثانیده سبب رؤیتدر وهر ایکیسی عقلیدر چونکم
دیده آینه‌دار اوله سیاهی دیده اکا آینه اولور
یاخود وجه شبه عقلی وایکی طرف دخی عقلی اوله
شعر عربیدن مثالی

اخلاقه نکت فی المجد وایسرها
لطف یؤلف بین الماء والنار

بو بیتده اخلاقی نکته تشبیه ایلدیکه جمع نکته‌در
ونکته بونده انتباه وفکرت معناسنه‌در وهر ایکی
طرف عقلیدر وبونده وجه شبه دخی عقلیدر که
اول عزیز الوجود اولمقدر نته‌کیم اخلاق حسنه
ونکت شریفه هر ایکیسی عزیز الوجوددر که بین الانام
کمیابدر پس ارکان ثلاثه‌ٔ مزبوره عقلی اولور وشعر
فارسیدن مثالی نته‌کم حکیم الدین انوری دیمشدر .

در امر تو امکان تغیر ننهفتند
کوییکه مثالی ز قضا وقدر آمد

ممدوحك امرنی بونده قضا وقدره تشبیه ایلمشدر
وهر ایکیسی عقلیدر وجه شبه که عدم تغیردر
اول دخی عقلیدر یاخود مشبه عقلی ومشبه به

حسی اولهنته کم شعر عربیدن مثالی ابوفراس دیمشدر .

کان ثباته للقلب قلب

وهیبته جناح للجناح

مصف حربده میمنه ومیسره یه جناحین دیرلر ومیان صفده واقع اولان عسکره قلب تعبیر ایدرلر شاعر ممدوحك مصف حربده اولان ثباتنی قلب لشکره تشبیه ایلدی ثبات عقلیدر وقلب لشکر حسیدر و بونلرده وجه شبه سبب قوهٔ لشکردر هم ثبات ممدوح وهم قلب لشکر عسکرك قوته سبب اولورلر وکذلك ممدوحك هیبتنی هم جناح لشکره تشبیه ایلمشدر هیبت عقلی وجناح لشکر حسیدر وجه شبه بودرکه هیبت ممدوح وجناح لشکر هرایکیسی سرعت قتاله سببدرکه مصافده غالبا اول جناحین جنك ایدرلر آندن صکره قلب جنك ایدر وشعر فارسیدن مثالی نته کم فاضلی دیمشدر .

فکرت بهر کجا که زود وقت باز کشت

صیاد وار بسته بفتراك صد شکار

بونده فکرت مشبهدر عقلیدر وصیاد که مشبه به در

حسیدر وجه شبه که فترانك عقله نتیجه یوز شکار معناسنی باغلقدر بو هم عقلیدر و بونك عکسی کاه اولور که مشبه حسی ومشبه به عقلی اولور شعر عربیدن مثالی نته کیم بابك دیمشدر ٭

وارض کاخلاق الکرام قطعتها
وقد کحل اللیل السماك فابصرا

سماك کسرله ایکی نورلو یلدزدر مطلقا نورلو اولان یلدزلره دخی اطلاق ایدرلر معنی اول بر زمیندر که آنك قطعه سی اخلاق کرام کبیدر کیجه آنك ترابنی کوکبنه ویا کواکب نیره یه کحل ایلدی پس اول کواکب منور کوزی کوردی شاعر تشبیه ایلدی ارضی که حسیدر اخلاق کرامه که عقلیدر وجه شبه طیبت و پاکیزه لکدر که اول دخی عقلیدر وفارسیدن مثالی نتدکم انوری بو که مناسب انشاد ایلمشدر ٭

ای چو عقل اول از آلایش نقصان بری
چون سپهرت درجهان از بد وفطرت برتری

بو بیتده مخاطب ممدوح مشبه درکه حسیدر وعقل اول مشبه به در عقلی ووجه شبه آلایش

نقصاندن بری اولمقدر بو هم عقلیدر واکر وجه شبه حکما واحد اولورسه یعنی نفسنده وجه شبه امور متعدده اولوب لکن اکا حکم واحد ویریلوب واحد منزله سنده قیلنورسه بو دخی یا حسیدر نته کم ابو البرکات دیمشدر ·

ترى النجم الجوزاء والنجم فوقها
كباسط كفيه ليقطف عنقودا

بونده جوزایی آنجق کفه وثریایی همان عنقوده تشبیه ایلمك مراد کلدر بلکه مراد نجوم مجتمعه دن حاصله اولان هیئاتی قطف عنقوده کفنی باسط اولان کیسه نك هیئتنه تشبیه در پس بونده وجه شبه امور متعدده دن مأخوذدر که اول حسیدر مثلا انجم وجوزا والنجم که مراد ثریادر بالای انجمده وانجم جوزانك قطف عنقود ایچون ایکی الینی آچه سیکه شاعر بو امور متعدده دن هیئت واحده اخذ ایلیوب آنی وجه شبه دوزمشدر و بو بین الهیئتین مشترك برهیئتدر بو هیئت اکرچه امر عقلیدر اما امور حسیه دن مأخوذ اولدیغی اعتبار ایله اکا حسی دیمشلردر معنی انجم جوزایی وآنك فوقنده اولان

(ثریایی)

ویاپی سن قطف عنقود ایچون ایکی النی کشاده
قیلان کیسه هیئتنده کوررسن دیمك اواور شعر
عربیدن مثال دیکر .

کان شعاع الشمس فی کل غدوة
علی ورق الاشجار اول طالع
دنانیر فی کف الاشل یظنها
لقبض وتهوی من فروج الاصابع

آفتابك اوراق اشجار اوزره طلوعی وقتنده شول
شعاع که اشجارك شکافلرندن زمین اوزره دوشوب
متفرق و پراکنده اواور شاعر اول وقتده حاصله
اولان هیئتی تشبیه ایلمشدر اشل اولان کیسه نك
هیئتنده که آنك الـده دنانیر اوله و اول دنانیری
بخلندن قبض ایلمك استدیه لکن حرکت
غیر طبیعی آنك قبضنه مانع اوله ودنانیر آنك
اصابعنك شکافلرندن زمینه دوشه وجه شبه
بونده دخی شول امور متعدده ومذکوره
ومجتمعه دن حاصله اولان هیئت مشترکه درکه
نفسنده عقلیه درکه اول اشیاء نیره نك زمین اوزره
حرکت قسریة ایله واقع اولمسیدر و لکن امور

حسيه دن مأخوذ اولدیغی جهتدن حسیه در
و حسی دینلمشدر شعر عربیدن مثال آخرنده کیم
ابو فراس انشاد ایلمشدر .

تهتز فی الكأس من ضعف ومن هرم
كانها قبس فی كف مقرور
كانت سراج اناس يهتدون بها
فی سالف الدهر قبل النار والنور

شاعر تشبیه ایلدی پیرلك ضعف وشیخوختی جهتندن
کاسه ایچنده اولان شرابك لرزه و حرکت قبلسندن
حاصل اولان هیئتی شول آتش پاره‌نك هیئتنه که
اول آتش پاره براوشومش کیسه‌نك النده اوله مقرور
مبرود معناسنه یعنی اوشومش کیمسه دیمك اولور
و کیفیت وجه شبه بونده دخی ابیات سابقده
اولدیغی کبی هیئت مشترکه وعقلیه در که بین الهیئتین
حاصله اولمشدر که اول شیٔ ضعیف نورانینك لرزه
قبلسیدر غیر طبیعی اولان حرکتله و بو وجه شبه
حسی دیدکاری امور حسیه دن مأخوذ اولدیغی
ایچوندر ومعنی اول بادهٔ احمر ضعف وهرم سببیله
کاسه ایچره دترر کأن اول براوشومش کیسه‌نك النده

برآتش پاره‌در قبل النور والنار ایام سالفه‌دن اول ناسك
چراغی اولمش ایدیکه ناس آنکله اهتدا ایدرلردی
دیمك اولور وکلام فارسیدن بونك مثالی حضرت
مولانانك قدسنا الله بسره العزیز بو بیت شریفلریدرکه
برغزللرنده بیوررلر •

هرکه پیرسدت که مه زا برچه کونه واشود
باز کشا کره کره بند قبا که این چنین

امور متعدده وحسیه‌دن مأخوذ اولان هیئتیکه
اول ماهك تدریجله ابردن خارج اولمسی وتجسات
بولمسیدر تشبیه ایلمشلردر شول هیئته که اول محبوبك
قباسنك بندلرنی تدریجله آچه‌سی وقتنده
سینه‌سنك ظهوره کلمه‌سی وتابان اولمسیدر وجه
شبه برهیئتدرکه بین الهیئتین مشترکه واقع
اولمشدرکه شیء نورانینك تدریجله منکشف
اولمسیدر بوایسه عقلیدر اما امور حسیه‌دن
مأخوذ اولمسی اعتباریله حسی دینلمشدر بالکل که
هیئتی هیئته تشبیه ایلمك که تشبیه مرکب بالمرکب
دیدکلریدرکاه اولورکه هیئتك اجزاسندن هر برینی
آخرینه تشبیه ایلمك هم ممکندر کما قال الشاعر

وكان اجرام النجوم لوامعا

درر نشرن على بساط ازرق

نجوم لامعه‌يى دررە تشبيه وآسمانى بساطه ازرقه تشبيه حد ذاتنده برامر مستحسندر اما هيئتى هيئته تشبيه ايلكه نسبتله قتى آجقدر شعرفارسيدن مثالى نته كيم نظيرى ديمشدر .

در ثريا ماه نو بنمود در چرخ دورنك

همچو عظم پهلوى صيدى ز دندان پلنك

ثريايى دندانه وماه نوى استخوان پهلويه وچرخى پلنكه تشبيه نفسنده برامر خوب وتشبيه مرغوبدر اماهيئتى هيئته تشبيه ايتمكله بوتشبيهك ميانده چوق فرق واردر وكاتبينك بوبيتى هم بوقبيلدندر

بباشجهٔ زين اسبت صدفها

نمايد چو بر باد صرصر شكوفه

زين اسب اوزره موضوع اولان اصدافك هيئتى باد صرصر اوزره محمول اولان شكوفه‌لردن حاصل اولان هيئته تشبيه ايلمشدر وحد ذاتنده صدفى شكوفه‌يه واسبى صرصره تشبيه بغايت خوبدر اما هيئتى هيئته تشبيه بوندن املح ومرغوبدر كه

(اولور كه)

اولور كه اجزادن هر برینی اجزایه تشبیه ممكن اولمز ٭

برتنت پیراهن كتـان ز تحریك نسـیم
هست چون نو كبسهٔ لرزنده بر بالای سـیم

زیرا پیراهن كتان نو كبسه كبیدر دیمك مستحسن دكلدر اما هیئـتی هیئته كه تشبیه ایلمشـدر خوبدر ویاخود وهمیدر ٭ وهوان یكون وجه الشـبه منتزعا من عدة امور متوهمة ٭ یعنی وجه شـبه وهمی كه حكما واحد اوله اولدركه وجه شـبه امور متوهمه دن منتزع اوله وبو كه مثال نته كیم ابن معتز دیمشدر ٭

اصبر علی مضض الحسود فان صبرك قاتله
فالنار تأكل نفسها ان لم تجد ما تأكله

مضض وجع مصیبـه وغمدن وغصه دن یانوب كویمكه دیرلر تشبیه ایلدی حسودك اضطرابی اوزره صبر ایلیوب آنكله مجادله ومخاصمه ایتمامك آنك سبب هلاكی اولدیغنی شـول آتش افروختهیه كه آنك اشـتعال والتهابنه سـبب ومدد اولان حطبك انعدامندن آنك فنا وزوالی لازم كلمشدر وجه شـبه بونده كندو كندو یی افنا ایلمكدر آنك نار حسدینك اشـتعالنه سبب اولان شـیئه عدم اشـتغال سببیه

وحسودك بو معنیده اشتراکی برامر وهمیدرکه شاعر آنی توهم ایلمشدر وشعرفارسیدن بونك مثالی نته کیم انوری دیمشدر :

بدخواه توخودرا به بزرگی چوتوداند
آری مثل است این که چناری وکدوئی

ممدوحك بدخواهنی که اول کندوسنی رفعت وشرفده ممدوحه برابرطوتوتشبیه ایلمشدر شول کدویه که اول کندوسنی بلند وسرسبز اولمده چناره برابرطوتریبنهماده وجه شبه شیء حقیر وسریع الزوالك کندوسنی شیء عظیم بعیدالاختلاله مشابه ومساوی بیلمسیدر پس چنار وکدونك وجه شبهده اشتراکی برامر وهمیدر اما وجه شبهدن قسم ثانیکه متعدد اولوب حکم واحد منزلهسنده اولمیه وعام حسی اوله مثالی شویله درکه مطرانی دیمشدر :

حکت لونا ولینا واعتدالا
ولحظا قاتلا سمر الرماح

یعنی اول محبوبه لون ولین واعتدال قامت ولحظ قاتل حسبیله سمرالرماحی حکایه ایلدی یعنی اکاشبیه

(اولدی)

اولدی بونده وجه شبه امور متعدده در وحسیلر که محبوبه یی بحسب لون و اینت ولحظ قائل واعتدال قامت سمر رماحه تشبیه حسی اولان امور متعدده دندر و شعر فارسیدن مثال

چون صبا در غنچه شکل و بوی ورنك آن دهان
یافت زد بوسه بکام و بوی خوش بکرفت ازان

شاعر غنچه یی شکلده واونده و بویده دهان محبوبه تشبیه ایلمشدر و بوامور متعدده ایسه تمام حسیدر وکاه اولور که بوامور متعدده عقلی اولور نته کیم ابو العلاء المعری دیمشدر .

والخل کالماء یبدی لی ضمایره
مع الصفاء ویخفیها مع الکدر

خل دوستده دیرلر بو بیتده وجه شبه که دوستله آبك میاننده مشترك واقع اولنلر امور متعدده در که تمام عقلیدر که اول وقت صفاده باطنده اولانی اظهار وکدورت وقتنده اول ضمایری اخفا ایلمکدر وبونك شعر فارسیدن مثالی بودر .

به قدر دانش ورتبت بعقل کل ازان مانی
که غیر او نباشد کس که باشد مرترا ثانی

ممدوحی قدرده ودانشده ومرتبه‌ده عقل کله تشبیه ایلمشلردر بو امور متعدده‌که وجه شبه‌درلر تمام عقلیدر چونکیم اقسام وجه شبه معلوم اولدی پس هیئتی هیئته تشبیه ایلدکاری صورتده کاه اولورکه همان مجرد هیئت اختیار ایدرلر دون الاوصاف تسمه‌کیم ابن المعتز بو بیتده اختیار ایلمشدر ·

کان البرق مصحف قاری

فانطباقا مرة وانفتاحا

یعنی کان برق شول برقارینک مصحفیدر کاه منطبق اولمق ایله منطبق اولور یعنی یومولور وقپانور وکاهی منفتح اولمق ایله منفتح اولور یعنی آچیلور بونده شاعر بعد الانقباض حاصل اولان انبساطك هیئتندن غیری اوصافدن بر وصفه هیچ نظر ایلمامشدر یعنی شول بر هیئتکه مع عروض حرکتی الانقباض والانبساط برقدن حاصله اولمشدر شاعر آنی شول قارینك مصحفندن حاصل اولان هیئته تشبیه قیلمشدرکه اول مصحف هم انطباق وانفتاح حرکتلریله جهتینه مرة بعد اخری حرکت ایلر وجه شبهده بوندن غیری بر وصفه دخی نظر قیلمامشدر

(شعر)

شعر فارسیدن مثالی

زسهم تیر مژکان تو هر ساعت من خاکی
بر آتش چون کمان کردم ازین پهلو بران پهلو

بونده عاشقك آتش معنویده کاه برجانبه وکاهی دیکر برجانبه منقلب اولمسندن حاصل اولان هیئتی کمانك آتش صوری اوزره منقلب اولمسی هیئتنه تشبیه ایلمشدر وبو حرکتیندن غیری بر آخر وصفه نظر ایلمامشدر اما قائلك بو قولی آنك مخالفیدرکه دیر « الشمس کالمرآت فی کف الاشل » بونده اشلدن مراد مرتعش اولان کیمسه‌در وبو قولده شمسدن شول حرکت سریعهٔ متصله که مع تموج الاشراق حاصله اولور حتی اول حینده آنك شعاعی منبسط اولوب جوانب دائره‌دن فائض اولمغه مشابه اولوب آندن صکره ینه انقباضه رجوع قیلمغه مماثل اولور شاعر بوندن برهیئت اخذ ایلیوب آنی کف اشلده اولان آینه وآنك حرکتندن حاصله اولان هیئته تشبیه قیلمشدر وبونده بو حرکتین مذکورتیندن غیری اوصافك هیئتنه دخی مثلا اشراق واستداره کبی اشارت قیلمشدر وبونك شعر فارسیدن مثالی

نتـه كيم طوطى نام شاعر ديمشـدر .

خاك پايت كه درين چشمست مارا كه دران

متصل چون شيشهاى ساعت ريك روان

بونده محبوبك خاكپاينك عاشقك كاه بر كوزينه

وكاهى بر كوزينه متصل كيتمه سندن حاصله اولان

هيئتى اخذ ايليوب آنى ساعت شيشه‌لرندن رمالك

متصل برندن برآخرينه كيتمه سندن حاصل اولان

هيئته تشبيه ايلمشدر وهمان بوهيئتبندن يعنى خاكك

بر محلدن برمحله كيتمه سندن قطع نظر امر آخركه

اول صفاى محليندركه مراد ايكى كوز وايكى شيشه در

اكا دخى نظر قيلمش ومراد ايلمشدر وتشبيهدن غرض

غالبا مشبهه عائد اولمقدر واول مشبهه عائد اولان

غرض يا آنك امكانى بيان ايلر يعنى قچان برامر غريب

وعجيب اولسه وقلوب ناسه آنك ممتنع اولمسنك فكرى

كلسه آنك ممكن اولمسنى بيان ايلر كما فى قول ابى الطيب

وان تفق الانام وانت منهم

فان المسك بعض دم الغزال

يعنى اى ممدوح انام اوزره فائق اولدكنسه حالبوكه

سن آنلردنسن استبعاد يوقدر زيرا تحقيقا مسك

(غزالك)

غزالك دمنك بعضيدر شاعر وقتا كيم ممدوحك ناس اوزره فائق اولمسنی ادعا ايلديسه حتی اول برأسه اصل وبنفسه جنس اولدی ديمك نكته سنی ادا قيلديسه بو ظاهرا ممتنع كبی اولدی پس دعوا ايچون حجت ابراز ايليوب بونك ممكن اولمسنی بيان ايلدی شول حالی مشكك حالنه تشبيه ايتمكله كه اول دمدن بعضيدر اما دمدن عد اولنمز زيرا مشكك وجودنده شول اوصاف شريفه واردر كه اول دمده بولنمز بو تشبيه ضمنيدر صراحة دكلدر وياخود اول مشبهك حالنی بيان ايلر وصفتلردن نه كونه صفت اوزره اولديغنی عيان ايلر نته كيم برثوبی سياه اولمه ده برآخر ثوبه تشبيه ايلمك كبی وياخود قوت وضعفده وزياده ونقصانده مشبهك حالنك مقدارنی بيان ايلر ثوب اسودی بغايت سياه اولمه ده غرابه تشبيه ايلمك كبی وياخود مشبهك حالنی سامعك نفسنده مقرر قيلور وآنك شاننه تقويت ويرر نته كيم سعيندن فائده حاصل اولميان كيسه يی راقم على الماء اولان كيسه يه تشبيه ايلدكاری كبی مثلا «فلان كالراقم على الماء» ديسه لر سن بو تشبيهده

عدم فائده‌لك تقریرندن وآنك شاننی تقویتدن برمعنی
بولورسنكه آنی غیریاده بوله‌مزسن زیرا حسابی
فكرعقلیاتی فكردن اتمدر نفسك اكا زیاده الفتی
اولدیغندن اوتوری و حسیاتك عقلیاته تقدم
قیلدیغندن اوتوری وشو اغراض اربعه وجه تشبیهك
مشبه‌به‌ده وجه شبه ایله اشهر واعراف اولمسنی
اقتضا ایلر ویاخود مشبهی عین سامعه‌ده تزیین
ایچوندر وجه اسودی مژكان ظبیه تشبیه ایلك كبی
ویاخود تشبیهدن غرض تسویه وتقبیح اولوب
مثلا ذاتا اشیاء مقبوله‌دن اولوبده بعده بعض عارضه
سببیله انكه دار اولان برشیئی اشیاء منفوره‌دن برینه
تشبیه ایلدكلری كبی ویاخود مشبهی استطراف
مراد اولور یعنی ظریف وبدیع عد ایلك اولور مثلا
شول كورلرده كه جمرات موقده اوله آنی موجی
آلتون اولان مسك دریاسنه تشبیه ایلدكلری كبی

هذا الفحم فیه جمر ملتهب
كبحر من المسك موجه الذهب

دیدكلری كبی استطراف دخی ایكی وجه اوزره‌در
بری صورتده ممتنع اولمقدر عادتا اكرچه عقلا ممكن

(ایسه‌ده)

ايسه‌ده بوقسم مشبه ذهنده مطلقا نادر الحضور اولمقدر « كما فى تشبيه فحم فيه جمر موقد » ويروجهى دخى مشبهك ذهنده حضورى قتنده نادر اوله كما فى قول الشاعر

ولازوردية تزهو بزرقتها
بين الرياض على حمر اليواقيت

كانها فوق قامات ضعفن بها
اوائل النار فى اطراف كبريت

معنى چوق ازهار لاجوردى واردر كه زرقتلريله يعنى كبودى رنك اولملريله بين الرياض يواقيت حمرا اوزره يعنى ازهار سرخ اوزره تفخر ايدرلر كان اول ازهار لاجوردى شول قامات وساقات اوزره كه اول قامات اول ازهارى حامله اولمقلغله ضعيفه اولدى كبريتك اطرافنده اولان اوائل ناردر نارك اطراف كبريته متصل اولديغى صورتك ذهنده حضورى نادر دكلدر لكن آنك حضورى عند حضور صورة البنفسج مستطرف اولور وصورتين متباعدتينك تقارن وتعانق مشاهده اولدقده مستبعد ومستغرب كلور وآز اولور كه تشبيه دن غرض مشبه بهه عائد

اولور بو دخی ایکی نوعدر برنوعی مشبه به وجه شبهده اتم واکمل اولدیغنی ایهام ایلر بونوع تشبیه مقلوبده بولنور بو اول تشبیه‌درکه ناقص بونده مشبه به قیلنور آنك اکمل واتم اولسنی ادعا ایلمك قصد ایلمه‌دن اوتوری کما قال الشاعر

وبدا الصباح کان غرته

وجه الخلیفة حین یمتدح

یعنی صباح ظاهر اولدی کان اول صباحك بیاضی خلیفه‌نك وجهیدر مدح اولندیغی حینده شاعر بونده خلیفه‌نك وجهی وضوح وضیاده صباحدن اتم واکملدر دیمك ایهامنده قصد ایلمشدر وبونك آیت کریمه‌دن مثالی (ذلك بانهم قالوا انما البیع مثل الربوا) قولیدرکه کافرلر ربا حرام ایکن حلال عد ایلدیلر بو اول قدر مبالغه ایلدیلرکه رباثی حلده اصل طوتوب وآنی مشبه به اتخاذ ایدوب بیعی اکا تشبیه ایلدیلر حق کلام بوایدیکه انما الربوا مثل البیع دیه‌لر دیکه سوز ربا‌ده‌در بیعده‌دکلدر پس مبالغه‌دن اوتوری تقلیب ایدوب انما البیع مثل الربوا دیدیلر وبرنوعی دخی مشبه بهك کمال اهتمامی بیان ایدر مثلا

بر كرسنه كيسه نك اشراق واستداره ده بدركبى اولان وجهى رغيفه تشبيه ايلسى كبى بونوع تشبيه اظهار مطلوب تسميه ايدرلر رغيف عند الجائع محبوب ومطلوب اولديغنى بياندن اوتورى والا وجهى بدره تشبيه انسب واولى ايدى چونكه ايكى شيئك بر امرده ميانى جمع ايلمك مراد ايلسه لر ايكيسندن برينك نقصان وزياده لكنه قصد ايلمه دن قطع نظر اگر اول شيلرده زياده لك ونقصان بولنسون وياخود بولنمسون بوتقديرجه ترك حرف تشبيه ايليوب احد متساويينى ترجيح ايلمه دن احتراز ايدوب تشابه ايله اكتفا ايدرلر كقول الشاعر

تشابه دمعى اذ جرى ومدامتى
فمن مثل ما فى الكأس عينى تسكب
فوالله ما ادرى ابالخمر اسبلت
جفونى لم من عبرتى كنت اشرب

شاعر وقتاكيم دمع ايله خمرك ميانى متساوى اعتقاد ايلدى وخمرتده برينك زائد وبرينك ناقص اولمسنه قصد ايلمدى حرف تشبيهى ترك ايليوب تشابه ايراد ايلدى تاايكى شيئك هر برى مشبه ومشبه به اولمغه

لایق اوله واکر اولکی طرفی متعدد اولورسه یعنی مشبه طرفی مشبه به طرفی دکل اکا تسویه تعبیر ایدرلر مثلا

صدغ الحبیب وحالی
کلاهما کاللیالی

قولی کبی یعنی حبیبك زلفی وبنم حالم ایکیسی ده کیجه‌لر کبیدر دیمك اولور واکر ایکنجی طرفه متعدد اولورسه یعنی مشبه به اول طرف دکل اکا تشبیه جمع دیرلر کقول الشاعر

بات ندیما لی حتی الصباح
اغید مجدول مکان الوشاح
کانما یبسم عن لؤلؤ
منضد او برد او اقاح

یعنی بکا ندیم ومصاحب اولدیغی حالده صباحه دك کیجه‌لدی شول اغید نامنده اولان شخص که آنك قوشاغی یری محکمدر کان اول اغید لطافتده لؤلؤ کبی منتظم اولمش ویاخود طولو کبی ویاخود اقحوان چیچکلری کبی دیشلردن کولر وکشف دهان ایلردی تشبیهاتده بوقدرله اکتفا اولندی وبوندن زیاده طالب (ایلینلر)

ايليلر مفتاحه ومتن تلخيصه حواله قيلندی وحقيقت
ومجازك شرح وبيانه شروع اولندی وبالله التوفيق
وفی يده ازمة التحقيق ٠

❊ الفصل الاول ❊

« فی بيان الحقيقة والمجاز الحقيقة هی الكلمة
المستعملة فيما وضعت له فی اصطلاح به يقع التخاطب »
علم بيانه نظر اولندقده مقصود اصلی همان
مجازدر كه اختلاف طرق مجازله حاصل اولور
حقيقتله دكل لكن حقيقت مجازه نسبتله اصل ومجاز
اكا كوره فرع اولديسه اولا حقيقتدن بحث اولنوب
تعريفنه شروع قيلندی پس حقيقت اصطلاحده
شول برمعناده مستعمله اولان كلمه‌در كه اول كلمه
اول معنا ايچون وضع اولندی اصطلاحده كه
تخاطب اول اصطلاحله واقع اولور لفظ مستعمله
غير مستعمله اولان كلمه‌دن احتراز ايچوندر كه اكا
نه حقيقت ونه مجاز تسميه اولنور وفيما وضعت له قيدی
غلطدن احترازدر مثلا انسانه اشارت اولنديغی
حالده خذ هذا الفرس ديمك كبی ودخی مجازدن
احترازدر كه اول ماوضع له‌ده استعمال اولنمامشدر

ودخی فی اصطلاح یقع به التخاطب قیدیله هر حقیقت
عرفیه‌یه تعریفك شمولی مراد اولنمش و اصطلاح
آخرده ماوضع لهنده استعمال اولنان مجازدن احتراز
قلنمشدر مثلا لفظ صلوة که لغتده دعا ایچون وعرف
شرعده ارکان مخصوصه ایچون وضع اولنمشدر
پس عرف شرعله مخاطب اولان کیمسه اکر آنی
دعاده استعمال ایلسه اکا نسبت اول تحقیقا مجاز
اولور شرعیتده ماوضع لهنده استعمال اولنمدیغی
ملابسه ایله که اول ارکان مخصوصه‌در اکرچه
بحسب اللغه موضعنده استعمال اولندیسه‌ده
« والمجاز هو الكلمة المستعملة فی غیر ماوضعت له
فی اصطلاح به یقع التخاطب علی وجه یصح مع قرینة
عدم ارادة ماوضعت له » مجاز اصلنده مفعل وزننده
اسم مکاندر من جاز المکان یجوزه اذا تعداه یعنی مکاندن
کچدی بعده نقل ایلدیلر شول کلمه‌یه که اول مکان
اصلیسندن آخر معنایه تجاوز ایلیه یعنی مجاز
بر کلمه‌در که موضوع له اولان معنادن غیریده مستعمل
اوله شول بر اصطلاحده که تخاطب آنکله واقع
اولور بر وجه اوزره مستعمل اوله که صحیح اوله

(موضوع)

موضوع له مراد اولمدیغی قرینه ایله بیله قید مستعمله
غیر مستعمله اولان کلمه‌دن احتراز ایچوندر که
قبل الاستعمال حقیقت ومجاز صفتیله متصف اولمز
وقید فی غیر ماوضعت له حقیقتدن احتراز ایچوندر
وقید فی اصطلاح یقع به التخاطب که وضعت لفظنه
متعلقدر آنکیچوندر که اصطلاح آخرده ماوضع له ده
مستعمل اولان مجاز هم تعریفده داخل اوله مثلا
لفظ صلاة که عرف شرعله مخاطب اولان کیسه
آنی دعاده استعمال ایلسه مجاز اولور اگرچه فی الجمله
ماوضع لهنده استعمال اولنمشدر عند اهل اللغة
لکن ماوضع لهنده استعمال اولنمامش اولور شول
اصطلاحده که تخاطب آنکله واقع اولمش اولور که
مراد شرعتدر وقید علی وجه یصح که مستعمله
متعلقدر آنکیچوندر که بین المعنیین علاقه مصححه
اوله وقید مع قرینة عدم ارادة ماوضعت له
آنکیچوندر که کنایت خارج اوله زیرا کنایت ماوضع
لهندن غیریده مستعمله در ما وضع له مراد
اولمه سنك جوازیله بیله اگر عدم ارادت ماوضعت له
قرینه سی اولمزسه کلمهٔ مجازیه نك مقصود اولان

معنی اوزره دلالتی اولمز وبو تعریفین مذکوریندن بو معلوم اولور که هر شول لفظ که معنای ما وضع لهندن غیریده استعمال اولنه بر علاقه ایچون معنای ما وضع له مراد اولمدیغی قرینه ایله بیله اکا مجاز تعبیر ایدرلر ·

❊ فصل ثانی مجاز مرسلی بیان ایلر ❊

مجاز مرسل اولدر که وجه شبه ومشابهت اولمقسزین معنای مجازی ایله معنای حقیقی آراسنده علاقه تمام اوله علاقهٔ معتبره نك انواعی چوقدر لکن اون نوعه دك صایمشلردر اولا بر شیئی جزئیله تسمیه ایلمکدر یعنی مجاز مرسلك انواع علاقندن بریسی برنسنه یه کندو جزئنك اسمنی اطلاق ایلمکدر مثلا رقیبه عین دیدکلری کبی که عین رقیبك جزئیدر وعین ایله رقیب میاننده علاقه اولدر که اول شخص که رقیبدر عین آنده اصلدر که صفت رقیبی بدون العین میسر اولمز وثانیا یار ومعین اولنه ید دیرلر نته کیم نعمته وقدرته ید تعبیر ایدرلر دست ایله نعمت میاننده علاقه مصدر نعمت اولوب هر نعمته علت فاعلیه کبی اولدیغیدر ودست ایله قدرت میاننده علاقه

(اکثر)

اكثر قدرتك ظهوری الدن واقع اولور وقدرته دلالت
قيلن افعال مثلا ضرب وقطع واخذ كبى غالبا آندن
ظهوره كلور وثالثا برشيئه كلينك اسميله تسميه قيلمق
هم مجاز مرسلدر مثلا انامله اصابع اطلاق ايلدكلرى
كبى كما قال الله تعالى (يجعلون اصابعهم فى آذانهم
من الصواعق حذر الموت) اصابع اصبعك جمعيدر كه
بتـون برمقلره ديرلر بو اراده انامل مراد اولوركه
اصابعك جزؤيدر وانامله اصابع اطلاقى مبالغه
ايچوندركه كأن بونلر برمقلرينى قولقلرينـه ادخال
ايلديلر تا صواعقى ايشتميه‌لر ورابعا برشيئى اول شيئك
سببنك اسميله تسميه ايلمك دخى مجاز مرسـلدر
نته كيم عرب رعينـا الغيث ديرلر ورعينـا النبات
ديمك معناسن مراد ايدرلر زيرا مطر نباته سـببدر
بناء على هذا سببى ذكر ايدوب مسببى مراد ايلديلر
فلان اكل الدم ديدكلرى دخى بو قبيلدندر كه باباسـنك
قاتلى ديته سبب اولور فلان ديت يدى ديمك اولور
خامسا برشيئى مسببنك اسميله تسميه ايلمك دخى مجاز
مرسلدر مثلا مطرت السماء نباتا ديوب غيث مراد
ايلدكلرى كبى كه نبات مسبب باراندر سادسا برنسنه يه

اولده اولدیغی حالك اسمنی اطلاق ایتمك هم بو قبیلدندر
نته کیم حق تعالی حضرتلری (وآتوا الیتامی اموالهم)
بیوردی یعنی شول کیمسه‌لر که یتیملردر آنلره ماللرینی
بعد البلوغ ویرك وبعد البلوغ یتیم دینلمز پس زمان
ماضیده اولان اسمله تسمیه اولنمش اولور صلوا
علی القاتل دیدکلری هم بو قبیلدندر مثلا بر کیمسه
بر کیمسه‌یی اولدوروب آنی دخی آنك یرینه قتل
ایلدکلرندنصکره اکا قاتل تسمیه اولنمق زمان ماضیده
اولان اسمه کوره اولور سابعا برشیئه زمان مستقبلده
اوله‌جق اعتباریله تسمیه ایلمك هم مجاز مرسلدر
مثل قوله تعالی (انی ارانی اعصر خمرا) یعنی تحقیقا
بن کندومی واقعه‌ده عنب صقر کوردم وعنبه
خمر اطلاقی باعتبار مایؤل الیه‌در ثامنا برشیئه
محلنك اسمنی اطلاق ایلمك هم مجاز مرسلدر
کما قال الله تعالی فلیدع نادیه نادی مجلسه‌دیرلر مراد
اهل نادیه الحال فیه دیمکدر جرالنهر وسال المیزاب
هم بو قبیلدندر تاسعا برشیئه حالك اسمیله تسمیه
دخی مجاز مرسلدر کما قال الله تعالی (واما الذین
ابیضت وجوههم ففی رحمة الله فی الجنة التی تحل
(فیها)

فيها الرحمة) يعنى لفظ رحمتدن مراد بونده جنتدر كه رحمت اكا حاله ونازله در عاشرا برشيئه آلتنك اسميله تسميه هم بو قبيلدندر كما قال الله تعالى (واجعل لى لسان صدق فى الاخرين) بونده لسان صدقدن مراد ذكر حسندر كه لسان ذكره آلت اولمشدر ٠

❋ الفصل الثالث فى بيان الاستعارة ❋

اصحاب بلاغت استعاره نك تعريفن بويله ايلمشلردر « الاستعارة هى اللفظ المستعمل فيما شبه بمعناه الاصلى » يعنى استعاره شول لفظدر كه استعمال اولنمش اوله اصلى اولان معناسنه مشابه اولان معنيده مثلا رأيت اسدا يرمى ديدكلرى كبى بوآراده لفظ اسد استعاره در كه رجل شجاع اكا تشبيه قلنمشدر بعضيلردخى استعاره يى « الاستعارة هى استعمال لفظ المشبه به فى المشبه » ديمكله تعريف ايلمشلردر يعنى استعاره مشبه بهى مشبهده استعمال ايلمكدر ديمك اولور مثلا لفظ اسدى رجل شجاع معناسنده استعمال ايلمك كبى بو تعريف اوزره متكلمه مستعير ديرلر ومشبه به اولان شيئه مستعارمنه ديرلر ومشبه اولان شيئه مستعارله ولفظ

مشبهه مستعار تعبير ايدرلر اول جهتدنكه مثلا
لفظ اسد برلباس كبيدركه مشبه به اولان حيوان
مفترسدن آنى عاريت اخذ ايتمشلردر مشبهدن
اوتريكه اول رجل شجاعدر بو ايكى تعريفدن
استعارهٔ تخييليه واستعارهٔ بالكنايه خارج اولور
ولهذا صاحب مفتاح بو ايكيسنى جامع تعريف
ايتمشدر « قال الاستعارة هى ان تذكر احد طرفى
التشبيه وتريد الطرف الاخر به مدعيا دخول المشبه
فى جنس المشبه به » يعنى استعاره اولدركه سن
تشبيهك ايكى طرفندن برينى ذكرايلهسن وآنكله
طرف آخرى مراد ايليهسن مدعى اولدوغك حالده
مشبهك دخولنى مشبهبهك جنسندن مثلا رجل
شجاعكه مشبهدر اسدجنسنده داخل اولهسنى
ادعا ايليوب رأيت اسدا فى الحمام ديهسن پس
بو تعريفده استعارهٔ تخييليه واستعارهٔ بالكنايه
داخل اولورلر زيرا بو تعريفده مشبهبهى ذكر
ايليهلر وآندن مشبه مراد قيلهلر استعاره اولوب
داخل اولور وكذلك مشبهى ذكر ايدهلر وآندن
مشبه به مراد ايليهلرهم استعاره اولوب بو تعريفده

(داخل)

داخل اولور لکن صاحب مفتاحك بو تعریفـه اعتراض ایلمشلردر واکا نیجه وجوه ایله جواب ویروب آنی رد قیلمشلردر که بو مختصرده ایرادی مناسب کورلمدی اما تعریفین مذکورین مشـبه بهی ذکر ایدوب همان مشـبه مراد ایلمکله مقیـدلردر واسـتعاره برقاچ قسمدر اولا اسـتعارهٔ تحقیقیه‌در و اسـتعارهٔ تحقیقیه معناسی متحقق اولدیغنـدن اوتوری اسـتعارهٔ تحقیقیه دیدیلر کرکسه اول معنا حسی اولمق جهتندن محقق اولسون وکرکسه عقلی اولمق جهتنـدن محقق اولسـون حسینك مثـالی نته کیم شاعر دیمشـدر ٠

لدی اسد شاکی السلاح مقذف
له لبـد اظفـاره لم تقـلم

معناسی تمام السلاح اولان واکثر وقایعه قذف قلنان ورمی اولنان اسدك قتنده‌در که آنکچون بین الکتفین شعر کثیر واردر که آنك طرنقلری قطع اولنمامشدر پس اسـد بونده رجل شجاع ایچون مسـتعاردر بوایسه امر متحققدر حسا و عقلینك مثالی نته کیم حق تعالی حضرتلری کلام مجیدنده (اهدنا الصراط

المستقيم) بيوردی وبونده صراط مستقيمدن
مراد دين اسلامدر بو ايسه امر متحققدر
من حيث العقل پس استعارهٔ بالكنايه ايله استعارهٔ
تخييليه نك تعريفنه كلهلم استعارهٔ بالكنايه شول
تشبيهدر كه نفس متكلمده مضمر اوله ومشبهدن
غيری آنك اركانندن اصلا برشی تصريح ايلميه
بلكه همان مشبهی ذكر ايليه فقط واول نفسده
مضمر اولان تشبيه اوزره مشبه بهه مختص اولان
برامری مشبه ايچون اثبات ايلمكلك دلالت قيله
پس نفسده مضمر اولان تشبيهه استعارهٔ بالكنايه
ديرلر ويا استعارهٔ مكنيه تسميه ايدرلر واول تشبيه
مضمره كنايت تسميه اولنمسی تشبيهك مصرح
اولمديغی سببله در واول مشبه بهه مختص اولان
امری مشبه ايچون اثبات ايلمكه استعارهٔ تخييليه
ديرلر مشبه مشبه بهك جنسندن اولمه سی تخييل
اولنديغندن اوتوری كما فی قول الهذيلی

واذا المنية انشبت اظفارها
الفيت كل تميمة لا تنفع

تميمه شول بونجغه ديرلركه بركيسه نك بوينه تعليق
(ايدرلر)

ایدرلر ضرر و بلادن صیانت ایچون صکره تعویذ وهیکل معنالرینه دخی استعمال اولندی انشبت الظفر فی الشیٔ دیرلر چپان طرنق برشیئه باتسه ودخول ایتسه منیه موته دیرلر شاعر کندو نفسنده موتی قهر و غلبه ایله اهلاک نفوس ایتمه‌ده سبعه تشبیه ایلدی واظفار که لوازم سبعدندر که اغتیال واهلاک آنلرسز سبعده کامل اولمز موته آنی اثبات ایلدی پس مرکی سبعه تشبیه استعارة بالکنایة دیرلر وآنکچون اظفار اثبات ایلمکه استعارهٔ تخییلیه تعبیر ایدرلر وشعر فارسیدن بونک مثالی نته‌کیم انوری دیمشدر .

ماه ازنخواهد آنکه بود نعل مرکبت

از ناخن محاق ابد چهره خسته باد

شاعر کندو نفسنده ماهی اولا مصیبت‌زده اولان عورته تشبیه ایتمشدر نورینک فقدانی واسطه‌سیله اکا عارض اولان ملالده که ناخن ایله چهره‌یه زخم اورمق مصیبت‌زده اولان عورتلرک لوازمندندر بوکا استعارهٔ بالکنایه دیرلر وناخن محاق ایله چهره‌سن خسته قیلمغی ماهه اثبات ایلمکه استعارهٔ تخییلیه .

تسمیه ایدرلر برآخر اعتبارله استعاره‌یی اوچ قسمه تقسیم ایلدیلر مثلا اکر استعاره مستعارله ومستعارمنهه ملایم برشیئه مقارن اولمزسه اکا استعارهٔ مطلقه دیرلر عندی اسد دیدکلری کبی که بونده مستعارله ومستعارمنهك لوازمندن برشیٔ مذکور دکلدر بونك شعر فارسیدن مثالی بو بیتدر .

هرطرف سروی وهرسو شوخ دلجوی دکر
من کرفتار بلای خوی بدخوی دکر

محبوبی سروه تشبیه ایلبوب مستعارلهه ومستعار منهه ملایم هیچ برامر دخی ذکر ایلامشدر واکر مستعارلهه ومستعارمنهه ملایم برشیئه مقارن اولورسه اکا استعارهٔ مجرده تعبیر ایدرلر کقول الشاعر

غمر الرداء اذا تبسم ضاحکا
خلقت بضحکته رقاب المال

غمر خمر وزننده بونده کثیر معناسنه‌در ومبتداء محذوفك خبریدر غمر الرداء دیمك کثیر العطا دیمك معناسنه استعاره اولنمشدر شو علاقه ایله که ردا صاحبنك عرضنی صاین اولدیغی کبی عطا دخی صاحبنك عرضنی صیانت قیلور آندنصکره

(ردایی)

ردایی غمرله وصف ایلدیکه اول عطایه ملایم
ومناسبدر پس ممدوحی کثرة عطا ایله وصف ایلیوب
دیرکه اول ممدوح کثیر العطا برکیسه‌درکه تبسم
ایلسه ضاحك اولدیغی حالده یعنی حد تبسمدن
تجاوز ایلسه ضحکه شارع اولدیغی حالده آنك
خنده‌سی سببیله رقاب اموال سائلنك النده بسته
ومقید اولور غلق الرهن فی ید المرتهن دیرلر چقان
راهن آنك انفکاکی اوزره قادر اولمسه فارسیدن
بونك مثالی بو بیتدر ·

سرو تو مگر ز پا نشیند
کین دل نفسی بجا نشیند

بو بیتده سروی قامت محبوب ایچون استعاره
ایلمشدر شول درازلك علاقه‌سیله که سروله
قامت محبوب میاننده مشترکدر آندن صکره سروکه
مستعاردر نشستن صفتیله وصف قیلمشدر
واوچنجیسنه استعارهٔ مرشحه دیدیلر واستعارهٔ
مرشحه اولدر که مستعار منهه ملایم اولان شئه
مقارن اوله کما فی قوله تعالی (اولئك الذین اشتروا
الضلالة بالهدی فما ربحت تجارتهم) بونده اشترایی

استبدال واختیار ایچون استعاره ایلمشدر شول علاقه ایله که اشترا بدلی ویروب سلعه یی اخذایلمکدر واستبدالده هم دادن وستادن بولنور واکاربح وتجارتی ارداف ایلمکه ترشیح استعاره دیدیلر زیرا استعارهٔ مرشحه اکادیرلر که مستعار منهه ملایم ومناسب برشیٔ مذکور اوله وشعر فارسیدن بونك مثالی شاعرك بوقولیدر ٠

می شوم پنهان زمردم چشم پوشم ازجهان
آن پری ازچشم مردم چونکه می باشد نهان

بو بیتده پری یی محبوب ایچون استعاره ایلمشدر شو علاقه ایله که پری نیجه نازك ولطیف ایسه محبوب دخی اویله لطیف ونازکدر ومقارن قیلدی شول شیئه که اول چشم مردمدن پنهان اولمقدرکه پری یه مناسب وملایمدر که اول مستعار منهدر کاه اولورکه تجریدله ترشیح ایکیسی برمحلده جمع اولورلر کقول الشاعر « لدی اسد شاکی السلاح مقذف » بو استعارهٔ مجرده درکه شاعر مستعارلهه ملایم اولان شیئله آنی وصف ایلدیکه اول رجل شجاعدر له لبد اظفاره لم تقلم بو استعارهٔ مرشحه در زیرا

(شو)

تشو لبد واظفارايله وصف مستعارمنهه ملايمدركه اول حقيقيدر لبد لبده نك جمعيدركه شيرك منكبين اوزره اولان صاچلرينه ديرلر تقليم قلمك مبالغه سيدركه قطعه ديرلركه مراد عدم ضعفدر وبونك شعر فارسيدن مثالى

آن ماه شب چارده از ما چو جدا شد
روزم همه شب شد چو ندانم كه كجا شد

بو بيتده ماهى محبوب ايچون استعاره ايلمشدر وشب چهارده كه مستعارمنهه ملايمدر اول ماهدر ذكر ايلمشدر وشب چهارده كه مستعار لهه ملايمدركه محبوبدر هم ذكر ايلمشدركه ترشيح استعاره بودر واطلاق وتجريددن ترشيح ابلغدر تشبيهدن مبالغه اوزره مشتمل اولديغندن اوتورى علم بيانده استعاره يى درت قسم آخره دخى تقسيم ايلمشلردر اكر اقسام مذكوره يه متعلق اولان مباحثه بونده شروع اولنورسه اطناب واسهابه مؤدى اولور بوقدرله اكتفا اولندى وكنايتك شرح وبيانه شروع قلندى والتوفيق شئ عزيز لا يعطى الا لعبد عزيز

❊ الفصل الرابع فی بیان الکنایة ❊

کنایت لغت عربده ترك تصریحه دیرلر مصدردر کنیت بکذا عن کذا ویاخود کنوت عن کذا دیرلر قچان تصریحی ترك ایلسه‌لر « وفی الاصطلاح لفظ ارید به لازم معناه مع جواز ارادته معه » یعنی اصطلاحده کنایت شول لفظدرکه اول لفظك لازم معناسی مراد اوله اول معنانك مراد اولمه‌سنك جوازیله بیله اول لازمله یعنی لازمی ذکر ایدوب ملزومی مراد ایلمکدر مع جواز ارادة لازم لفظه مکنی به دیرلر ومعنایه مکنی عنه تعبیر ایدرلر مثلا طویل النجاد لفظی کبی نجاد بند شمشیره دیرلر وطویل النجاد دیمه‌دن مراد آنك لازم معناسیدرکه اول طول قامتدرکه طویل النجاد آندن کنایه‌در معنای حقیقیسنك مراد اولمه‌سنك جوازیله بیله که اول طول نجاددر وبو تعریفله ظاهر اولدیکه کنایت مجازه مخالف اولور زیرا که کنایت ارادۂ لازم معنای حقیقیدر مع جواز ارادة معنای حقیقی مجاز بونك مخالفیدرکه مجازده معنای حقیقی مراد اولمز مثلا رأیت اسدا فی الحمام دیمکده حیوان مفترسی مراد

(ایلمك)

ایلمك جائزدکلدر بلکه بوندن مراد رجل شجاعدر
حاصل کلام اولدرکه کلمهٔ مستعمله دن مراد
یا معنای حقیقیدر و یاخود غیر حقیقیدر معنای
حقیقینك عدم جوازیله ویاخود غیر معنای حقیقیدر
معنای حقیقینك مراد اولمه سنك جوازیله یله
اولکیسنه حقیقت دیرلر وایکنجیسنه مجاز دیرلر
واوچنجیسنه کنایه تعبیرایدرلر اما کنایه ده معنای
حقیقینك مراد اولمسی واجب اولمز زیرا جائزدرکه
فلان طویل النجاد دیه لر وآنك نجادی اولمیه وفلان
جبان الکلب ومهزول الفصیل دیه لر واول کیسه نك
اصلا کلبی وفصیلی اولمیه فصیل دوه کوچکنه دیرلر
مهزول لاغر دیمکدر زیرا بو الفاظدن مقصود
ضیفی چوق اولمق و مهمانه رعایت قیلمقدرکه
اول مقتضای کرمدر اعمدر بوندن که اول کیسه نك
کلبی وفصیلی اولسون ویاخود اولمسون واتفاق بلغا
بونك اوزرینه درکه مجاز وکنایه حقیقتدن
وتصریحدن ابلغدر مثلا رأیت اسدا دیسك وياخود
رأیت رجلا شجاعا مساویا للاسد فی الشجاعة دیو
تعبیرایلسك اکرچه هر ایکی عبارت شجاعتده اسدله

رجلك مساوی اولمه سنك افادهسنده مشترکلردر
لکن بونك ایله آنك میاننده تفاوت واردر زیرا که
رأیت اسدا دیمك تأکید اثبات شجاعت افاده ایلرکه
رأیت رجلا شجاعا مساویا للاسد فی الشجاعة قولی
اول تأکیدی افاده ایلمز واول مرتبهٔ تأکید افاده
ایلمك لفظ اسدی مع اسقاط حروف التشبیه مطلق
ذکر ایلمکدن اولور کأنه اول رجل شجاعتده نفس
اسد اولمش اولور پس اول کیمسه که نفس اسد اوله
واول کیمسه که اسده مساوی اوله آنك ایله بونك
میاننده اولان تفاوت قتی ظاهردر وکثیر الرماد
دیمك هم کثیر الضیف دیمکدن ابلغدر زیرا که
اثبات کثرة رماد که لازم کثرت ضیافتدر تأکید اثبات
وجود ملزومی افاده ایلرکه اول کثرت ضیافتدر
اول سببله که لازمك وجودی ملزومك وجودینه
دلالت وشهادت ایلر چونکیم شاهد یرنده اوله مدعی که
ملزومك وجودیدر شهادتله ثابت اولمش اولور اما
کثیر القری دیمك مجرد شاهدسز بر دعوادر
بوقدر کنایتك شرح وبیان اولنمسی کفایت ایدوب
بوکا مناسب اولان تعریض وتلویح ورمز واشارتك

(بیاننه)

بیانه شروع اولندی واکا تذییل قلندی ٠

❊ الفصل الخامس ❊

« فی بیان التعریض والتلویح والرمز والاشارات التعریض ذکر شیء غیر مقصود یستدل به علی المقصود » یعنی تعریض برمقصود اولمین شیء ذکر ایلمکدر که آنک ایله متکلمک مقصودینه استدلال اولنه وتعریضه آنکچون تعریض دیدیلرکه متکلم کلامی برعرضه یعنی برجانبه اماله ایدوب ومرادی اول جانب اولمیوب جانب آخری مراد ایلر ویاخود آنکچون تعریض دیدیلرکه برشی عرض اولنوب مقصود شیء آخر اوله ولهذا کنایاته معاریض دیدیلر وصاحب مفتاح تعریضی کنایه‌دن عد ایلمشدر واکر غیر مقصود اولان کلام ایله مقصود اولان کلام میاننده یعنی لازم ایله ملزوم ماییننده وسائط چوق اولورسه اکا تلویح دیرلر زیرا تلویح سنک غیره ایراقدن اشارت ایلمکدر مثلا کثیر الرماد قولندن معنای مقصوده که ممدوحک کثرت ضیافتی ومهماننوازلکیدر چوق وسائط واردر زیرا کثرت رماددن ذهن کثرت احتراق حطبه انتقال ایدر

كثرت احتراق حطبدن كثرت طبايخه وكثرت طبايخدن كثرت خورندكان طعامه وكثرت خورندكان طعامدن كثرت مهمانه وكثرت مهماندن مقصود كه مضيافيت ممدوحدر اكا انتقال ايلر پس بو معنى لفظ تلويحه مناسبدر كه ايراقدن اشارت ايلمكلكدر واكر مقصود اولان كلامله غيرمقصود اولان كلامك ميانده وسائط لزومده خفا ايله بيله قليل اولورسه اكا رمز ديرلر مثلا عريض القفا وعريض الوسادة ديدكلرى كبى وساده يصدوغه ديرلر عريض الوساده قولندن عريض القفا اولمسنه انتقال اولنور كه عريض القفا اهل فراست قتلرنده حماقت وبلاهته دلالت ايلر بو صورتده عريض الوساده قولندن معناى مقصود ميانده كه اول حماقتدر بو واسطه اولور كه اول عريض القفادر اما عريض القفاديمه‌دن مقصود اولان معنا كه حماقتدر هيچ واسطه يوقدر زيرا كه اهل فراست قتلرنده قفانك يصى اولمسى بلاهته دلالت ايلر « وفى الصحيحين عن عدى بن حاتم رضى الله عنه قال لما نزلت وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم خيط الابيض من الخيط الاسود عمدت

(الى)

الى عقالين اسود وابيض فجعلتهما تحت وسادتى وجعلت انظر من الليل ولا يتبين لى فاذا تبين لى الابيض من الاسود امسكت فلما اصبحت غدوت الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فاخبرته فضحك وقال عليه السلام انك لعريض القفا انما ذلك بياض النهار وسواد الليل كنى رسول الله عليه السلام بذلك عن بلاهته عدى وقلة فطنته » اما عريض القفادن بلاهت وحماقته انتقالده نوعا خفا واردركه هركس بادئ نظرده اكامطلع اولمز وبوكا رمز ديرلر وقلت واسطه رمزه مناسبدركه اول خفية قريبه اشارت ايلمكدر زيرا حقيقت رمز اصلنده لب وابرو ايله اشارت ايلمكه ديرلر واكر وسائط قليل اولوب ملازمنده خفا اولمزسه اكا ايما واشارت تعبير ايدرلر شعر عربيدن بونك مثالى بودر ٠

اوما رأيت المجد القى رحله

فى آل طلحة ثم لم تتحول

يعنى ايامجد وكرمى سن كورمدكمى كه آل طلحه نك قتنده اول رحلنى القا ايلدى آندنصكره اول يردن برآخريره كتمدى وتحول ايتمدى ولزوم معناى بيت

آندن مقصود اثبات کرمدرا کرچه واسطه واردر لکن آنده خفا یوقدر مثلا واسطه مجدلك عدم تحولندن آل طلحه قتنده مجدك مقيم اولمسنه انتقال وآل طلحه قتنده مجدك مقيم اولمسندن مجدك هر آل طلحه‌یه ملازم اولمسنه انتقالدر وبونك فارسیدن مثالی نته کیم خواجه کمال خجندی خواجه محمد عصار حقنده که مؤلف کتاب مهر ومشتریدر بیورمشلردر :

زما ای صبا با محمد رسان
خدا را درودی که آورا سزاست

پس آنکه بگوا زمنش در نهفت
که ای ساز معنی بقول تو راست

گرفتم که باشد ترا صد گرفت
بهر یك غزل که اختراع مراست

نه آخر غریب دیار تواند
ترا با غریبان خصومت چراست

زبیدادتست این همه برغریب
که شعر من آوارهٔ شهرهاست

بونده مقصود اصل بو بیت اخیردر وذکر ابیات

(سابقه)

سابقه بو بيت اخيرك معناسنك ظهورندن اوتوريدر
بيداددن مراد ظلمدر « والظلم وضع الشیٔ فی غير
موضعه والتصرف فی ملك غيره » ديمكله تعريف
اولنمشدر و بيداد لفظى بو محلده بغايت خوب واقع
اولمشدر ديمك استركه سنك بنم شعرمه اعتراضك
محلنده دكلدر ومخاطب شول معناده كه تصرف
ايلمشدر حق غيردر شيخ كمالك كه شعر من اوارهٔ
شهرهاست ديمه‌دن مرادى شهرلرده مشهور
اولمسيدركه اوارهشدن شعرديمه‌دن شهرته انتقال
اولنور وشهرت شعردن اول شعرك مطلو بيتنه
مطلو بيت شعردن انتقال اولنور شعرك خوبلغنه كه
مقصود متكلم اولدر اكرچه وسائط چوقدر اما
بو معنانك مقصود اولمسندن هيچ خفا يوقدر
وشول وقتده كه برلفظدن معناى تعريض مراد اوله
معناى تعريضه نظرا اول لفظدن حقيقت ومجاز
وكنايتله متصف اولمق مراد اولمز اكرچه معانىٔ
ثلثه‌دن هر برى برسبيل تعبت آنده موجود ايسه‌ده
نته كيم (المسلم من سلم المسلمون من يده ولسانه) حديثى
بو معنايه خوش مثال اولور اكر مراد بونكله تعريض

اولورسه بونك معناى اصليسى اسلامى شول كيسه يه منحصر قيلمقدر مسلمانلار آندن سلامت اوزره اوله‌لر وكنايت معناسيكه لازم معناى اصليدر يعنى موذيدن مطلقا اسلاميتك انتفاسيدر ومعناى تعريض معين اولان مؤذيدن اسلامى نفى ايلمكدر وكلام فارسيدن بونك مثالى نته كيم سيدقاسم انوار بيورر ·

هركه كه يار شيوه وناز ابتدا كند

عاشق كسى بودكه دل وجان فدا كند

بو بيتده معناى اصلى عاشقلغى شول كيسه يه انحصاردركه چون يار شيوه ونازه ابتدا ايليه اول كيسه كندو جاننى اكا فدا ايليه ومعناى اصلى يه لازم كلان معناى كنايتى اولدركه عاشقلغى مطلقا نفيدر هر شول كيسه دنكه يار شيوه ونازه ابتدا ايليه اول كيسه جاننى اكا فدا ايليه ومعناى تعريض عاشقلغى شخص معيندن نفى ايلمكدر پس سائر حقيقت ومجازى دخى هر باركه آنكله تعريض مراد اولنه اكا كوره قياس ايليه والسلام

☸ باب ثالث شعرك اقسامنى وبديعه متعلق اولان ☸

☸ بعض محسناتنى بيان ايلر ☸

(صرافان)

صرافان بازار شعر قتلرنده کلام منظوم سکز قسمه منقسمدر اولا غزل ثانیا قصیده ثالثا تشبیب رابعا ترجیع خامسا رباعی سادسا فرد سابعا مثنوی ثامنا مسمط فضلای عجم اقسام مذکوره نك هر برینی علی حدة تعریف ایتمشلردر « فالغزل ابیات ذات مطلع متحدة الوزن والقافیة غیر متجاوزة عن اثنی عشر بیتا » یعنی غزل شول مطلع صاحبی اولان بیتلردر که آنلرك وزنی وقافیه‌سی متحد اوله اون ایکی بیتی متجاوز اولمیه وبو زمانده شرط اولدرکه بش بیتدن اقل اولمیه مثلا خواجه حافظك بو غزل رعناسی کبیدر ․

بشنو این نکته که خود را زغم آزاده کنی
خون خوری کر طلب روزیٔ ننهاده کنی
تکیه برجای بزرکان نتوان زد بکزاف
مکر اسباب بزرکی همه آماده کنی
خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیهات
مکر از نقش پراکنده ورق ساده کنی
اجرها باشدت ای خسرو شیرین دهنان
کر نکاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی

کار خود کر به خـدا باز کذاری حافظ
ای بسا عیش که از بخت خدا داده کنی
وغزلك ترکیدن مثالی بودر لمصنفه
دوشورمز مو قدر عیبی کوکل اول وجه ذی شانه
مکر غارتکر عقل اولمغی زلف پریشانه
هوای کاکلی یارك ویرادن کوکلـه حالت
کلوبدر بوتن وجانم اودمده رقص ودورانه
نوای نیدن عاشـقلر اولورلر زنده دل هردم
ولی زاهد بونی صانور همان بر قوری افسانه
دوشلدن آتش عشقه سمندر تك دل شـیدا
یانمده اولدی افسـانه حدیث شمع وپروانه
شراب وشمع وشاهددن تمتع اسـتین عاشق
رسوخی مجلسـنده اول کرکدر کیره میـدانه
اما عرب قتلرنده ابیـات غزله عدد معین یوقدر
وغزل لغتده حدیث النساء الحسنی معناسـنه در یعنی
کوزل عورتلر سوزی وجماعت عرب ایسه کلاملرنده
سـتایشی اکثر نسوانه متعلق ادا ایدوب خطابی
مؤنثه ایده کلمشـلردر پس وجه تسمیه آنده وصف

محبوب محبوبه اولدیغی اعتباریله‌در « والقصیدة
ابیات ذات مطلع متحدة الوزن والقافیة متجاوزة عن
اثنی عشر بیتا » یعنی قصیده شول برقاچ بیتلردر که
مطلع صاحبیدر متحد الوزن والقافیه‌در اون ایکی
بیتدن متجاوزه در فضلای عجم قتلرنده نهایت
مستحسنه یوز بیت مقداری اولمقدر اما عند العرب
حد معین طوتمزنته کیم عمر بن فارض حضرتلرینك
تائیه‌سی آلتی یوز بیتدن زیاده‌در « والتشبیب ابیات
من اول القصیدة الی المدح مشتملة علی ما ینشط
خاطر الشاعر به » تشبیب لغتده شاعر قصیده‌سن
محبوبك جمال وکمالیله تزیین ایلمکه وکندو عشق
ومحبتده اولان حال پرملالنی اکا سویلمکه دیرلر « کما قال
فی تاج المصادر التشبیب صفة جمال زنی کردن
وحال خود در عشق باوی بکفتن » واصطلاح
شعراده تشبیب شول برقاچ بیتلردر که اول قصیده‌دن
مدح ممدوحه‌دك آنك اوزرینه مشتمله‌در که شاعرك
خاطری آنکله منشط اولور پس هرنه‌نك ذکریله که
خاطر متنشط اوله اول نوع سوزه شعرا تنشیط
خاطر قیلدوغیچون تشبیب دیدیلر « الترجیع شعر

مخصص ببيت ذى قافيتين كل حصة منها ابيات
ذات مطلع وتتحد وزنا وقافية » ترجيع شول شعردركه
اول ايكى قافيه صاحبى اولان بربيتله حصه قيلنمش
اوله واول حصه لردن هر برحصه شول مطلع صاحبى
برقاچ بيتلردركه وزن وقافيه جهتندن متحده
اوله لر واول مخصوص اولان بيته شعرا ترجيع بند
ديرلر واول بند غالبا مكرر اولور وكاهى مكرر اولبوب
هر قسمده همان بربيت ذكرقيلنور ترجيع لغتده كيرو
دوندرمكه ديرلر هر حصه نك عقبنده اول بندى كيرو
دونديروب تكرار ذكرايلدكلرى ملابسه ايله بونوعه
ترجيع تعبير ايدرلر « والرباعى بيتان متفقان فى وزن
وقافيه يختص به هذا النوع من الشعر واولها
ذوقافيتين » يعنى رباعى شول ايكى بيتدركه بر وزنده
وبر قافيه ده متفق اوله لركه اول وزنه شعر قسمندن
بونوع مختص اوله واول ايكى بيتك اولكى بيتى ايكى
قافيه صاحبى اوله مثلا

درويشى را ذوق وطلب مى بايد
علم وورع وحال وادب مى بايد
ازراحت تن نفور مى بايد بود

(الفت)

الفت برياضت وتعب مى بايد

وبونك تركيدن مثالى لمؤلفه

خالق كون ومكان خلق ايديجك اكوانى
بعض انسانى عجب موذى بالطبع ايتمش
شكل انسانده كوررسن نيجه حيوانى كيم
يوقله سك سرين آنك ديرسن اكابرايت ايمش

« والقطعة ابيات متحدة الوزن والقافية بغير مطلع »
يعنى شول متحدة الوزن والقافيه اولان بيتلردركه آنك
مطلعى اولميه وفى اللغة القطعة من الشئ طائفة
منه وكلام منظومدن بونوعه قطعه ديمه سى مطلع
سر قصيده دن برپاره اولديغى اعتبارله در مثلا

برتو خوانم زدفتر اخلاق
آيتى در وفاو دربخشش

هركه بخراشدت جكر بجفا
همچو كان كريم زر بخشش

كم مباش از درخت سايه فكن
هركه سنكت زنده ثمر بخشش

از صدف يادكير كوهر حلم
آنكه بردسرت كهر بخشش

والفرد بيت واحد ذوقافيه اوقافيتين ، فرد بر بيتدركه
يا برقافيه صاحبى وياخود ايكى قافيه صاحبى اوله
وبوكا تنها بر بيت اولدوغيچون فرد ديديلر شعر
عربيدن مثالى

واوان مابى من جوى وصبابة
على جمل لم يبق فى النار كافر

وشعر فارسيدن مثالى

اين عالم فانيست وفانيست درو
اين كهنه جهانيست چهانيست درو

وبونك تركيدن مثالى لمصنفه

باطنك سن ايله كرد ماسوادن جمله پاك
تا اوله قلبك سنك آينه كبى تابناك

« والمثنوى ابيات متوافقة الاوزان متخالفة
القوافى كل واحد منها ذوقافيتين » يعنى مثنوى شول
متوافقة الاوزان ومتخالفة القوافى اولان بيتلردركه
اول بيتلردن هر بريسى ايكى قافيه صاحبى اوله‌لر مثلا

بشنو اين نى چون حكايت ميكند
وز جدا ييها شكايت ميكند

كز نيستان تا مرا ببريده آند
از نفيرم مرد وزن ناليده آند

(وبونك)

وبونك تركيدن مثالی مبدأ ومعاد نام رساله‌مزدن
بو برقاچ بیتدر لمؤلفه « برحکایت دیه‌یم آنی
ایشیت . فهم ایدوب معناسن آنکله ایش ایت .
اول حکایتدرکه قطب العارفین . حضرت سلطان
فخر العاشقین . اولیا واصفیانك بهتری . اتقیا
وعارفینك مهتری . سرور سردفتر اهل ولا . شه
جلال الدین رومی بو الملا . دفتر سابعده ایراد
ایلدی . نظمه کتوروب آنی یاد ایلدی » الی آخره
والحاصل کلام منظومدن بو نوعه مثنوی تسمیه
اولنمسی ابیاتدن هر بریسی ایکی قافیه طوتدوغی
اعتباریله‌در وبونك دخی تحقیق وتفصیلی مثنوی
شریفك اولنده تحریر وتسطیر ایلمشزدر لازم کلورسه
آنده طلب اولنه « والمسمط هی المصاریع المتفقة
فی الوزن والقافیة مع المصراع الاخیر المتفق
فی الوزن دون القافیة » ومسمط شول وزنده وقافیه‌ده
متفقه اولان مصرعلردرکه قافیه‌دن ماعدا وزنده
مصرع اخیرله متفق اوله‌لر وحید تبریزی علم عروض
وقافیه‌یه متعلق اولان رساله‌سنده دیمشدر مسمط
درت مصرعدن اون مصرعه وارنجه‌یه‌دك صحیح

اولور یعنی شعری درت بخش ایدرلر اوچ بخشنده دك
بر کونه قافیه کتورررلر ودردنجی بخشنده اصل قافیه
کتوررلر که شعرك بناسی اول قافیه اوزره اوله
وکذلك بش بخش ویا آلتی بخش ویایدی بخش
ایلسه‌لر اونه‌وارنجه‌یه‌دك بوکا کوره‌قیاس ایله تعریف
مذکور بونك جمله اقسامنی شامل اولورکه اول
مربع ومخمس ومسدس ومسبع ومثمن ومتسع
ومعشردر مربعك مثالی نته‌کیم شاعر دیمشدر ·
زامدن نو بهار باغ چو بتخانه شد
کشت رخ کل چو شمع باد چو پروانه شد
پیشهٔ بلبل کنون کفتن افسانه شد
کل زخوشی پاره کرد · برتن خود پیرهن · ابر
بوقت بهار · چونکه کشو دست کف · ژاله نکر
چون کهر · لاله سراسر صدف · نالهٔ مرغان
شده · برفلك ازهرطرف · باغ شده چون صنم ·
باد شده چون شمن · وبونك ترکیدن مثالی بودر
لمصنفه ای شاه محن سوزم · وی ماه دل افروزم ·
روح فرخ اندوزم · جانمك ایچنده جان · قیله بنی اواره
قالدم قتی بیچاره · لطف ایله بو بیماره · وصلکله

قیله درمان . بر عاشق سکرانم . بر واله و حیرانم . بر عقلی پریشانم . قیله بنی سرکردان . هر یرده عیان سن سن . اما که نهان سن سن . بیل کون ومکان سن سن . الا سوزه یوق امکان . اولدمکه یوزن کوردم . پایینه یوزم سوردم . کورنجه رخ زردم . اولدی چوکل خندان . دیدیکه رسوغی بن . قیلدم سنی مستحسن . شمدنکیرو یانمدن . آیرلمه صقین برآن . ومخمسك مثالی نته کیم خواجه عماد کرمانی دیمشدر لکن ضرورت شعردن اونوری بونده مصرع آخر سائر مصار یعله قافیه‌ده دخی موافق واقع اولمشدر .

(مخمس)

ساقیا بر کنار آب زلال
تشنکانرا زجان کرفت ملال
درقدح ریزمی که نیست وبال
ماچنین تشنه وزلال وصال
همه عالم کرفته مالامال
باده‌ٔ لعل ناب میجوییم
خویشتن را خراب میجوییم
بیخودیم وشراب میجوییم

غرق آبیم وآب میجوییم
در وصالیم و بی خبر ز وصال

ومسدسك مثالی شه کیم خواجه عماد بیورر ٠

(مسدس)

ای عشق تو باجان من از مبدأ فطرت
وصل توصفای دل وهجر تو کدورت
صورت نتوان بست که ازخامهٔ قدرت
پیداشده باشد چورخ خوب توصورت
نی کسوت ادراك تو بر قامت فکرت
نی دامن اوصاف تودردست فصاحت
بیرون ز وصال تو دلم را طلبی نیست
جز یاد تودر خاطر غمگین طربی نیست
در کشور خوبی چوتو یاقوت لبی نیست
تاریکتر از روز فراق تو شبی نیست
فریاد من سوخته دل بی سببی نیست
دود ازسر آتش رود وخون زجراحت

ومسبعك مثالی شه کیم نصیر ادیب دیمشدر ٠

(مسبع)

شب چو کشاد ازنسیم نافهٔ مشك تتار
سنبل شب داد بوی غالیهٔ زلف یار

(عنبر)

عنبرسار افشاند طرهٔ شب بر نهار
عود قاری بسوخت مجمر چرخ از بهار
باز شده کوش کل بهر نوای هزار
باد چو عطار شهر در چمن روزکار
ساخت زمشك عبیر لخلخهٔ عنبری
سوسن تر بر شکفت در چمن آسمان
لاله ونسرین نمود چرخ جوهر بوستان
شکل مجره است جوی چرخ چو آب روان
زهره بسان سمن شعری چون ارغوان
صورت استارکان همچو شکوفه عیان
مشتری از برج خویش همچو کل ازکلستان
مه بمیان نجوم همچو کل عبهری
وثمنك مثالی شه کیم شاعر دیمشدر .
(مثن)
چو او کیتی نیاورد ونیارد
زمانه جنك او جستن نیارد
اکر بردل خلافش کس نکارد
بچنکال اجل کردن بخارد
زبس کو دوستارا حق کذارد
زبس کز دشمنان ذات کوارد

مرا اورا دوست ودشمن دوست دارد
که نیك بی بدست وخیر بی شر
جهان دائم بکام شاه بادا
سرای دشمنش شهراه بادا
یکی روزش بقاده ماه بادا
همی تاجش زمهر وماه بادا
زراز روزکار اکاه بادا
زمانه بندهٔ درکاه بادا
زرویش چشم بد کوتاه بادا
خدایش یار باد و چرخ یاور
ومنسعك مثالی نته کیم منوچهری دیمشدر .
(منسع)
همی کردد صبا پیرامن کل
همی درد زدل پیراهن کل
هوا کر نیست عاشق برتن کل
چرا بند د کهر بر کردن کل
بنبسان کشته بستان معدن کل
نخسبد مرغ جردر دامن کل
جهان روشن روان ازدیدن کل
(دل)

دل مستان خوشان از چیدن گل
خروشان عندلیب از شاخ عرعر
ایا ابر سیه بر چرخ نیلی
نه دریا و نه جیحون و نه نیلی
چرا چندین گهرباری بسیلی
چرا تندی کنی نه زنده پیلی
بتاب دربا دریا عدیلی
بیاب از آتش دوزخ بدیلی
گهی اثبات اخیارا دلیلی
گهی ارزاق عالم را کفیلی
چو دست جود شاهنشاه جعفر
معشرك مثالی شه کیم جوهری دیمشدر .

(معشر)

ای بهنگام شجاعت چون علی مرتضا
صد چو رستم پیش قهرت زال در روز وغا
روده‌ٔ خصم تو هر یك اژدری شد جان گزا
در درون وی سنانت جون زبان اژدها
بر سر خوان نوالت طاس بغرای سما
مطبخت را مهر و مه هر دو دوسنك اسیا

خاك درگاهت مس آز وامل را کیمیا
پیش دریای کفت غرق عرق ابراز حیا
بحر از رشك کفت دیوانه گر نبود چرا
هر سرمه شورشی پیدا کند چون بنگری
ای فلك نادیده باچندین بصر مثل توکس
بر سر بحر جلالت آن شعاع مهر خس
تا مگر یابد بپابوس ترا او دست رس
پیر گشتست این سپهر نیلگون در این هوس
محمل قدر ترا خورشید ومه همچون جرس
کهکشان تنگست وسنجابی سپهرت چون فرس
طوطی سبز فلك را ساخت قدرت درقفس
گشته کیوان بر سر خوان نوالت چون مگس
رفته بدجود از جهان احیاش دست کرد وبس
کو مسیحا تا ببیند معجز پیغمبری

اکثر شعرا مستزاد ومعما ولغزی غزل ورباعی ومفرد عداداندن عدایلیوب بشقه بر قسم ایتمشلر لکن بو امور ثلثه اول اقسام ثمانیه یه قسیم اولمسی اعتباریله اول اقسامك ذیلنده بونلر دخی ایراد اولندی
« المستزاد کلام منظوم یستزاد بعد مصراعه

او بيته فقرة من النثر » ديو تعريف ايلمشلردر يعنى مستزاد شول كلام منظومدر كه آنك هر مصرعندن صكره و ياخود بيتندن صكره نثردن برفقره زياده قيلنه وشرط اولدركه اول زائد اولان منثور بحسب المعنى اول كلام منظومه مرتبط اوله اول امر زائده نظرا بو قسم شعره مستزاد ديديلر و مستزاد ايكى قسمدر قسم اول اولدركه منثور مصرع مذكورك عقبنده ايراد اولنه وقسم ثانى اولدركه منثور بيت مذكورك عقبنده ذكر قيلنه قسم اولك كلام عربيدن مثالى ابن فارض حضرتلرينك بو مقاليدر ·

(مستزاد)

ما رمت من الحبيب تعجيل وصال
من خيفة بين
الا نفرت طباعه منه وقال
ما وصلك دين
ناديت وقد ماس من العجب ومال
يا قرة عين
الوصل حرام منك والهجر حلال
ذا الشرع من اين

شعر فارسيدن مثالى نته كيم ابن حسام ديمشدر ·

(مستزاد)

آن کیست که تقریر کند حال کدارا
در حضرت شاهی
از نغمهٔ بلبل چه خبر باد صبارا
جز ناله و آهی
هرچند نیم درخور درگاه سلاطین
نومید نیم هم
از راه ترحم بنوازند کدارا
گاهی بنگاهی
پردل تر ازان زلف سیه پوش ندیدم
یك کافر جادو
کو بشکند از طرهٔ مشکین بمدارا
هرلحظه سپاهی

شال آخرنته کیم خواجوی کرمانی دیمشدر ·

(مستزاد)

کس نیست که گوید زمن آن ترك خطارا
گر رفت خطایی
باز آی که داریم توقع زتو یارا
با وعده وفایی

(باز)

باز آی که سر در قدم اندازم و جانرا
در پای سمندت
چون می ندهد دست من بی سروپارا
جز نعل بهایی
درشهر شما قاعده باشد که نپرسند
از حال غریبان
آخر چه زیان مملکت حسن شمارا
از بی سروپایی
و بونك تركیدن مثالی
(مستزاد)
صحبتلرمز هب بزم ای جان یراشوغی
سن جانله خوشدر
زیرا که قوالك دردینه درمان یراشوغی
سلطانله خوشدر
وقسم ثانی اولدر که آنك مثالی فخری دیمشدر .
(مستزاد)
رفتم بطبیب و کفتمش بیمارم
از اول شب تا بسحر بیدارم
درمانم چیست
نبضم چو طبیب دیدو کفت ازسر لطف

جز عشق نداری مرضی پندارم
محبوب تو کیست
رفتم بر یار و گفتمش دلدارم
داغی زغم عشق تو بر دل دارم
در من نکریست
گفتا تو کدام دردمندی چه کسی
صد عاشق چون تو در سلاسل دارم
گو نام تو چیست

« والمعمی کلام موزون یدل علی اسم من الاسماء بطریق الرمز والایماء » معمی شول کلام موزونه دیرلر که اسمادن براسم اوزره رمز وایما طریقیله دلالت ایلیه ومعما تعمیه دن مشتقدر وتعمیه اورتمکه دیرلر ومناسبت بین المعنیین اولدر که بونوع کلامده دخی ستر ایتمك واردر زیرا بونده برکیسه نك اسمنی ستر ایدوب برطریقله اکا اشارت ایدرلر معمانك مخصوص قواعدی یوقدر اگرچه قواعد بسط ایلمش چوقدر بوجمله دن معمانك ایکی طریقی واردر اول اولدر که براسمه اشارت وایما اوله ومعنای لطیف دخی مستفاد اوله نته کیم خواجه حافظ شیرازینك بو مطلعی کبی (معما)

(آنانکه)

آنانکه خاك را بنظر کیمیا کنند
آیا بود که گوشهٔ چشمی بما کنند

بونده علی نامنه اشارت واردر گوشهٔ چشمدن عین آنلوب بما که عربجه‌لی دیمکدر اکاقرین قیلنسه علی اولور وایکنجی طریقی اولدرکه آنجق همان اسمه اشارت اولوب معنای لطیف مستفاد اولیه نته کیم خواجو شهاب اسمنه گوره دیمشدر ٠

بما یی لی ایله ترجمه‌ده مصنف سهو ایتمشدر ٠ منه

(معما)

آه مقلوب در میانهٔ شب
نام آن سرو ماه رو باشد

شهابك شینله باسی که شبدر آنك میاننده آه مقلوب واردر « واللغز کلام موزون یدل علی ذات شیٔ من الاشیاء علی وجه یمیزه عن جمیع ماعداه » یعنی لغز شول کلام موزوندرکه اشیادن برشیئك ذاتنه دلالت ایلیه اول شیئك بعض صفات وعلاماتنی ذکر ایتمکله شووجه اوزره که اول شیئی تمییز ایلیه آنك ماعداسی اولان شیلرك جمله سندن لغز اصلنده شول یبان فاره سنك دلیکلرینه دیرلر که اکری بوکری یوللری اوله واکری وچاپراشق یوله دخی دیرلر که سالکنه مشکل کله صکره نقل اولندی شول سوزه که آنده

بر مسمایه رمز واشارت اوله آنك علامتی ذکر اولنمغله واول علامتلرکه کرکسه اسمك اولسون وکرکسه مسمانك اولسون اسمك اولدیغنه مثال شول طورنه دیدکلری قوشك که آنك نامنه فارسیجه کلنك دیرلر دینمشدر ·

اول نه قوشدرکیم کسیجك باشنی اقساق اولور
آیغن کسك کلن کبی سکا قرناق اولور

وبعض لغزواردرکه بروجهدن هم معما اولور نته کیم بهشت حقنده دینمشدر ·

(لغز)

چار حرفست نام محبوبی
که تمنای اهل عالم کشت
هست چاری چنان عجب که ازو
دو اکر بفکنی بماند هشت

مثال آخرنی حقنده دینمشدر ·

(لغز)

حکیما چیست مار هفت دیده
به بی جرمی سر و دمش بریده
بده کس می زنندش روز تا شب
برو هرکز کناهی کس ندیده

(مثال)

مثال دیکر مولانا شرف الدین خلال حقنده دیمشدر ٭

(لغز)

آن تیر صفت که شد دهان آماجش
در طور کلام راز کو معراجش
هر چند بخردی وضعیفی مثلست
حکام دهند از بن دندان باجش

مولانا عبدالرحمن جامینك تبی نامنده واقع اولان بو ابیاتی هم معما وهم لغز قبیلندندر بیوررلر که

چیست آن نام مرکب از سه حرف
کز دو کوهر هریکی را زیورست
حرف اول تارك مارا کلاه
حرف آخر یار مارا افسرست
اول وآخر چو دانستی ترا
دانش آنها باوسط رهبرست

دوکوهردن مراد ایکی نقطه‌در وهر بر حرف ایکیشر نقطه ایله مزیندر چونکیم تا ایله یایی بیلدك قافدن غیری ایکی نقطه‌لو حرف حروف ایچره یوقدر پس آنی دخی بیلدکه اول ایکی حرفك بیلمسی رهبر اولور ٭

❋ الفصل الاول ❋

« فى بيان ماهية السجع واحكامه واقسامه (السجع) توافق الفاصلتين من النثر على حرف واحد فى الاخر »
سجع لغتده قمری آوازینه وهدیر حمامه‌یه دیرلر واصطلاحده کلام منثوردن ایکی فاصله‌نك آخرده حرف واحد اوزره موافقت ایلمسنه دیرلر وسجع اوچ قسمدر برینه متوازی و برینه مطرف و برینه دخی متوازن دیرلر وهر برینی علاحده تعریف ایدرلر « فالسجع المتوازی توافق الفاصلتين من النثر فى الوزن وعدد الحرف والروى » یعنی سجع متوازی کلام منثوردن ایکی فاصله‌نك وزنده وعدد حروفده وحرف رویده موافق ومساوی اولمسیدر کلام الهیدن بونك مثالی (فيها سرر مرفوعة واكواب موضوعة) وحدیث رسولدن مثالی « اللهم اعط كل منفق خلفا ممسك تلفا » بیوردقلری کبیکه مرفوعه وموضوعه وخلف وتلف وزنده وعدد حروفده وحرف رویده موافقلردر نثر عربیدن مثالی (فلان ابرد من البرد) فى زمن الورد دیدکاری کبی ونثر فارسیدن مثالی (قرای سیوف ازرقاب ضیوف ساختی واقارب (راطعمه)

راطمعهٔ عقارب داشتن نه مطابق خصال اکا برسلف ونه موافق فعال افاخر خلف است) و بو سجعه موازی تسمیه اولنمسی هر ایکی لفظ وزنده وعدد حروفده برابر اولدیغی ملابسه ایله‌در « والسجع المطرف هو توافق الفاصلتین من النثر فی الروی فقط » سجع مطرف نثردن رویده ایکی فاصله‌نك توافقنه دیرلر کما فی قوله تعالی (مالکم لا ترجون لله وقارا وقد خلقکم اطوارا) وقار واطوار لفظلری حرف رویده موافقت ایدرلر آنجق که اول القدن صکره واقع اولان رادر اما وزن وعدده مخالفت ایدرلر که وقار فعال وزننده واطوار افعال وزننده‌در نثر عربیدن مثالی « جنابه محط الرجال ومخیم الامال » دیمك کبی ونثر فارسیدن مثالی (رأیت شوکت اشرار بنیروی بازوی اغترار باوج تمرد و استکبار رسیده بود بیکبار نکونسار کشت) بونده اشرار واغترار واستکبار ونکونسار هر بری برآخر وزنده سجع واقع اولمشدر « والسجع المتوازن توافق الفاصلتین من النثر فی الوزن فقط » یعنی سجع متوازن کلام منثوردن ایکی فاصله‌نك آنجق وزنده موافقت ایتمسیدر کلام

آلهیدن مثالی (وآتینا هما الکتاب المستبین وهدینا هما الصراط المستقیم) مستبین ومستقیم بر وزن اوزره درلر اما حرف رویده بری برلرینه مخالفلردر نثر عربیدن مثالی « قد اتسع المجال بعد التضائق واتجه المراد بعد التمانع » وتحقیق کلام اولدرکه بو نوع کلام سجعدن خارجدر زیرا کلام منثورده سجع نظمده قافیه حکمندهدر وبو قسم اکر کلام موزونده واقع اولدیسه قافیه دیمزلر پس بو سجعدن خارج اولور واهل انشا قتلرنده سجعده قصر فقره مطلوبدر « کما سئل صاحب اسماعیل بن عباد ما احسن السجع قال ما اخف علی السمع » وغایت قصر فقره اولدرکه آنك فقرهسی آنجق ایکی کلمه اوله مثل قوله تعالی (یا ایها المدثر قم فانذر وربك فکبر وثیابك فطهر) ویاخود اوچ کلمه اوله مثل قوله تعالی (فاذا فرغت فانصب والی ربك فارغب) وحق اولدرکه سمعه اخف واحب اولان قبول طبعه اقربدر وفصحای عرب فقرهٔ اولی وفقرهٔ ثانیه وثالثهنك آخرلری حرف سین اولوب وفقرهٔ رابعهنك آخرنده قرب مخرجی اولدیغی جهتدن حرف صاد کتورهکی

(جائز)

جائز کتورمشلردر « کما قیل کن سجعا خالسا اوذئبا
خایسا اوکلبا حارسا ولاتکن انسانا ناقصا » وبونی
دخی بیلکه بعضی کلامده سجع وقفله حاصل اولور
اکر وقف اولمسه سجع فوت اولور نته کیم « ما اقرب
ماهوآت ومابعد مافات » اکر بو ترکیبی اعرابیله
اوقوسه‌لر مناسبت سجع فوت اولور زیرا فات ماضیدر
پس تا مفتوح اوقنور وآت اسم فاعلدر ناقصدر
آخرینه تنوین کتورمك لازم اولور پس بوکونه
محلارده رعایة للسجع وقف لازم کوریلور بعضیلر
بویله دیدیلرکه قرآن عظیمده واقع اولانلره اسجاع
دینلز رعایة للادب وتعظیما لکلام الرب زیرا سجع
اصلده هدیر حمامه دیرلر بلکه حضرت قرآنده
اولانلره فاصله تعبیر ایدرلر پس کاه اولورکه صورت
کتابتده کلمات فواصلی اخواتنه موافقتدن اوتوری
تغییر ایدرلر نته کیم واوی اولان کلمه‌یی یا ایله یازارلر کما
فی قوله تعالی (والضحی واللیل اذا سجی) ضحی
واویدر اخواتنه موافقتدن اوتوری یا ایله یازدیلر وکاه
اولورکه ایکی فاصله‌نك توافقندن اوتوری کلامده
اولان مفعولی حذف ایدرلر کما فی قوله تعالی (ما ودعك

ربك وماقلى) وماقلاك ديمدى جملهٔ سابقه‌يه نظرا وماقلاك كرك ايدى لكن توافق فاصلينه رعايتدن اوتورى كاف حذف اولندى وكاه اولور كه غير منصرفى رعاية للفواصل منصرف ايدرلر نته كيم (قواريرا قواريرا) آيتى رعاية للفاصلة منصرف قيلندى وبو قدرله اسجاعك تحقيق كفايت اولندى ومحسنات بديعيه‌نك تحقيقنه شروع قيلندى .

※ الفصل الثانى فى بيان علم البديع ※

« علم البديع وهو علم يعرف به وجوه تحسين الكلام بعد رعاية المطابقة ووضوح الدلالة » يعنى علم بديع شول علمدر كه آنكله وجوه تحسين كلام بيلنور وضوح دلالت ومقتضاى حاله مطابق اولمسنه رعايتدن صكره يعنى شو وجوه محسناتدن عد اولنمز الا شو ايكى امره رعايتدن صكره پس وجوه تحسين كلام ايكى قسمدر برقسمى معنويدر كه اولا بالذات تحسين معنايه راجعدر و برقسمى دخى لفظيدر كه تحسين لفظه راجع اولور اما قسم معنويكه طباق وتضاد بو قسمدندر وتضاد اكا ديرلر كه ايكى ضد اولان و برى برينه مقابل كلن معنالرى برمحلده جمع ايليلر

(واول)

واول جمع یا ایکی اسم قبیلندن اولور مثلا (وتحسبهم ایقاظا وهم رقود) کبی که ایقاظله رقود ضدلردر ویاخود ایکی فعل جهتندن اولور یحیی و یمیت کبی ویاخود ایکی حرف نوعندن اولور (لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت) کبی زیرا لامده معنای انتفاع وعلی ده معنای تضرر واردر کاه اولور که طباق نفی واثباتلده اولور (ولکن الناس لا یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا) کبی ودخی (ولا تخشوا الناس واخشون) کبی ومراعات نظیر دخی بوقسم معنویدندر مراعات نظیر اولدر که بری برینه مناسب لفظلر کتورهلر مثلا

سوسن وکل ارغوان و لاله را حسنت کرفت
مهر وماه طلعت راز هره زان شد مشتری

بیتی کبی بوکا تناسب و توفیق وتلفیق دخی دیرلر وبوقسم معنویدندر (لف ونشر) بودخی ایکی قسمدر یالف ونشر مرتبدر نحو قوله تعالی (ومن رحمته جعل لکم اللیل والنهار لتسکنوا فیه ولتبتغوا من فضله) لولالیل ونهاری علی التفصیل ذکر بیوردی آندنصکره لتسکنوا فیه قولی لیله کوره ولتبتغوا من فضله قولی

نهاره كوره على الترتيب ذكر قيلدى وياخود لف ونشر غير مرتبدر كقول الشاعر

هو شمس واسد وبحر
جودا وبهاء وشجاعة

جود بحره كوره بها شمسه كوره وشجاعت اسده كوره‌در كه على غير ترتيب ذكر اولنمشدر تجريد دخى بوقسم معنويدندر وتجريد برقاچ قسمدر انسانك كندو نفسنه خطاب ايلمسى بوقسملردندر يعنى تجريد اولدر كه انسان كندو نفسندن صفاتده كندويه مماثل برشخص آخر نزع ايليوب اكا خطاب ايليه مثلا امرأ لقيسك

تطاول ليلك بالاثمد
ونام الخلق ولم ترقد

ديدوكى كبى كه خطاب كندو نفسنه‌در ومدح بما يشبه الذم دخى بوقسم معنويدندر ومدح اولدر كه ممدوحى مدح ايدوب بعده برلفظ كتوره‌سن كه اول لفظ ذم ظن اولنه اما اول دخى مدحدر كقول الشاعر

فلا عيب فيهم غير ان سيوفهم
بهن فلول من قراع الكتائب

(فلول)

فلول فلك جعيدر فل وجه شمشيرده اولان كسره
ديرلر كتايب كتيبه نك جمعيدر كتيبه جيشه ديرلر
يعنى بونلرده عيب يوقدر بونلرك سيوفى مضاربهٔ
جيوشدن مكسورلردر يعنى اكر فلول سيف عيب
ايسه اول عيبدن آنلره عيب ثابت اولمز وفلول سيف
ايسه عيبدن اولمق محالدركه اول كمال شجاعتدن
حاصل اولور پس بو مدحدر لكن ذمه مشابهدر
وبونك شعر فارسيدن مثالى

تراپيشه عداست لكن بجود
كند دست تو بر خزائن ستم

مدح بمايشبه الذم اولديغى كبى ذم بمايشبه المدح
دخى بوندندر وبونك مثالى

فخر عالم سن ولكن فاسى يوق
كوهر كان سن ولكن راسى يوق

ديلرم حقدن بونى هر روز وشب
ساكه برمركب ويره كم باسى يوق

بيتلريدر تجاهل عارف دخى بو قسم معنويدندر
تجاهل عارف اولدركه برنسنه يى بلوركن بلمزلنه
شعر عربيدن مثالى

بالله يا ظبيات القاع قلن لنا
ليلاى منكن ام ليلى من البشر

ومثال آخر من الشعر العربي

المع برق سرى ام ضوء مصباح
ام ابتسامتها بالمنظر الضاحي

شاعر عالمدركه ليلى ارض مستوينك ظبياتندن دكلدر لكن تجاهل طريقيله استفهام ايلمسى مدحده مبالغه مراد ايلر وكذلك محبوبه نك وجهى برق وسراج كبي اولديغنى بلوركن مدحده مبالغه دن اوتورى تجاهل طريقيله استفهام قيلور اما وجوه محسنات كلامدن نوع لفظى كه بونلردر جناس بين اللفظين اول ايكى لفظك تلفظده ويا كتابتده برى برينه مشابه اولمسيدر اكثر حروفى متفق اولمق اوزره ويدى قسمه منقسم اولور اولا تجنيس تامدر وتجنيس تام اولدركه ايكى لفظ وياخود دخى زياده تلفظده وكتابتده وحركاتده وسكناتده وعدد حروفده براوله وهيچ بريسنده تركب اولميه مثلا ايكى يرده خر لفظى كلسه ايكى معنايه اوله نته كيم حضرت مولانا من كل الوجوه اولانا قدسنا الله

(بسره)

بسره الاعلى بيوررلر .

کوش خر بفروش وديکر کوش خر
کين سخن را درنيابد کوش خر

نثر عربيدن مثالى

زاير السلطان الجائر
کزائر الليث الزائر

ونظم فارسيدن مثالى

اى چراغ همه بتان خطا
دور بودن زروى تست خطا

وثانيا تجنيس ناقصدر وتجنيس ناقص اولدر که ايکى لفظ حروفده براولەلر اما حرکات وسکناتده مخالف اولەلر بر و بر وسکر وسکر کبى وبعضى فضلا بوکا تجنيس محرف ديدى هيئتلرنده انحراف اولديغندن اوتورى حديث شريفدن مثالى (اللهم کما حسنت خلقى فحسن خلقى) ونثر عربيدن مثالى (جبة البرد وجبة البرد) ونظم فارسيدن مثالى

دهانت بود درج ياقوت وهست
بسى در مکنون دران درج درج

وثالثا تجنيس زايد بوکه تجنيس مذيل دخى ديرلرکه

حركاتده وحرفده تمام اتفاق اولدقدنصكره بريسنك
آخرنده زياده حرف كله چشم وچشمه و پروا و پروانه
كبي بوكه زايد ديديلر آخرنده زياده حرف اولديغندن
اوتوري ومزيل ديديلر ذيلنده زياده اولديغي اعتباريله
بعضيلر مزيل ايكي حرف زياده اولنه ديديلر ورابعا
تجنيس مكرردر و تجنيس مكرر اولدركه بريسنك
اولنده زياده حرف اوله دم وآدم وساق ومساق كبي
و بعضي فضلا زياده لك اورتاسنده اولني دخي
بو قسمدن طوتدي جدوجهد وشروشهر كبي حديث
شريفدن مثالي (من طلب وجد وجد) در ونظم
فارسيدن مثالي

چو چشم تراهست پيكار كار
بود جان من زان دل ازار زار

خامسا تجنيس مركبدر وتجنيس مركب اولدركه همان
تجنيس تام كبي اوله تلفظده وحركاتده وسكناتده
وعدد حروفده اكا مشابهت قيله اما بونك برطرفنده
ويا ايكي طرفنده تركب اوله نثر فارسيدن مثالي

من در جهان تازنده ام
دور راه مهرت تازنده ام

ونظم فارسیدن مثالی نته کیم حضرت مولانا قدس الله بسره الاعلی جلد سابعك دیباجه سنده بیوررلر ·

مرا رخ بارخ اهل دلا نست
دلی کو قابلست اهل دل آنست

مثالی آخر

زهی مهر رخت را کرم بازار
من آزرده را از لطف بازار

وسادسا تجنیس مطرفدر وتجنیس مطرف اولدر که آخرلرنده اولان حرفك بری مغایر اوله غافر وغافل کبی اکر ایکی حرف مغایر اولسه تجنیس فوت اولور مثلا غافل وغاسق کبی که بو تجنیسك اکثر حروفده اتفاق ایلمك شرطندر حدیث شریفدن مثالی (الخیل معقود بنواصیها الخیر) نثر عربیدن مثالی « لفظه‌در نضید وخطه روض نضیر » ونثر فارسیدن مثالی « دل کریم ازازارا زاد باشد » ونظم فارسیدن مثالی

کفتی بدهم دادتو کر جان بدهی
صد شکر خدای را که دادم دادی

وسابعا تجنیس خطدر وتجنیس خط اولدر که هیئنده

وصورتده ورسم كتابتده ايكي لفظ وياخود دخي زياده بري برينه مشابه اوله‌لر ولكن نقطه ده مخالف اوله‌لر عاقل وغافل وبر وترکی بوكه تجنيس تصحيف دخي ديديلر آيت كريمه‌دن مثالی (وهم يحسبون انهم يحسنون صنعا) و حديث شريفدن مثالی (عليك باليأس من الناس) ونظم عربيدن مثالی

به عاد اعلام العلوم عواليا
واصبح اثمان الثناء غواليا

ومغايرت حروفله اولان تجنيس واول مغايرت كركسه اولده اولسون وكركسه اورتاده وكركسه آخرده اولسون تجنيس مطرفده داخلدر پس قلب كل اولسون قلب بعض اولسون مثلا فتح وحتف وعورات وروعات وسفر وسهر وحسد وحسن كبي بونلر هب تجنيس مطرف حكمنده درلر اشتقاق دخي محسنات لفظيه‌دندر واشتقاق اولدركه لفظلرك حروفي بري برينه متقارب ومتجانس اوله قرآن عظيمده وحديث شريفده بوچوق واقع اولمشدر قرآن كريمدن مثالی (يا اسفا علی يوسف) ودخي (واسلمت مع سليمان لله رب العالمين) ودخي

(وجنی)

(وجنى الجنتين) كبى وحديث شريفدن مثالى (الظلم ظلمات يوم القيمة) كبى نظم عربيدن مثالى

هنيئاً لساداتنا فى هراة
لقاء الكرام وماء الكروم

وفى مقلتى منذ فارقتهم
غمام يجود بماء الغموم

ونظم فارسيدن مثالى

چونوش لعل تو دار الشفاء بيمارست
بجان خسته شفامى رسد از ان شفتين

رد العجز على الصدر دخى محسنات لفظيه دندر وآتى نوع اوزره اولور نوع اول اولدر كه لفظ اول بعينه مذكور اوله وينه اولكى معناسى مراد اوله نثر عربيدن مثالى (الحيلة ترك الحيلة) كبى ودخى القتل انفى للقتل ديدكلرى كبى ونثر فارسيدن مثالى كوهر شناس داند قدر كوهر ديدكلرى كبى ونظم عربيدن مثالى

سكران سكر هوى وسكر مدامة
انى يفيق فتى فيه سكران

ونظم فارسيدن مثالى

صبامی رساند بمن بوی دوست
که باداد وصد آفرین بر صبا

ونوع ثانی اولدرکه لفظ اول بعینه مذکور اوله اما معنا مغایر اوله وبوحقیقتده تجنیس تامدر بونك شعر فارسیدن مثالی بودر

بازغم تومرغ دلم را شکار کرد
باشد کسی رهاندش ازچنك بازباز

نوع ثالث اولدرکه لفظ اول بعینه مذکور اوله واولکی معنا دخی مراد اوله اما اول لفظ مصرع اولك تااولنده واقع اولمیه نظم فارسیدن بونك مثالی

کرچه دردل بجز ازمهر ووفانیست مرا
میندانم که تو باینده چه داری دردل

نوع رابع نوع ثالث کبی اوله اما اولکی معنی مراد اولیوب غیرمعنا مراد اوله نظم عربیدن مثالی

واذالبلابل افصحت بلغاتها
فانف البلابل باحتساء بلابل

اولکی بلابل بلبلك جمعیدر انف نفی دندر امردر وصکره کی بلابل بلبالك جمعیدرکه حزن مراد اولور وآخرده کی بلابل بلبله نك جمعیدرکه خمر

(بریقنه)

برىقـه ديرلر احنسا حسودندر شربه ديرلر ونظم
فارسيدن مثالى

كريما بده داد من از فلك
چوا يزد تراهرچه بايست داد

ونوع خامس اولدركه هرمصرعك اولنده وآخرنده
اولان لفظلر اصلده ومعنيده متفق اوله لر ولكن
صيغه ده متفاوت اوله لر قرآن عظيمدن مثالى (ولقد
استهزئ برسل من قبلك فحاق بالذين سخروا منهم
ما كانوا يستهزؤن)وحديث شريفدن مثالى (من مقت
نفسه امنه الله من مقته)در ونظم عربيدن مثالى

وما ان شئت من كبر ولكن
لقيت من الاحبة ماشابا

ونظم فارسيدن مثالى

اميرا كرمرا معزول كردى
سرانجام همه عمال عزلست

بيتيدر ونوع سادس اولدركه اولده وآخرده اولان
لفظلر اصلده برلفظدن مشتق اوليوب معناده
دخى مختلف اوله لر نظم فارسيدن مثالى

نالم از عشق ان صنم شب وروز

وین كه ازناله كشته ام چون نال

وقرأن عظیمدن مثالی (فنادی فی الظلمات ان لااله الاانت سبحانك انی كنت من الظالمین) در وعرف شعراده اصل رد العجز علی الصدر اولدركه احد لفظین مكررین ویامتجانسین آخر بیتده ولفظ آخر صدر مصرع اولده واقع اوله كقول الشاعر من شعر العربی

سریع الی ابن العم یلطم وجهه

ولیس الی داعی الندی بسریع

بونك تمامی « حریص علی الدنیا مضیع لدینه . ولیس لمافی بیته بمضیع » در وقلب دخی محسنات لفظیه دندر وقلب اكا دیرلر كه اكر كلامی عكسنه اوقوسك یعنی یوقارودن آشغه اوقودوغك كبی حرف اخیردن باشلیوب آشغه دن یوقارویه اوقوسك بعینه ینه حال او یله اوله قرأن عظیمدن مثالی (كل فی فلك) ودخی (ربك فكبر) ونظم عربیدن مثالی

مودته تدوم لكل هول

وهل كل مودته تدوم

ومجموع بیت مقلوب اولدیغنه نظم عربیدن برآخر مثال (اراهن)

ارٰهن نادمنه ليل انهو
وهل ليلهن مدان نهارا

ونظم فارسيدن مجموع بيتك مقلوب اولمسنه مثال

رامشم درمان دردم كرم يار
راى مركم درد نامردم شمار

ونثر عربيدن مثالى (ساكب كأس) ونثر فارسيدن مثالى (دارم همه مراد كبى) و برمصرع قلب اولديغنه مثال (شو همره بلبل بلب هرمهوش شكر بترازوى وزارت بركش) بودخى مقلوبدر و بونلره مقلوب مستوى دينور اما مقلوب بعض كلمه‌لرك بعض حروفنده تقديم وتأخير اولان كيبدر حديث شريفدن مثالى (اللهم استر عوارتنا وامن روعاتنا) ونظم فارسيدن مثالى

ازان جادوانه دوچشم سياه
دلم جاودانه عديل عناست

و مقلوب كل كلمه‌لرك جميع حروفنده تقديم وتأخير اولاندر نثر عربيدن مثالى (كفه بحر وجناحه رحب) كبى ونثر فارسيدن مثالى (يارب مارا ارامده) كبى ونظم عربيدن مثالى

حساءك للاحباب فتح
ورمحك للاعداء حتف

كبي لزوم مالايلزم دخی بوندندر وبوكه اعنات دخی
دیرلر متکلمی عنت ومشقته دوشوردوکیچون والتزام
مالایلزم اولدرکه حرف رویدن اول سجعده لازم
اولمین حرفی مجرد تزیین ایچون کتورهلر فرضا اکر
کتورمسهلر دخی سجع وقافیه آنسز تمام اولوردی
قرآن عظیمدن مثالی (فاماالسائل فلاتنهر) کبی
راحرف روی منزلهسندهدر وآندن اول فاصلهسنده
هانك کلمهسی لزوم مالایلزمدرکه سجع آنسز دخی
صحیح اولوردی (تضمین مزدوج) دخی بوندندر
(وتضمین مزدوج) اولدرکه سجع وقوافی رعایت
اولنـدقدنصکره بعضی لفظلر کتورهلرکه وزنده
وقافیهده بری برینـه مشابه اولهلر قرآن عظیمدن
مثالی (وجئتك من سبإ بنبإ یقین) کبی وحدیث
شریفدن مثالی (المؤمنـون هینون لینون) کبی
ونثر عربیدن مثالی (فلان زین بعلمه الجم ومجده
الاشم زمانه وفاق بفضله الباهر وحسبه الزاهر
اقرانه) لفظ زمانه واقرانه قافیهدر باقیسی مزدوجدر
(ونثر)

ونثر فارسيدن مثالى (فلان بسيرت كزيده وعادت پسنديده معروفست وبخدمتكارى حضرت وطاعت دارى دولت موصوف) ترصيع دخى بوندندر ترصيع لغتده جواهرى پرنسنه‌نك اوزرينه يركتمكه ديرلر واصطلاحده بيتك ويانثرك الفاظى بربرينه قافيه اولمغه ديرلر قرآن عظيمدن مثالى (ان الابرار لفى نعيم وان الفجار لفى جحيم) كبى وحديث شريفدن مثالى (اللهم تقبل توبتى واغسل حوبتى) كبى ونثر عربيدن مثالى (من اطاع غضبه اضاع ادبه) كبى ونظم عربيدن مثالى

وافعاله للراغبين كريمة
واموالة للطالبين نهاب

ونظم فارسيدن مثالى

اى جهانرا بدولت تو قرار
وى زمانرا بخدمت تو مدار

مثال آخر

اى فلك راهواى قدر تو يار
وى ملك را ثناى صدر تو كار

❊ الفصل الثالث ❊

« فى بيان معرفة الاقتباس والدرج واحكامها »

چونکیم اقتباس احادیث وآیات ودرج امثال وابیات
نور حدقهٔ فصاحت ونور حدیقهٔ بلاغتدر بونلرك
بشقه جه احکامنی تعیین ایتمك لازم اولدی وماهیتلرینی
سویلمك واجب کلدیکه بو فقیرك قتنده اقتباس
احادیث وآیات ودرج مثال وابیات شول اشجار میوه داره
بکزرکه صکره دن آشلنمش اوله وبر درخت میوه داردن
باغبان بر شاخ لطیفی قطع ایدوب آنی بر آخر شاخه
مواصله قبله مذاق طباع سلیمه ده بونك میوه سی
نه مرتبه الذ واحلی اولدیغی معلومدر کذلك میوهٔ
قبول واستحسان دخی اغصان احادیث وآیات وامثال
وابیاتك شجرهٔ طیبهٔ کلامه انضمامندن صکره که
حاصل اوله اذهان مستقیمه صاحبلرینه نیجه اطیب
واشهی کلدیکی اهل دله مفهومدر پس اقتباسه کلهلم
اقتباس قبسدن مشتقدر قبس لغتده آتش شعله سنه
وپاره سنه دیرلر واصطلاحده « هوان یضمن الکلام
شیئا من القرأن والحدیث لاعلی انه منهما » یعنی
اقتباس قرأندن ویاخود حدیثدن کلامی برشیئه
متضمن قیلمقدرکه اول قرأندن ویاخود حدیثدن اولمق
طریقه سی اوزره اولمیه یعنی شول وجه اوزره اوله که

کلامده اول شیئك قرآن کریمدن ویاحدیث شریفدن اولدیغنه براشارت اولمیه بوقیدله شوندن احترازاولندیکه اثنای کلامده اول مقتبس اولان شیئك قرآندن ویاحدیثدن اولمسنه اشارت اوله مثلا کلامده (قال الله تعالی کذا وقال النبی صلی الله علیه وسلم کذا) دینسه بوتقدیرجه اقتباسدن اولمز واقتباس ایکی قسمه منقسمدراولکی قسمی مستحسن وایکنجی قسمی مستهجندر وقسم اول دخی ایکی قسمه منقسم اولور برقسمنه احسن و برقسمنه حسن دینور (والاقتباس الاحسن ماینشط من مرابطته السامع مع تضمن معنی مؤداه للنصح النافع) یعنی اقتباس احسن اولدرکه آنك مقتبس ایله مقتبس منه میاننده واقع اولان ارتباطی سامعی نشاطه کتوره نصح نافع ایچون مؤدی اولان معناسنك تضمنی ایله بیله نثرعربیدن مثالی نته کیم حریری دیمشدر « فطوبی لمن سمع ووعی. وحقق ماادعی ونهی النفس عن الهوی وعلم ان الفائز من ارعوی وان لیس للانسان الا ماسعی وکما قال صاحب اطباق الذهب لایغرنك من الظلمة کثرة الجیوش والانصار انما

يؤخرهم ليوم تشخص فيه الابصار والاقتباس
الحسن ما ينشط من مرابطته الطبع ولايكون
مؤداه مخالفا للشرع » يعنى اقتباس حسن
اولدركه مقتبس ايله مقتبس منه ميانده واقع اولان
ارتباطى جهتدن طبع سامعى نشاطه كتوره وحال
بوكه اول اقتباسك مؤداسى شرع شريفه مخالف
اولميه نته كيم سرحد شامك محافظلرندن بريسى روم
لشكرينك اوزرينه كلمك وكندويه غالب اولمق
مظنه سنده اولوب مأمون خليفه يه بوآيتى يازوب
كوندردى وهمان آيته له اكتفا ايلدى (ان القوم
استضعفونى وكادوا يقتلوننى فلا تشمت بى الاعداء
ولاتجعلنى مع القوم الظالمين) ومأمون خليفه دخى
آنك جوابنده بونى يازوب كوندردى (فلنأتينهم بجنود
لا قبل لهم بها ولنخرجنهم منها اذلة وهم صاغرون)
اكر سؤال اولنورسه كه اقتباس بركلامى قرآندن
وياحديثدن متضمن قيلمغه ديرلر اما آيتدن وياحديثدن
غيرى هيچ بركلام اولمديغى تقديرجه اكا اقتباس
اطلاقى نيجه صحيح اولور جواب اولدركه بوكونه
محللرده اكرچه بحسب الظاهر برآخر كلام يوقدر
(اما)

اما كلام ديگر بونك ضمننده منظوبدركه محل اكا قرينه
اولور وآيت كريمه اكا دلالت قيلور نتكه كيم اول
محافظان سرحد شام اولان كيمسه نك مكتوبنك
مقدمه سنده شو معنا منظوبدركه ديمشدر « لقد
كنت لمحاربة الكفار طالبا وبدولتك عليهم غالبا حتى
كان يستنفر منى عساكر الكفار كحمر مستنفرة فرت
من قسورة وفى هذه المرة جاؤا بقوم لايحصى حتى
ساووا كثرتهم كثرة الرمل والحصاء وقريب ان يأسرو
الملوك و حراس ثغر المسلمين لان القوم استضعفونى
وكادوا يقتلوننى فلا تشمت بى الاعداء ولاتجعلنى
مع القوم الظالمين » ومأمون خليفه نك جوابنده دخى شو
معنا منظوبدر « فلوان العدى متكاثرون وانتم من كثرة
عددهم حائزون فلنأتينهم بجنود » الى آخره بعضيلر
قتنده صافى آيت كريمه اولسه اقتباس دكلدر بلكه
آيت كريمه يى كندو معناسنده استعمالدر شوو جه
اوزره آندن متكلمك مقصودى مستفاد اولور نتكه كيم
قاضى فاضل مصرى مدحنده ابن نبيه ديمشدر •

بقت ليل الصدور الاقليلا
ثم رتلت ذكركم ترتيلا

ووصلت السهاد اقبح وصل
وهجرت الرقاد هجرا جميلا

قل لرا في العيون ان لعيني
في بحار العيون سبحا طويلا

مسمعي كل من ملام عذولي
حين القي عليه قولا ثقيلا

انا عبد لفاضل ابن علي
قد تبتلت له تبتيلا

جل عن سائر الخلايق طرا
فاخترعنا لمدحه التنزيلا

وشعر فارسيدن مثالی نته کیم مولانا جامی حضرتلری بیورورلر .

دردا و هزار بار دردا دردا
کامروز ندارم خبری ازفردا

فردا که شوم فرد ز بیگانه وخویش
رب ارحمني ولا تذرني فردا

بعض فقها کتب فتاواده بویله دیدیلرکه شول آیت که آنك معناسی حق تعالی حضرتلرینه مضاف اوله آنك غیره اضافتی جائز دکلدر بونلر اقتباسك تعریفنی
(بیلمامشلردر)

بیلامشلردر وتعریف اقتباس لاعلی انه منه دیمکلہ
مقیددر و بو قیددن بو معنا منفهم اولور که مقتبس
حالت اقتباسده آیتك معنای لغویسی ملحوظ اولور
مورد آیت دکل نته کیم استاد العلما سید شریف
جرجانی رحمة الله علیه دیباجهٔ شرح مفتاحده بویله
بیورر « قلتُ یااهل الکتاب لستم علی شیٔ قالوا ان
هذا الشیٔ عجاب ماسمعنا بهذا فی آبائنا الاولین فأتنا
بما تعدنا ان کنت من الصادقین فاریناهم من آیاتنا
الکبری فظلت اعناقهم لها خاضعین » سید شریف
حضرتلرینك اهل کتابدن مرادی علماء سمرقنددرکه
مولانا سعد الدینك معتقدلریدر (فاریناهم) که آیت
کریمه‌ده فاعلی حضرت حقدر کندوسنه اضافت
ایلدی تعریفك مفهومندن وسیدشریفك وفضلای
عصرك استعمالندن بو معلوم اولورکه بو نوع
اقتباسی مانع اولانلر رخسارهٔ ظاهر کلامه نظر
قیلنلر ورحیق تحقیق نوش ایلمه‌دن محروم قالنلردر
« والاقتباس المستهجن ما ینفر من مؤداه الطبع
السلیم لکونه مخالفا للشرع القویم » یعنی اقتباس
مستهجن اولدرکه طبع سلیم اول اقتباسك

مؤداسندن متنفر اوله اول مؤدانك شرع قويمه مخالف اولمسندن اوتوری نته كيم شاعر دیمشدر ·

اوحی الی عشاقه طرفه
هیهات هیهات لما توعدون

وردفه ینطق من خلفه
لمثل ذا فلیعمل العاملون

وشول وقتده كه مأمون خليفه حسن بن سهل نام وزيرينك توران نام دخترینی نكاحله آلدی وتوران مذكوره فضل وبلاغتده غایت ید طولی صاحبی ایدی چونكیم مأمون شب زفافده اكا ال اوزاتدی اول دختره كمال حیاسندن حیض طاری اولدی مأمونه خطابا (اتی امر الله فلا تستعجلوه) دیدی مأمونه آنك مقصودی معلوم اولمیوب وقاعده سعی ایلدكده توران یاامیرالمؤمنین (فارالتنور) دیدی پس مأمون دخی (ساوی الی جبل یعصمنی من الماء) دیدی توران اكا (لاعاصم الیوم من امر الله) دیو جواب ویردی مأمونك اقتباسی هجنت وبشاعتده قتی زیاده‌در وكاه اولور كه اقتباسده مقتبس منه كندو اصلی اوزره باقی قالوب اصلی اولان معناسندن

(او)

نقل اولنمز كقول الحريرى (فلم يك الا كلمح البصر اوهو اقرب حتى انشد واعرب) بوندن مقصود حريرى شدت قربدر وقرآنده دخى آيت كريمه همان بويله‌در وقال الحريرى ايضا (قلنا شاهت الوجوه وقبح اللكع ومن يرجوه) حديث شريف دخى (شاهت الوجوه) در نته كيم بويله روايت اولنديكه يوم حنينده حرب مشتد اولدقده حضرت نبى عليه افضل الصلوة والسلام زميندن براوچ طپراق آلوب وجوه مشركينه آتى القاقيلوب (شاهت الوجوه) بيورديلر ابن عبادك بو قولى هم بو قبيلدندر ٠

قال لى ان رقيبى سىء الخلق فداره

قلت دعنى وجهك الجنة حفت بالمكاره

(حفت الجنة بالمكاره وحفت النار بالشهوات) حديثندن مقتبسدر وكاه اولوركه معناى اصليدن نقل ايدوب آخر معنا مراد ايدرلر كما قال ابن الرومى

لئن اخطأت فى مدحك اخطأت فى منعى

لقد انزلت حاجاتى بواد غير ذى ذرع

شاعرك غير ذى ذرعدن مرادى بونده شول شخصدركه انده نفع اولميه اما قرآن عظيمده مقصود

ارض مكهٔ مباركه‌دركه آنده آب ونبات يوقدر پس
ابن رومى بونى معناى اصلدن خير ومنفعت اولمين
شخصه نقل ايلدى بلغا لفظ مقتبسده وزندن اوتورى
ويا خودوزندن غيريدن اوتورى زياده ونقصان ايتمكله
وياخود تقديم وتأخير ايتمكله ومضمردن ظاهرى
ابدال ايتمكله تغييرايتمكى جائز كورديلر (ولابأس
بتغيير يسير فى اللفظ المقتبس للوزن اوغيره) ديو تعبير
وتقرير ايلديلر كقول الشاعر

كان الذى خفت ان يكونا
انا الى الله راجعونا

راجعوناده الفى برسبيل اشباع زياده ايلدى ولله،
حذف ايلدى ومضمر محلنده ظاهر كتوردى كه آيت
كريمه (انالله وانااليه راجعون) در ومكان مظهرده
مضمر ايراد اولنمه‌نك شعر فارسيدن مثالى مولانا
جامى حضرتلرينك بو بيتيدركه بيورر .

نقد عمر زاهدان درتوبهٔ مى‌شد تلف
قل لهم ان ينتهوا يغفرلهم ماقدسلف

وآيت كريمه‌ده (قل للذين كفروا ان ينتهوا يغفرلهم
ماقد سلف) لهم لفظى فى‌للذين كفروا مكانده ايراد
(ايلدى)

ایلدی نثر عربیده نقصانك مثالی فقط حریرینك
کلمح البصر اواقرب حتی انشد واعرب دیدوکیدرکه
آیت کریمه اوهو اقرب درلفظ هو یی حذف ایلمشدر
ونظم فارسیدن نقصانك مثالی مولانا جامینك
بو بیتیدرکه بیورر ٠

شد برقع روی چومهت زلف شب اسا
سبحان قدیر جعل الیل لباسا

ضمیر متکلم مع الغیری حذف ایلمشدر آیت کریمه
(وجعلنا الایل لباسا) درپس درجه کلهلم درج
لغتده برشیٔ دورمکه و برشیٔ برشیئك ایچنه ادخال
ایلمکه دیرلر واصطلاحده « هوان یضمن الکلام
شیئا من کلام الغیر حکما منثورة اوامثالا مشهورة
اوالکلام المنظوم اومسائل العلوم واصطلاحاتها
علی انه کلام الغیر » یعنی درج غیرك کلامندن برشیئه
کلامی ضامن قیلمقدر شول حالتده که اول حکم منثوره
ویاخود امثال مشهوره ویاخود کلمات منظومه ویاخود
مسائل علوم ویاخود اصطلاحات علوم اوله شول
وجه اوزره که اول شیٔ غیرك کلامی اوله بو قیدله
غیرك شعرنی کلام میاننده ایرادایلمه دن احترازاولندیکه

اكر اويله اولورسه اكا درج ديرز حكمت منثوره نك مثالى نته كيم طغرائى قصيدهٔ لاميهٔ عجمده دير

حب السلامة يثنى هم صاحبه
عن المعالى ويغرى المرء بالكسل
لوكان فى شرف المأوى بلوغ منى
لم تبرح الشمس يوما دارة الحمل

وبونده مندرج اولان حكمت منثوره حكمامك السفر والظفر توامان ديدكاريدر ودخى ديمشلردركه (لايختار سقر السفر الامن يطلب جنة الظفر) مثال ديكر نته كيم متنبى ديمشدر .

لعل عتابك محمود عواقبه
فربما صحت الاجسام بالعلل

وبونده حكمت منثورهٔ مدرجه رب علة تورث صحة مفهوميدر وشعر فارسيدن مثالى نته كيم شيخ كمال ديمشدر .

اى دل تو غم اشك روان خور نه غم جان
از آمدنى فكر كن از رفته مينديش

بونده مندرج اولان حكمت منثوره بودركه ديمشدر (خف ماهو آت ولاتحزن على ماهو فات) ونثر (فارسيده)

فارسیده اولان حکمت مدرجه نك مثالی نته کیم
خواجهٔ جهان دیمشدر « برخاطر عاطر که آینهٔ
صورت حل مشکلات باطن وظاهراست مخفی
نیست که حبل المتین استحقاق کمند کنکرهٔ ارزاقست
وقابلیت واستعداد شجرهٔ ثمرهٔ کل مراد والحمد لله
تعالی که رایت استحقاق این یکانهٔ آفاق مماس سطوح
افلاك عظامست ودر ذکر قابلیت تامش خواص
وعوام را امید واثق ورجاء صادق است که فیضان
کل مراد بروفق استعداد وطبق میلان فؤادان
مهرسپهر ایجاد میسر وحاصل باد بو عبارتده مندرجه
اولان حکمت مشورة الاستعداد مرآت المراد »
مفهومیدر و امثال مشهوره نك شعر عربیدن مثالی
ابو فراس دیدی .

یهون علینا فی المعالی نفوسنا
ومن خطب الحسناء لم یغلها المهر

بونده مثل مشهور (لاینکح الجمیل الابالمهر الجمیل)
دیدکلریدر ونظم فارسیده اولان مثل مشهور
نته کیم شیخ کمال دیمشدر .

سرو مائل بقدتست چه حاجت بدلیل

همه دانند كه الجنس الى الجنس يميل

بونده مثل مشهور (الجنس الى الجنس يميل) قوليلدر ونثر فارسيده درج اولان مثل مشهور بودر «هر كسى را انحفاظى وانحطاط بقدر غلط واحتياط است ورفعت شانش فراخور بتلفظ واحتياط لان كل شاق برجلها شناط» علم فقه‌دن مسئله‌نك درج اولسنه مثال نته كيم شافعيلردن برى بيورمشدر .

فلا تقتلوه اننى انا عبده

وفى مذهبى لا يقتل الحر بالعبد

ومسئلهٔ فقه‌دن مثال ديكر نته كيم قاضى عبد الوهاب مالكى ديمشدر .

ونائمة قبلتها فتنبهت

وقالت تعالوا واطلبوا اللص بالحد

وقلت لها انى فديتك غاصب

وما حكموا فى غاصب بسوى الرد

علم صرفده اولان امثالك مثالى نته كيم شيخ شمس الدين بن عفيف مصرى ديمشدر .

يا ساكنا قلبى المعنى

وليس فيه سوالك ثانى

(لاى)

لای معنی کسرت قلبی
وما التق فیه ساکنان
مثال دیکر نته کیم سلمان دیمشدر .
تا ز تصریف جهان هر سر سالی در باغ
کل مضاعف شود و نرکس اجوف معتل
عیش ماضیت که فهرست نشاطاست وطرب
باد پیوسته برشك از نعم مستقبل
علم نحوك مسئله سنك درج اولمسنك مثالی
نته کیم قاضی فاضل مصری دیمشدر .
فکانی الف ولام فی الهوی
وکان موعد وصلك التنوین
مثال آخر نته کیم قاضی نظام الدین عمر نام برکیسه یه
خطابا دیمشدر .
فاعدل تکن من حروف الدهر ممتنعا
فالصرف ممتنع للعدل فی عمر
وعلم منطق مسئله سنك درج اولمسنك مثالی
نته کیم صفی الدین حلی دیمشدر .
وکیف یحد الشوق عندی بضابط
ولیس له جنس قریب ولا فصل

مثال دیکر

منحتكم صدق المودة كاملا
فكأن جزائی عندكم ظاهر النقص

كموجبة كلية ان عكستها
فحاصلها جزئية عند ذی الفحص

مثال آخر هم بو مسئله ده دیمشلر .

مقدمات الرقیب كیف غدت
عند لقاء الحبیب متصلة

یمتنع الجمع والخلو معا
دائما ذاك حكم المنفصلة

وعلم منطقله علم حكمت اصطلاحلرینك جمع ودرج اولمسنك مثالی نته كیم مولانا قاضی صدر الدین دیمشدر .

ممكن بود كه هستیٔ عالم فنا شود
وین ممتنع كه عشق تو منفك زما شود

در تنكنای عكس نقیض خیال یار
ترسم كه صورتم زهیولا جدا شود

و مسئلهٔ كلام وحكمت درج اولمسنك مثالی نته كیم فضلادن بری دیمشدر .

ای آنکه جزء لا یتجزی دهان تست
طولی که هیچ عرض ندارد میان تست
کردی بنطق نقطهٔ موهوم را دونیم
پس مبطل کلام حکیمان زبان تست

وعلم هیئتك اصطلاحنه مناسب اولان مثال نته کیم خواجهٔ جهان دیمشدر :

اشهب قدر ترا نعل از مهمهای چرخ
خارج المرکز شده بردست شبدیزت سوار

ومسئلهٔ علم حکمته متعلق اولان اصطلاحك نثر عربیدن مثالی « رب کما جعلت نظر العقل فی مدارج معارج البرهان السلمی کلیلا عن ادراك نهایة قدره وارتقائه اجعل اطول امتداد البرهان التطبیق اقصر من مقدار مدة عمره وبقائه » ومسئلهٔ علم نجومك شعر فارسیده درج اولمسنك مثالی نته کیم انوری دیمشدر .

کر مشتری جوی ز بهای تو کم کند
یکپاره مرغزار فلك خوشه رسته باد
ماه ار نخواهد آنکه بود نعل مرکبت
از ناخن محاق ابد چهره خسته باد

ومسائل تصوفك شعر فارسيده درج اولمسنك
مثالی نته كيم مولانا جامی حضرتلری بیوررلر :
ان كان حسن بود ونبود ازجهان نشان
فالان ان عرفت علی ما علیه كان
اعداد كون وكثرت صورت نمایش است
فالكل واحد يتجلى بكل شان
نوریست محض كرد براوصاف خود ظهور
نام تنوعات ظهورش بود جهان
هرچند در عیان ونهان نیست غیر او
فی حد ذاته نه عیانست ونی نهان
ونثر فارسیدن مثالی نته كيم خواجهٔ جهان بیورر :
(معین است كه جمال چهرهٔ مقاصد ومطالب بی ارتكاب
صنوف شدايد ومتاعب نمی توان دید وجواهر
زواهر افراد مراد بی تیشهٔ جد واجتهاد ازقعر كان
امكان نمی شاید كشید وسند این حال وشاهد
این مقال آنكه حضرت یوسف علیه السلام باعلو
رتبت نبوت وكمال عطوفت یعقوب بسبب ابوت
بی مشقت قعر چاه وتراكم دود آه بنقطهٔ اوج جاه نرسید)
وصال دوست طلب میكنی بلا كش باش

که خار وگل همه با یکدگر تواند بود

کسی بگردن مقصود دست حلقه کند

که پیش تیر بلا ها سپر تواند بود

معلوم اوله که اقتباسده تغییر جائز اولدیغی گبی زیاده ونقصانله تغییر مدرج دخی جائزدر نته کیم مولانا جامینك بو بیتنده واقع اولمشدر ٠

زدشیخ شهر طعنه براسرار اهل دل

المرء لایزال عدوا لما جهل

لایزال لفظی زیاده ایلیوب ضمیر منصوب ومتصل اولان هایی حذف ایلمشدر که اصلنده کلام (المرء عدو لما جهله) در ونقصان طریقیله اولان تغییرك مثالی نته کیم شیخ کمال دیمشدر ٠

من طلب کردم وصالش روز وشب

یافتم آخر بحکم من طلب

حکمت مشهوره اصلنده (من طلب وجد وجد) در ونثر فارسیدن مثالی مطالع انوار کرامت وشرف ومجمع آثار (من عرف نفسه فقد عرف) دیدکاری کبیدر حکمت مشهوره اصلنده (من عرف نفسه فقد عرف ربه) در وبو کاعلم بدیعده صنعت اکتفاد یرلر ٠

❊ فصل فی بیان تقسیم الکلام الی وجه آخر ❊

بعض افاضل کلامی بو طریق اوزره تقسیم ایدوب
دیدیلر که کلام البته یا منظوم ویاخود منثوردر
واعمدر اکاکه بر معنا اوزره کلامك دلالتی جزؤلك
اول معنا اوزره دلالت قیلمسی اعتباریله اوله ویاخود
کلك دلالت ایتمسی اعتباریله اوله وبوندن دخی
خالی دکلدر که یا بر معنایه دلالت ایلیه ویا ایکی معنایه
دلالت ایلیه ویاخود اوچ معنایه دلالت ایلیه یاخود
دخی زیادهیه اکر کندونك وضع اولندیغی یالکز
بر معنایه دلالت ایدرسه اکا حقیقت دیرلر واکر ایکی
معنایه دلالت ایلرسه پس نظر اولنور اکا که هر
ایکیسنده حقیقتمیدر ویاخود برنده حقیقت وبرنده
غیر حقیقتمیدر اکر برنده حقیقت وبر غیر معناده
غیر حقیقت ایسه بو صورتده هر ایکی معنانك
اورتهسنده البته بر علاقه لازمدر اکر اول علاقه
مشابهت وملازمت جهتندن اولمازسه اکا مجاز مرسل
دیرلر واکر بینهماده اولان اول علاقه مشابهت
وملازمت طریقیله اولورسه اکا استعاره دیرلر
واکر ایکیسنك میاننده اول علاقه ملازمت حسبیله

(اولورسه)

اولورسه اکا کنایت دیرلر واول کلام که آنجق
کندونك موضوع لهی اولان برمعنایه دلالت ایلیه که
اکا حقیقت دینله آنك مثالی زید قائم‌در فی‌المثل که
بو آنجق برمعنایه دلالت ایدر که اول زیده قیامی
اثبات ایلمکدر که بوکا حقیقت دیدیلر واول نسنه که
ایکی معنایه دلالت ایلیه وهرایکی معنا متضادان
اوله‌لر آنك مثالی افضل رسل حضرتلرینك
بو مقالیدر که بیوررلر (اذالم تستحی فاصنع ماشئت)
بونك برمعناسی شول وقتده که سن استحیا ایلیه‌سن
پس هرنه دیلرسك آنی ایشله دیمك اولور وبرمعناسی
دخی که بونك مفهوم مخالفه‌سیدر شول زمانده که
سن مستحیی اوله‌سن هردیلدوکك فعلی ایشلرسنکه
آندن سکا عار لاحق اولور پس هرایکی معنا
متضاد اولدیلر زیرا معناء اولده نفی حیا ومعناء ثانیده
اثبات حیا اولور وبونك نثر عربیه‌دن برمثالی دخی
اولدر که برکون برمجلسده سنیلردن وشیعیلردن
ایکی جماعت حاضر ایدیلر اول مجلسده برفاضل
کیمسه وار ایدی اول فاضلدن سؤال ایلدیلر که
(من افضل الناس بعد رسول الله) یعنی رسوله

حضرتلرندن صکره افضل ناس کیمدر دیو سویلدیلر اول فاضل بونلره (من بنته فی بیته) دیو جواب ویردی یعنی اول کیمسه‌در که آنك بنتی آنك خانه‌سنده‌در بو رعبارتدرکه ایکی معنایه دلالت ایلر بری اولدرکه بعد النبی افضل حضرت ابو بکردرکه آنك دختری حضرت رسولك خانهٔ سعادتلرنده‌در دیمك اولور و برمعنا دخی اولدرکه بعد النبی صلی الله علیه وسلم افضل حضرت علیدرکه آنك قزی فاطمة الزهری حضرتلری حضرت علینك اونده‌در دیمك اولور و بو کلامله سنیلر وشیعیلر اول فاضلدن خشنود اولدیلر معناء اول اوزره افضل ابو بکر حضرتلری اولور ومعناء ثانی اوزره افضل حضرت ابو بکر اولمیوب حضرت علی اولور و بولفظ هم ایکی معنایه دلالت قیلور تواریخده بو یله مسطوردرکه چونکیم عقیل بن ابی طالب امیر المؤمنین حضرت علیدن خلافتلری زماننده کندو وظیفه‌لرینك زیاده اولسنی التماس ایلدکلرنده حضرت علی اکا دیدیکه اهل عفافه کفاف اوزره زیاده طلب ایلمك مناسب دکلدر پس عقیلی بو جوابدن نوعا (بیحضور).

بحضور اولوب ومهاجرت اختیار قیلوب معاویة
بن ابی سفیان قتنه کلدی ومعاویه حضرتلری تعظیم
بسیار واکرام بیشمار ایلدکدنصکره بر کون اکا
حضرت علی جانبنه اولان نفرت وتضادنی اثبات
وکندو طرفنه اولان مودت واتحادنی تحقیق
واظهار ایلمه دن اوتوری کرکدر بو مجمعده علی ملاء الناس
حضرت علی یه اکر بنی سورسک لعنت ایلیه سن
دیدی هر نه قدر عقیل امتناع واجتناب ایلدیسه
معذور طوتمیوب اقدام ایلدکده بعدازان عقیل
مجمع اناده بویله دیرکه (ایها الناس ان علی بن ابی
طالب اخی وامرنی امیر المؤمنین معاویه ان العنه
فالعنة الله علیه) و بو عبارت دخی ایکی ضد اولان
معنیلری متضمندر که ذوالوجهیندر زیرا اکر ضمیر
علیه معاویه یه راجع اولورسه لعنت اکا راجع اولور
واکر ضمیر حضرت علی یه راجع اولورسه لعن معاویه
حضرتلرینه راجع اولماز واول نسنه که غیر متضاده
اولان ایکی معنا اوزره دلالت ایلر وهر ایکی معناده
بیله حقیقت لغویه اولور آنک کلام فارسیدن مثالی
تتمه کیم سودایی خواجویه جواب طریقیله در .

سرو قد تو آمد و چشم ما گذشت
منزل چو دیده است ندانم چرا گذشت

بو بیتده ایکی معنا افاده ایلین لفظ دیده در که لغت فارسیه‌ده بین المعنیین مشترك واقع اولمشدر که اول چشمده دیرلر وایکنجی مرئی معناسنه اسم مفعولدر ایکنجی معنا قریبدر غیر مقصوددر واولکی معنا بعید و مقصوددر وقرب و بعد سوق کلامدن مستفاد اولور والا لفظك هر ایکی معنایه نسبتی حقیقیدر واول نسنه که ایکی معنانی اسانین اعتباریله افاده ایلر آنك مثالی نظیرینك بو بیتیدر .

گفتم ای ماه لقا چهره نما شو گفتا
قطره‌ئی نیست که مرآت جمال مانیست

لفظ ما لسان عربده آب ایچون موضوعدر وزبان فارسیده متکلم مع الغیر معناسنه‌دور و بونده آب معناسنه اولمق قریبدر لکن غیر مقصوددر متکلم مع الغیر بعیددر ومقصوددر لفظ هر ایکی معناده حقیقت لغویه‌دور واول نسنه که ایکی معنا ماییننده بر علاقه‌دن لابددر واول علاقه دخی بلا مشابهة ولا ملازمة واقع اولمشدر آنك مثالی افضل رسل

(حضرتلرینك)

حضرتلرینك بو حدیث شریفیدر كه كندولرك
ازواج مطهره سنه خطاب ایدوب (اطولكن
یدا اسرعكن لحوقا بی) بیوردیلر یعنی سزدن شول
كیمسه نك كه الی اوزون اوله بكا لحوق یوننده اول
جمله كزدن سر یعتر اوله بیوردیلر پس حضرت
رسالت علیه الصلوة والسلام دار بقایه رحلت
بیوردقلرنده ازواج مطهره رضوان الله علیهن
اجمعین (شوقا الی لحوقه) كندو الارینی اوچدیلر
تا قنغیسنك الی اوزوندر كوره لر چونكیم زینب
رضی الله عنها بو جمله دن مقدم دار بقایه رحلت
بیوردیلر بیلدیلر كه اطول دستدن مراد انفاق
وصدقاتی چوق ایلین ایمش وحضرت رسول اطول
یددن صدقات كثیره ویرمكی مراد ایلمش كه زینب
حضرتلری رضی الله عنها بو جمله دن زیاده سخا
وعطایه ال اوزادردی وبینهماده علاقه اولدر كه
ید مصدر عطا وصدقاتدر پس مجاز مرسل قبیلندن
اولور اگر بین المعنیین علاقه مشابهت طریقیله
اولورسه اكا استعاره دیرلر كما فی قوله تعالی (اومن كان
میتا فاحییناه) تقدیر كلام (اومن كان ضالا فهدیناه)

دیمکدرکه میتدن مراد ضال واحیادن مراد هدایت قیلقدر وکقول الشاعر

فان تعافوا العدل والایمانا

فان فی ایمـاننـا نیرانا

یعنی اکرسزای کافرلر عدل وایمانی کریه عدایلیوب آنی قبـولدن اعراض ایلرسـکز پس تحقیقا بزم یمینلریمزده نیران واردر یعنی اللریمزده شول سیوف واردرکه شعلهٔ نیران کبی برق اورر ولمعان قیلور پس نیران شمشیر برآنده استعاره اولور واکر بین المعنیین علاقه ملازمت طریقیله اولورسه اکا کنایت تعبیر اولنـور مثلا حق تعالی حضرتلرینـك بوقول شریفیدرکه (ولاتؤتوا السفهاء اموالکم) بیورر سفیه خفیف العقل اولان نادانه دیرلر وبونده سفهادن مراد صبیاندرکه نادانلق لازم کودکاندر پس ذکر لازم وارادهٔ ملزوم قبیلندن اولور مع جواز ارادهٔ لازم واول نسـنه که کلامدن اوچ معنایه دلالت ایلر اکر برنده حقیقت وباقیسـنده غیر حقیقت اولورسـه آنك مثالی برکیسه فی المثل برجمعیتده (المسلم من سلم المسلمون من یده ولسانه) دیسه وآنلره تعریض ایلسه

بو كلام اوچ معنايه شامل اولور معناى اول حقيقيدر كه
اول شول كيمسه يه اسلامى حصر ايلمكدر كه مسلمانلر
آنك الندن و دلندن سالم اوله‌لر ومعناى ثانى مكنى
عنه‌در كه لازم معناء اولدر و بومعنا مطلقا موذيدن
نفى اسلام ايلمكدر واوچنجى معنا كه تعريضدر
موذى معنيدن نفى اسلام ايلمك اولور واكر ايكى معنايه
دلالت ايليوب ايكيسنده بيله حقيقت معنا مراد
اولورسه آنك مثالى شعر عربيدن بو رباعيدر ٠

لله ظبى زارنى فى الدجى

مستنفرا متمايطا فى الخطر

فلم يقم الابمقدار ان

قلت له اهلا وسهلا ومر

تمايط تباعد معناسنه‌در خطر خوفه ديرلر معنا الله
حقيچون برظبى شب تاريكده بنى زيارت ايلدى خوف
وخطرده بندن مستنفراولديغى وتباعد قيلديغى
حالده پس طورمدى اول الاشول قدركه بن اكا
اهلا وسهلا ومر ديدم بيت اخير ايكى معنا طوتر
معناى اول اول آهو طورمدى الاشول قدركه بن اكا
اهلا وسهلا ومر ديدم نصف لفظ كه حبادر رعايه

اصنعة الاکتفا مرحبادن قطع اولنمش وجدا
قیلنمش اولور ومعنای ثانی اول آهو بنم قتنده اکلمدی
الاشول قدر که آنجق بن اکا اهلا وسهلا ومرحبا دیدم
اولقدر اکلمدیکه بن مرحبا لفظنی تمام ایدیم دیمك
اولور وآنك شعر فارسیدن مثالی کمال خجندینك
بو بیتیدر که بیورر ٭

دلبر چه زود خط برخ داستان کشید
خطی چنین لطیف بماهی توان کشید .

معنای اول استفهام انکاری طریقی اوزره اولان
سؤالدر که اول بو نجلین برلطیف خطی برماه چکمك
ممکن اولورمی یعنی روی ماهه بویله برلطیف خط
چکمکه کیسه قادر اولماز دیمك اولور ایکنجی معنا
برسبیل اخباردر که بونجلین برلطیف وخوب
خطی برماه رویك صفحهٔ رخسارینه چکمك ممکن
ولایقدر واکر کلام لفظ یسیرده معانیٔ کثیره یه دلالت
قیلورسه بلغا اکا جامع الکلم دیرلر ولهذا حضرت
نبی مکرم صلی الله علیه وسلم (اوتیت جوامع الکلم)
بیوردیلر که هر بیوردقلری حدیث شریف نیجه
معانیٔ لطیفه یه شامل اولور وبعضیلر « جامع الکلم

مايكون لفظه قليلا ومعناه جزيلا » ديمكله تعريف
ايلديلر وبعضيلر دخی « هو كلام يشتمل على فوائد
كثيرة » ديو توصيف ايلديلر وبونك آيت كريمه دن
مثالی (فاستقم كما امرت) آيت كريمه سيدر كه
بو كلام جامع جميع مصالح دنيوی واخرويدر
ودينده ودنياده اصل عظيمدر لكن امر اولنديغی
اوزره استقامت بغايت صعب وشديددر زيرا جميع
مأموراتده ومنهياتده واخلاقده وملكاتده وكل
حالاتده افراط وتفريطدن اجتناب ايليوب صراط
مستقيم اوزره سلوك ايلمكدر بو ايسه غايتله اصعبدر
ولهذا قال النبی صلى الله عليه وسلم (شيبتنی سورة
هود) يعنی هذه الاية منها وحديث شريفدن مثالی
(حفت الجنة بالمكاره وحفت النيران بالشهوات)
حديثيدر كه جنتك اطرافی مكارهله محفوفه اولدی
بيورمه لری دين وطاعتده اولان مكاره وشدايدك
جمله سنه شامل اولور وجهنمك اطرافی شهواتله
محفوفه اولدی ديمه لری هم كفر ومعصيت اولان
جميع مشتهياته دلالت قلور پس بو لفظ قليل معنای
كثيری جامع اولور ومدح رسولده انورينك بو بيتی

هم جامع الكلم در .

ای کائنات را بوجود تو افتخار
وی بیش از آفرینش وکم ز آفریدکار

بر مدح که جمیع صفات حمیده ملاحظه سیله دینله اول جامع الکلم اولور که جمیع آفرینشدن زیاده وحضرت آفریده کاردن کم اولمق جمله اوصاف جمیله‌یی جامع اولدیغنه دلالت قیلور وباب ذمده جامع الکلم اولان هم بو بیتدر .

ای که در جمع صفات بد بد ارا سروری
ذم ذاتت راچه کویم چون زهر بد بدتری

آنك ذمنی شاعر بو صفه دون وصف تعیین وتخصیص ایتمیوب مذمومك مذمتهای نا محصوره مستحق اولدیغنی سویلدی وآنی ذم ایله‌کی کندولك دائرهٔ قدرتندن خارج عد ایلدی بو هم جامع الکلم قبیلندن اولور بلکل که عند الفضلا کلامك منثورا ومنظوما مستحسن اولمسنك برنیجه شرطی واردر جمله شروطندن بری سلاست ومتانت ولطافت که امور ثلثه‌در شو اوچندن بریله کلام متصف اوله

﴿ سلاسة الكلام كيفية تقتضي جريان الكلام

بسهولة ﴾

بسهولة على اللسان » يعنى سلاست كلام بر كيفيتدر كه كلامك لسان اوزره سهولتله جارى اولمسنى اقتضا ايلر شعر عربيدن مثالى سيدالعرفا ابن فارض حضرتلرينك تائيه سندن بو بيتدر ٠

وانى وان كنت ابن آدم صورة
ولى معنى فيه شاهد بابوة

وشعر فارسيدن مثالى نته كيم شاهى ديمشدر ٠

من بودم ودل تو بردى ان نيز
خود كو كه غمت كجا نشيند

ونثر عربيدن مثالى نثر (لازال جريان القضاء مرأتا لنفاذ امره وآخر مدى الدهر زيلا لبقاء طول عمره) ونثر فارسيدن مثالى نثر (بندهٔ صافى الوداد كه تركيب لسان وجنانش ازمايدهٔ جودان خندانست وكسوت ثناء ان دود ما رابسوزن طبع تيز ورشتهٔ جان دوزان) حاصل كلام اسباب سلاستك اعلاسى شول حروفدر كه آنك اجتماعندن لسانه ثقلت كلور كلامده اول كونه حروف اوليه وجريان سهولت نفسه مانع كلميه « ومتانة الكلام كيفية تقتضى ان تكون كلماته جزيلة وتركيبه مفرغا » يعنى متانت

کلام شول بر کیفیت جزیله اولمسی وآنك ترکیبنك
دوکلمش اولمسی اقتضا ایلیه جزیل اگرچه اصل
لغتده هیزم غلیظه دیرلر امارکیکك ضدی اولان
فصاحت معناسنده هم استعمال ایدرلر بونده
رکیکك ضدی اولان فصاحت معناسنده در
ومفرغ دوکلمش معناسنده در ومقصود اولدر که
اول لفظلك اکثر حروفی مجهوره ومستعلیه وشدیده
اوله زیرا جزالة کلماتده حروف مستعلیه وشدیده
اولانك عظیم مدخلی واردر حروف مستعلیه مثلا
(خصض قطغظ) که یدی حرفدر که بونلرله لسان
حنکدن جانبه مرتفع اوله وحروف شدیده (اطبقت
جدکه) حرفلریدر که سکز حرفدر وحروف
مهموسه (ستشحثك حفصة) حرفلری اون حرفدر
وبونلردن غیریسی هب مجهوره در وآنك ترکیبی
مفرغ اوله دیمه دن مقصود اول کلام تکلفله دیلمش
اولیه وبربسته اولیوب بلکه بررسته اولا که
(بربسته دکر باشد وبررسته دکر) دیمشلردر وبو
معنا کلامده شول زمان حاصل اولور که کلماتده
ادات دخی کمتر اوله وانصباب کلامه مانع اولان ادالر

(اولیه)

اولیه و کلام فارسیده وترکیده نظماً ونثراً کلمات عربیه نك چوق اولمسی سبب حصول متانت کلام اولور که الفاظ جزیله کلمات عربیه ده قتی چوق واقع اولمشدر کلام عربیدن مثالی امرأ القیسك بو بیتنك ایکنجی مصرعیدر که براسنی وصف ایلکه دیمشدر .

مکر مفر مقبل مدبر معا
کجلمود صخر حطه السیل من علی

وشعر فارسیدن مثالی نته کیم حکیم انوری دیمشدر .

سبابهٔ بقراط قضایك حرکت یافت
شریان حسود تو وشریان بقم را
در نعره حناق اردودر جلوه تشنج
کرپاس تو یاری ندهد کوس وعلم را
تا خاك کف پای ترانقش نبستند
اسباب تب لرزه ندادند قسم را

بعض نسخه ده قسم یرینه سقم یازلمشدر تب مناسبتیله لکن تغییر ناسخدر انورینك کندو خطیله منتسخ اولان نسخهٔ صحیحه ده قسم یازلمش وقسم محله انسب اولمشدر زیرا بین الناس مقرردرکه دروغه

قسم سبب عروض تب لرزه در پس شاعر مذکور
دیرکه ای ممدوح تا سنك كف پایك خاکنی نقش
باغلمدیلر وتصویر ایلمدیلر سوکند دروغه تب لرزه
اسبابن ویرمدیلر بلکه سوکند دروغه اسباب
تب لرزه‌نك ویرلمسی سنك خاك پایك نقش باغلدیغندن
صکره اولدی یوخسه سوکند دروغ اوزره تب
مذکور آندن اول یوغیدی دیمك اولور بوسوز حد
ذاتنده قتی متین در ونثر عربیدن مثالی (اللهم
كما جعلت سنابل عواید کرمه اوفر من ان تقاس
بصواع البدر والشمس اجعل مدة طول بقائه اکثر
من ان تعد بذراع الیوم والامس) کلامیدر ونثر
فارسیدن مثالی بودر (چنانکه اعداد احبا مرة
بعد اخری در تجارب بیان ومحارب امتحان
دیده‌اندکه اسلوب ابداع وضروب اختراع این قلیل
البضاعه قصیر الباعه چون معجزهٔ موسی بقلم عصا
آسا ازطرف حساد جماد فواد وصخره نهاد ینابیع
تحسین برمجاری لسان جاری داشته است ومانند الحان
داود ازجبال طباع هرضد وحسود صدای آفرین
بگوش هوش صدیق وحقود رسانید) » واطافة
(الکلام)

الكلام كيفية تقتضى كون كلماته طيبة لينة مع المعنا المنشط للجنان » يعنى لطافت كلام بر كيفيتدركه اول كلامك كلماتنك قلبه نشاط وطرب ويرجى معناايله بيله طيبه ولينه اولمسى يعنى نرم وخوش آينده اولمسى اقتضا قيلور وبصر بصيرتله وجه معناسنه نظر اولندقده درونه مسرت بخش اولمغى مستلزم اولور شعر فارسيدن مثالى نته كيم جمال تبريزى ديمشدر ٠

ممای جو آيينه رخ خود همه كس را
بشنو سخن من كه اثرهاست نفس را

ونثر عربيدن مثالى (لازال خطيب اللسان على منابر الانسان ذاكرة بثنائه وامام القلم فى محاريب حروف الكلم ساجدا بدعائه) ونثر فارسيدن مثالى (سلاميكه نفحهٔ نسيم مستطابش آتش حسرت درسينهٔ لالهٔ سيراب انداز دوشمهٔ از فوايح كلزار بهارش خون مذاب درناف اهوى تتار مسك ناب كرداند) كاه اولور سلاستله متانت بر كلامده جمع اولور مثالى عمر بن فارض حضرتلرينك بو بيتى كبى كه ابتداى قصيده ده واقع اولمشدركه بيوررلر ٠

سقتنى حميا الحب راحة مقلتى

وكأسى محيا من عن الحسن جاتى

ونظم فارسیدن مثالی

کاف کمال تست ذوات دوات کون

ورنه سواد هستیٔ کونین ازکجاست

❋ الباب الرابع فی ماهیة علم الانشاء وموضوعه ❋
❋ وتعريفه وانواع المكاتب والمراسلات ❋

شارع علم انشا اولانلره اولا لازمدرکه علم انشانك ماهیتنی بیله‌لر آندنصکره علی بصیرة اول علمه شروع قیله‌لر انشائی تعریف ایلین بلغا بویله دیدیلرکه «هو علم يعرف به محاسن التراكيب المنثورة من الخطب والرسائل ومعايبها من حيث انها خطب ورسايل» یعنی علم انشا برعلمدرکه آنکله خطب ورسائلدن اولان تراکیب منثوره‌نك محاسن ومعایبی بیلنور خطب ورسائل اولدیغی جهتدن چونکیم تعریفی بیلمك اجزای تعریفی بیلمکه موقوفدر لازم کلدیکه تعریفك اجزاسی بیان اولنه اولاتعریفك جملهٔ اجزاسندن بری علمدر وبویله محللرده علمدن مراد نفس مسائله تصدیق مراد اولور ویاخود شول ملکه‌در یعنی شول کیفیت راسخه‌درکه نفس انسانی اول کیفیت

راسخه سببیله احوال اشیانك ادراكاتنه قادر
اولور وتعریفده یعلم دیمیوب یعرف دیلمسی آندن
اوتوریدرکه آنك متعلقی تراكیبدر وتراكیب ایسه
جزئیاتدندر ومعرفتی جزئیاتده استعمال ایدرلر محاسن
حسننك جمعیدر علی غیر قیاس وتراكیبدن مراد
مركبات ومنثوردن مراد منظومك مقابلیدركه
(الاشیاء تبین باضدادها) در وخطبه‌یی دخی بوكونه
تعریف ایلیوب دیدیلر « الخطبة كلام منثور مؤلف
من المقدمات الیقینیة والمقبولة والمظنونة اواحدیها
ترغیبا اوترهیبا اوكلیهما مصدرا بالحمد والتصلیة
مع كون مخاطبه غیر معین » یعنی خطبه شول بركلام
منثوردركه مقدمات یقینیه‌دن ومقبوله‌دن ومظنونه‌دن
ویاخود شو اوچندن برندن ترغیبدن ویا ترهیبدن
اوتوری ویاخود هر ایكیسیله بیله حمدله و تصلیه
ایله مصدر اولدیغی حالده تألیف اولنمشدر اول
كلامك مخاطبی معین اولمامغله بیله بلكه هركیم قابل
استماعدر اول كلامله مخاطبدر (والمقدمة الیقینیة
قضیة تفید الیقین) یعنی مقدمهٔ یقینیه شول
برقضیه‌دركه یقین افاده ایلیه « والیقین هواعتقاد ان

شيء كذا مع مطابقة بالواقع واعتقاد انه لا يمكن ان يكون الا كذا » يعني يقين شول اعتقاددر كه تحقيقا برشي نفسنده شويله در دينه اول اعتقادك واقعه مطابق اولمسيله بيله ودخي يقين اول نسنه يه اعتقاددر كه اول نسنه ممكن اولميه الا اويله اولمق ومقدمات يقينيه آلتي قسمه منقسم اولور آنك اولى اوليا تدر واول شول قضايادر كه عقل اول قضايانك ايكي طرفني مجرد تصور ايتمكله وبينهماده واقع اولان نسبتي ملاحظه قيلمغله شو شويله در ديو جزم ايلر مثلا (الكل اعظم من الجزء والواحد نصف الاثنين) كبي وايكنجيسي شول قضايادر كه آنك ثبوتي قضاياي قياسيه ايله ظاهر اولور مثلا « الاربعة منقسمة بمتساويين وكل منقسم بمتساويين فهو زوج فالاربعة زوج » بو محلده الاربعة زوج برقضيه در وقياسي اولان قضيه لر (وهي منقسم بمتساويين وكل منقسم بمتساويين زوج) در واوچنجيسي مشاهداتدر ومشاهدات شول قضايادر كه عقل مجرد حس ظاهر واسطه سيله حكم ايلر نته كيم شمسك وجودينه وآنك مضي اولمسنه ونارك حار اولمسنه

(حكم)

حکم ایلر واکر عقل مجرد حس باطنله حکم قیلورسه
مثلا درونده اولان خوفه وغضبه حکم قیلدیغی کبی
بونکا وجدانیات دیرلر دردنجیسی مجرباتدر واول
شول قضایادرکه حس واسطه سیله عقل اکا حکم
ایلر آنك تکراریله وقیاس خفی واسطه سیله واول
قیاس خفی مثلا بودر (ان الوقوع المتکرر علی نهج
واحد دائما او اکثریا لم یکن اتفاقیا لابد ان یکون هناك
سبب) یعنی برنسنه نك دائما نهج واحد اوزره متکرر
واقع اولسی ویاخود اکثر واقع اولسی مادامکه اتفاقی
اولمیه لابد آنده برسبب اولور اکرچه اول سببك
ماهیتی معلوم دکل ایسه چونکیم عقل اول سببك
حصولی ایله مسببك وجودینه قطعا حکم ایلر
مثلا بزم شرب سقمونیا مسهلدر دیو حکم ایلدیکمز کبی
بشنجیسی حدسیاتدر واول شول قضایادرکه
عقل حدس واسطه سیله اکا حکم ایلر (نور القمر
مستفاد من الشمس) دیدیکمز کبی چونکیم حدس
تشکلات نوریهٔ قریه نك اختلافنی قمرك شمسدن
وبعید وقریب اولسی حسیله ادراك ایلیه نعقل قمرك
نوری شمسدن مستفاد اولدیغنه حکم ایلر وحدسیاته

دخی تکرر مشاهده ومقارنت قیاس خفی لازمدر
پس مجرباتله حدسیاتك ماینده فرق شویله اولورکه
مجربات معلوم السببیة ومجهول الماهیهدر اما
حدسیات هم معلوم السببیة وهم معلوم الماهیهدر
معا آلتنجیسی متواتراتدر واول شول قضایادرکه
برجماعتك السنهسیله ثابت اوله که اول جماعتك
کذب اوزره توافقی اولمیه مثلا کعبهٔ شریفك وجودینه
بزم السنهٔ حجاجدن ایشتمکله حکم ایلدیکمز کبی
(والمقدمة المقبولة کلام یقبل من شخص یعتقد
فیه لزیادة علم اودین اوامر سماوی) یعنی مقدمهٔ
مقبوله شول برکلامدرکه اول کلام مقبول قیلنه شول
برشخصدنکه آنك حقنده یازیاده عقل وعلمه ویادین
کامله اختصاصندن اوتوری ویا امر سماویدن
اوتوری اعتقاد اولنه مثلا انبیا واولیا وعلمانك سوزلری
کبی که بونلر حقنده اعتقاد اولنمشدر (والمظنونات
هی قضایا یحکم بها العقل راجحا مع تجویز نقیضه
کقولنا فلان یطوف باللیل فهوسارق) یعنی مظنونات
شول قضایادرکه عقل آنك سببیله برجانبی ترجیح
ایلدیکی حالده حکم ایلر شو شویلهدر دیو آنك
(نقیضنی)

نقيضنى تجويز ايتمكله بيله مثلا بزم فلان كمسنه كيجه
كزر پس اول سارقدر ديديكمز قول كبى (والرسالة
هى كلام منثور يكتب لغرض غير بيان العلوم والخطب
يعنى رساله شول منثور اولان كلامدركه اغراضدن
برغرض ايچون كتابت اولنه كه اول غرض علملرى
وخطبه لرى بيان ايليه بلكه نوع واحددن آنجق
برقاچ مسئله بيان ايليه (كما عرفها بعض العلماء هكذا
قال الرسالة هى المجلة المشتملة على قليل من المسائل
التى يكون من نوع واحد والمجلة) بفتح الميم والجيم
هى الصحيفة التى يكون فيها الحكم كلام منثور يكتب
لغرض قولى اغراضدن برغرض ايچون مكتوب
اولان كلمات منثوره نك جمله سنه شامل اولور (وغير
بيان العلوم والخطب) قيديله بيان علوم ايچون
كتابت اولنان كتب خارج اولور ودخى خطبهٔ
جمعه وخطبهٔ عيد وخطبهٔ نكاح واوايل كتب
مصنفه ده تحرير اولنان خطبه لر هم خروج قيلور
وتعريف انشاده (من حيث انها خطب ورسائل)
قيدى خطب ورسائلك معائب ومحاسنى من وجه
بو علمدن بيلنديكنه اشارتدر وتعريفك جملهٔ

اجزاسندن بری دخی موضوع علم انشادرکه علومدن هر بر علمك تمایزی اول علمك موضوعنك تمایزی حسبیله در (وموضوع كل علم مایبحث فیه عن اعراضه الذاتية) یعنی هر علمك موضوعی شول شیئدرکه آنده بحث اولنور اول شیئك اعراض ذاتیه سندن مثلا بدن انسان صحت ومرض حیثیتنده موضوع علم طبدر واجزاسنك کمیت وکیفیتی جهتندن موضوع علم تشریحدر وتکالیف شرعیه ایله مکلف اولدیغی سمتدن موضوع علم فقه‌در وموضوع علم انشا خطب ورسائلدن وغیریدن تراکیب منثوره‌در وعلم انشایه اصل علت غائیه تراکیب نثریه نك معایب ومحاسنن بیلمکدر چونکیم تعریف انشا نه ایدیکن بیلدك منشینك دخی ماهیتنی واقسامنی وشرائطنی هم بیلمك لازمدر منشی لغتده انشا ایدیجی دیمکدر وانشا خلق وتقدیر معناسنه‌در نته‌کیم (فلان منشئ الاحادیث) دیرلر واصطلاحده (المنشی من یکون له ملکة یقتدر بها علی اداء المعنی المقصود علی النمط المحمود عند البلغاء) یعنی منشی شول بر کیسه‌درکه آنکیچون ملکهٔ راسخه اوله که

(اول)

اول کیفیت راسخه سببیله مقصود اولان معنایی
بلغا قلمرنده محمود وپسندیده اولان اسلوب اوزره
ادا ایلمکه قادر اوله وبلغا منشیلری درت قسمه
تقسیم ایلمشلردر قسم اول شول منشئ حقیقیدر که
منشیلك تعریفی اکا اطلاق اولنسه صحیح اولور
وبو عصرده منشی حقیقی قتی آز بولنور وقسم ثانی
شول کیمسه‌لردر که کندو قریحه‌لرندن انشایه قوت
وقدرتلری یوقدر اما تراکیب بلغادن برقاچ فقره‌لری
جمع ایلیوب بری برلرینه ربط ایلمکه قادرلردر وبا
وجود ربط معنایه لطافت ومناسبت الفاظه رعایت
ایلمکده ماهرلردر وقسم ثالث شول کیمسه‌لردر که
بلغانك فقرات متفرقه‌سنی بر یره جمع ایلیوب بری
برینه ارتباط ویرمکه استعدادلری واردر ولکن
بین الفقرات تناسبه وبحسب الالفاظ هم مناسبته
ومتانت وسلاسته رعایت قلمغه قدرتلری یوقدر
وقسم رابع شول کیمسه‌لردر که بلغانك کلماتندن برقاچ
فقراتی سرقه ایلیوب ماببنلرینه صورتا ارتباط ویررلر
لکن معنایه نظر اولندقده اصلا مناسبت وارتباط بولنمز
(وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا) وبو اقسام

ثلثه‌یه منشیان حقیقی اولانلر کاتب دیرلر پس منشی
اولمه‌نك ومنشیان حقیقی مرتبه‌سنی بولمه‌نك برنیجه
شروطی واردر جمله شروطندن بری اولدرکه منشی
اولان کیمسه تراکیب بلغایی چوق تتبع ایلیه تا نظمده
ونثرده هرکسك کلماتنك مراتبنه عارف اوله ومرتبهٔ
ادنادن احترازقیله وکندوسوزلرینی مرتبهٔ اعلایه
ایصال ایلمکه قوت واستعداد بوله ولهذا صاحب
مفتاح تعریف علم معانیده (هوتتبع تراکیب البلغا)
دیمشدر الی آخره تتبع تراکیب فعل مقوله‌سندندر
وعلم معانی ایسه کیف مقوله‌سندندر اما اول علم
بو فعل واسطه‌سیله حاصل اولدیغی اجلدن
تعریف علم معانیده لفظ تتبع تراکیب البلغا ایراد
ایلمشدرکه تقریر اولنان کلامه اشارتدر وجمله
شروطندن بری دخی اولدرکه منشینك خزانهٔ قوت
حافظه‌سی آیات کریمه‌دن واحادیث صحیحه واشعار
فصیحه وامثال وحکم ملیحه‌دن مملو ومشحون اوله
تاهر برینی محلنده اداقیله وبرشرطی دخی اولدرکه
قچان بر لفظك اولنده واو اصلی واقع اولسه آنك
اوزرینه واوعاطفه کتورمیه مثلا عالم سرایر وواقف

(ضمایر)

ضمایر دیمك كبی اماواقف سرایر وعالم ضمایر دینسه
اولی اولور الحاصل منشی اولان كمسنه كندونك پای
عباراتنی تنافر حروف خارندن محفوظ قیلمق كرك وكلمات
وفقرات میاننده تناسب الفاظ واسجاع وقوافیه
رعایت قیلدقدنصكره اوزان فقراته دخی راعی اولمق
كرك مثلا (وآتیناهما الكتاب المستبین وهدیناهما
الصراط المستقیم) آیت كریمه سی كبیكه فقرهٔ
ثانیه نك اكثر كلماتی فقرهٔ اولك وزننده واقع اولمشدر
اكر كلمات وزنده مطابق اولمازسه باری قلت وكثرت
حروفده مطابق اوله ویاخود كلمات بری برینه متساوی
اوله واكر متساوی دخی اولمازسه كركدر كه اول كلماتكه
آنك حروفی زیاده اوله فقرهٔ ثانیه ده اولمق كركدر
فقرهٔ اولی فقرهٔ ثانیه دن اطول اولسه مقبول دكلدر
قلت وكثرت الفاظده فقرهٔ ثانیه فقرهٔ اولایه مساوی
اولدیغنه مثال (فاما الیتیم فلا تقهر واما السائل
فلا تنهر) كبی ودخی (والعادیات ضبحا فالموریات قدحا
والمغیرات صبحا فاثرن به نقعا فوسطن به جمعا)
آیت كریمه سی كبی وفقرهٔ ثانیه فقرهٔ اولیدن اوزون
اولدیغنه مثال (والنجم اذا هوی ماضل صاحبكم

وماغوى) آیت کریمه‌سی کبیدر واکر بعض فقرات
میاننده سجعه رعایت اولمازسه باری متوازیان اولمق
لازمدر کمافی قوله تعالی (واتخذوا من دون الله آلهة
لیکونوا لهم عزا کلا سیکفرون بعبادتهم ویکونون
علیهم ضدا) ومنشینك دخی ذکر اولنان شروطدن
غیری شرطلری چوقدر مطولاتده طلب اولنه وبونده
بوقدرله اکتفا قیلندی

❋ فصل فی بیان الاقسام والارکان وشرائط ❋
❋ ما یکتب الناس بعضهم الی بعض ❋

بلمکل که قچان برکیمسه برکیمسه‌یه برکاغد یازسه آندن
حالی دکلدرکه مرسل مرسل الیهدن یا اعلا اوله
ویاخود اکا مساوی اوله ویا آندن ادنی اوله اکر مرسل
اعلی اولورسه نظر اولنه که اول پادشاهمیدر ویاخود
غیریمیدر اکر پادشاه اولورسه اول مسطوره منشور
یا فتحنامه ویاخود فرمان دیرلر واکر مرسل اعلا
پادشاهك غیری اولورسه اکا مثال تعبیر ایدرلر مثلا
وزرا وامرانك مکتوبلری کبی واکر مرسل مرسل الیهه
مساوی اولورسه اول نوشته‌یه مکتوب دیرلر واکر
مرسل مرسل الیهدن ادنی اولورسه اول مسطوره

عرض وعريضه تعبير ايدرلر ورقعه وتذكره يي اعلادن
ادنايه وادنادن اعلايه ومساويدن مساوي يه
ارسال جائزدر وعهدنامه وتهنيت نامه وتعزيت نامه
دخي مسطورات مشتركه دندركه ايكي پادشاهك
بري بريله وسلاطينك امراوامرانك معاهده لري
بين الانام شايعدر وتهنيت نامه وتعزيت نامه متساويان
ميانده وادنادن اعلايه واقع اولديغي هم قتي آشكار
وزايعدر پس منشي اولان كيسه يه لازم اولوركه
اكر منشورده واكر فتح نامه ده ودخي عهد نامه ده
وتهنيت نامه ده وتعزيت نامه ده وفرمان ومثال
ومكتوب وعريضه ورقعه ده مراتبه رعايت ايليه
ومرسل ايله مرسل اليهك شانلرينه مناسب سوز
سويليه پس منشور وفتح نامه وعهدنامه وفرمان
ومثال كه اولوا الامره لازم اولان شيلردر بو اقسام
مذكوره نك قواعدي انشائياته متعلق اولان كتبده
مسطور ومنشيان ديوان پادشاهي اولانلرك
قتلرنده معروف ومشهوردركه بو مختصرده آنلرك
ايراد اولنمسي دأبمزدن دوردر اما بونده متداول اولاني
وناسه لازم كلان موجز ومفيد عبارت اوزره

هر نوعدن برمقدار تحریر ایلیه لم بو جمله دن بری اولا
خلافت نامه درکه مشایخ عظام برکیسه‌یی ارشاد
انام ایچون خلیفه قیلدقلری ایامده یازوب آنك الینه
ویررلر و بو خلافت نامه‌نك برنیچه شروطی واردر
اولا حمد خدا وثانیا صلوة وتسلیم علی النبی المصطفی
وثالثا بیان علوشان عرفان وتقوی وترك تعلق ماسوی
ورابعا بو اوصافله متصف اولان کیسه‌لرك علوشاننی
بیان وخامسا خلیفه‌نك تربیت طالبانده اولان سعینك
مشکور وجد واجتهادینك مبرور اولمسنی اعلان
وخلیفهٔ مذکورك کندو شیخنك طریقی اوزره استقامت
قیلمه‌سنی رجا ایلمکدر برسبیل اختصار انك مثالی بودر

(صورت خلافت نامه)

حمد وسپاس بیحد وبیقیاس اول خالق الجن والناسه
اولسونکه هامهٔ همت طالبان حکمت ومعرفتی تاج
وهاج کرامت وعاطفتله مشرف قیلدی و بو فرقهٔ
بی تفرقه‌نك کوش هوشلرینی قرطهٔ ارادت ودرر الهاماتله
مشنف ایلدی وصلوات تامات اول صاحب
لوای خطاب لولاك حضرتلرینك ذات پاکی اوزره
واصل اولسونکه اول حضرت غایت ایجاد روشنان

(افلاك)

افلاك وقايد كاروان اقاليم خاكدر وآل كرام واصحابه
عظامى اوزره هم ورقات شجر وقطرات مطر عددنجه
حق تعالى حضرتلرى صلوة وتسليمات نازل قيلسونكه
اول صاحب سعادتلرك هر برى فلك شريعت وآسمان
طريقت اوزره برنجم تابناكدر بعد هذا روشن
ضميران محفل امكانه على الاطلاق هويدا وظاهر
وناظران چهرهٔ جمال استيهال واستحقاق اولانلره
ظاهر وباهردركه اكمل كل دوات وافضل جميع
رتبت علم وحكمت حاصل قيلمق وتقوى وديانتله متصف
اولقدركه بوصفات عالى منقبتله اتصاف وفورموهبت
كمال قربتى اعلام واشعار قيلور وبواخلاق كريمه ايله
تخلق قيلان كروه پرشكوهك جمال امتيازى
بسط شرح ومدحتدن مستغنى اولوركه (الصباح
اغنى عن المصباح) در بناء على هذا قدوة العرفاء
والسالكين واسوة الصلحاء والواصلين شيخ فلان
زاد الله له التوفيق ونور مرأت قلبه بصقل
الكشف والتحقيق كه نور فقر وصلاح چهرهٔ علو
قدرندن لامع وآفتاب استيهال تربيت طلاب فلك
حالندن طالعدر بوفقيره خليفه قيلندى وشوق

سرشت وعاشق سيما اولان طالبلری ومفاوز علم وعرفانه سلوك قيلان محبلری قوت همت ويد تربيتله سما آسا حضيض بشريتدن برتر وبالا قيلمق ايچون نائب مناب اولندی دست رجا حلقهٔ باب التجا اوزره محكم اورلمشدركه درويش مذكور مأمور اولديغی نهج مستقيم اوزره ثابت قدم اوله وتصفيهٔ باله محافظت وتسقيهٔ زلال وصاله مواظبت قيله والسلام . وبرشيخه محب ومريد اولان كيمسه چقان اول عزيزه مكتوب يازمق لازم كلسه كركدر غايت عبوديت وتواضع اظهار ايليه ومسكنت وتذلله متعلق سوزسويليه بعده مرادين اداقيله ومستمد دعا وهمت اوله مثلا بومكتوب بلاغت مصحوب كبی

(صورت مكتوب مريد باشيخ خود)

سلام علی المولی الذی انا عبده
وحق لمثلی ان يكون له عبدا
هو السيد الندب الذی رأس اسهمی
وحد سنانی حين لم يعرف الحدا
عليه سلام كلما فاح نشره
مدی الدهر نوجا احجل البان والرندا
(مهب)

مهب نسیم عنبرشمیم فضل عمیم ومصب فیض عمیم
ایزد قدیم اولان آستان فیض بخش طالبان وآشیان
دستگیر مستمندانك باحهٔ فضائل شعار وساحهٔ
معارف دثارلری صوب عزت اوبنه مراسم بساط
بوسیٔ دستگاه فضائل پناه لازال محفوفا بعون
الاله عم الاه لب ادبله مؤدی قیلنوب اول مقام عالیده
روی نیاز مالیده اولندقدنصکره مسامع خدام کرام
سدره مقامه عرضه داشت بندگی بودرکه

کهی زخسته دلان یاد میتوان کردن
بدین بهانه دلی شاد میتوان کردن

مفهومی اوزره بوحال زاردن استخبار ایلمك خاطر عاطر
معجز آثاره که جلوه گاه الهامات پروردگاردر کذار ایدرسه
بحمد الله همم علیه وکرم جلیله لری برکاتنده فوق التراب
شکسته بسته وجان رسته یز لکن اشتیاق
مطالعهٔ جمال صوری بومرتبه یه ایرشمشدرکه قابل
تحریر وممکن تعبیر دکلدر .

نه انچنان بلقاء تو کشته ام مشتاق
که وصف آن بزبان قلم توانم گفت
بسالها نتوانم که درشمار آرم

وكرچه پيش بود عمركم توانم كفت
زصد هزار مطول حديث مختصری
مكر بخدمت توچون رسم توانم كفت

اميددر كه رب الارباب كون غيبدن بر سبب
خفی مهيا ايليه كه باعث حسن التفات اوله بنده
وكرمه طالب نوازا اول ستوده فعال ومعدن
مكارم خصالدن متضرعدر كه بوديار بعيدده خدمت
صفا بخشكرزدن وحيد وطريد اولان اقل عبيديكزی
خاطر عاطر فيض مأثريكزدن اخراج وابعاد بيورميوب
وقت صفاده ياد و برخيردعا ايله قلب ناشاديمزی مسرور
وشاد بيورمق رجاسنده يز باقی هميشه وجود
پرجود كز مودود ودائرهٔ سماع وصفاده موجود
اوله بصاحب مقام المحمود چپان بركنندودن اعلا
كيسه نك اوغلی وجوده كلسه واكا برتهنيت نامه يازمق
مراد اولنسه اظهار مسرتنی مشعر وحمد وشكری
مستلزم ادا ايليه آنك مثالی برسبيل اجمال بودر .

(صورت تهنيت نامه)

خاطر پاك وضمير دراك صفدران مصف ادراكه
مانند نور مهر دائرهٔ افق سپهردن قتی واضح

وظاهردرکه اول درثمینك تیار یخلق مایشاء ویختار
حضرتلرندن ظهوری سبب فرحت وابتهاج خواطر
اولمشدر واول (اصلها ثابت وفرعها فی السماء)
قولنك مفهومنه مظهر اولان شجرهٔ دولتدن اول
ثمرهٔ قلبك بروزی زیاده موجب حصول انتعاش
نواظر کلمشدر اول سلالهٔ سعادت منالك کوکب
ذاتنك افق سما دولت واقبالدن طلوعی واسطه سیله
ساحت خواطر اهل باطن وظاهر صنوف ازهار
سرور وضروب کلهای حضور وحبورله طواوب
رشك کلشن آسمان ونمودار ریاض جنان اولدی
ولمعهٔ اشعهٔ صبح فرحك ظهوری سبیله آثار ظلام
شب ترح بر مقتضای (فمحونا آیة اللیل وجعلنا
آیة النهار مبصرة) زایل اولوب کوکلره ضیا وکوزلره
روشنالك کلدی ایزد متعال جل عن الشبه والمثال
اول صدر نشین محفل استحقاق تبجیل ومصدر
افعال واقوال جمیل مشار الیه افاضل ومحکوم علیه
مفهوم کل فضائل اسوهٔ واقفان رموز حسن تدبیر
قدوهٔ ناظران وجوه محذرات تقدیر حضرتلرینك
ذات شریفلرینی هر ساعتده بشارت جدید وهر

لحظه ده فرحت و بهجت مديده مخصوص قبله و بنيان
مدت بقالری هم مماثل صرح ممرد سما مرصـوص
اوله حبل المتين رجا كنكرهٔ كاخ النجايه قتی اسـتوار
اولنوب و پای نيت ركاب سمند تيز كام همت اوزره
محكم برقرار قيلنوب بوكونه دعايه شروع اولنديكه
وهاب بيعلت جلت قدرته وعلت حضرتلری اول
دولت سمـات اولان قرة العينی كماله ايركوره وآنك
ذا ئقهٔ ذاتنه مايدهٔ سعادت ونعمت محاسن عادتدن
پرورش ايركوره وجميع آفت وضرردن محفوظه ومهد
سعادت وحجرهٔ حمايتده عين عنايتـله بعينه التی
لاتنام ملحوظ قيله . وچّان بركندودن اعلا كيسه نك
بركيسه سی وفات ايلسه اكا تعزيت نامه يازلدقده
اسلوب وقاعده بودركه بـر سـبيل اختصار تحرير
اولندی .

(صورت تحرير تعزيت نامه)

تاطلوع مواكب كواكبه عروض غروب اولدقچه
ومحذرای عرايس ازهاره تطاول صرصر خزان
تعاقب وتزاحم قيلدقچه اول جناب عوالی مراتبك
كواكب مناقب وازهار مآربی بين المشارق والمغارب
(عروض)

عروض افول ولحوق زبولادن محروس ومصون اوله بالقلم والنون بعد اداء دعای قدر جلیل وعمر طویل ضمیر منیرلرینه که چهره نمای صور تقدیردر مخفی و پوشیده دکلدر که تغیر عالم وفنای ذوات بنی آدم برامر در وقوعی محقق وشرب صهبای حیات اوزره خمار مماتك مرتب اولمسی وتعاقب قلمسی برحادثه‌در ظهوری مصدق باوجود بوحالك محقق وبو مقالك مصدق اولمسیله بیله اول جناب مرحوم ومغفور ومشکور السنهٔ جمهور اولان امیر فلان الدینك (بردالله مضجعه وجعل اعلی غرف الجنان مرجعه فوتی خبرندن عواصف هموم وآلام ساحت دل مستهام اوزره اول قدر وزان اولدی وباران کروب واحزان بنیان تن ناتوان اوزره اول مقدار نزول قیلدی که ملك حیات شدهٔ غموم وهمومدن قریب اولدیکه ویران اوله وارض بدن برفحوای (یوم تبدل الارض غیر الارض) تبدل وتحول قیله واب دیده لرم دریا اولوب آسمان وزمینه رخنه صاله

چندان کریست مردم دیده که چون حباب
اختر برآب دیدهٔ مردم شنا کند

فی الحقیقه بو واقعهٔ جان سوز و غم افروز بر مصیبتدر که آنك مشاهده سندن اوتوری فلك مستعلی لباس نیلی کیمش و دیدهٔ سحاب سیلاب دموعی اطراف و جوانبه بو اجلدن صب ایلمش و نیچوق علم آه طویلی اودا رفع ایلیوب احبادن اولانلرك هر بری صباح و صراح و عویلی قهٔ قبهٔ آسمانه ایر کورمشدر ٠

چندان کریست دیده که من بعد اکر کسی
آید بسوی ما نتواند ز ما کذشت

ولیکن عقل که استادکارخانهٔ ملك امکان و مهندس اساس قصر کون و مکاندر کوش هوش جنانه بو ندایی ایلدی و بو کونه سویلدیکه ای درد و المدن خسته و ای حزن و غمدن شکسته بو قدر تکاثر کروه جزعدن و توافر اندوه و فزعدن نه حاصل و تلاطم لجهٔ بحر بکادن و تصادم عواصف تأوه موهم الاشتکادن سفینهٔ تسلی و آرام قنغی کشینك ساحل سینه سنه واصلدر پس (اذا عمت البلیة طابت) معناسنی فهم ایله (انا لله وانا الیه راجعون) دیو سویله دیو جان ودله تسلی ویرمشدر پس اول جیده خصلتك دخی ذمت همتلرینه واجب ولازمدر که

(نقش)

نقش غم زدا اولان صبر جمیل که مستلزم حصول
اجر جزیلدر صفحهٔ صحیفهٔ قلبه یازه‌لر وشعار سکون
وقراری واسطهٔ رضای خدا ونتیجهٔ تمیهٔ ثواب
عقبا دوزه‌لر که سهام تقدیرده سپر صبردن غیری
چاره بولنمز وضربت حسام قضایه سر تسلیمی
قومه‌دن ایو تدبیر قیلنمز همان آیینهٔ قلبی زنکار هموم
وغمومدن پاك ایلیوب متوفی اولان مرحومك روحی
ایچون دعایه مشغول اولمق منهج صوابه اقرب واول
جنابك مکارم اخلاقنه انسبدر حضرت وهاب
کل مسئول اول متوفی اولان مرحومك حلهٔ حسناتنی
طراز قبوالله موشح ومرقد معطرینی انصاب سحاب
فضل وانعامیله مرشح ایلیه عمر تودرازباد برب العباد •
بلکل که مکتوب ایکی کونه اولور یاخطاب
ویاجوابدر اکر خطاب اولورسه بعضیلر قتنده
اون اوچ وبعضیلر اون ایکی وبعضی کتاب قتلرنده
اون رکنی واردر اولا ثنا ثانیا دعا ثالثا اسم مکتوب
الیه رابعا سلام وتحیت خامسا عرض اشتیاق
سادسا طلب ملاقات سابعا تاریخ کتابت ثامنا اعلام

احوال تاسعا توقع والتماس عاشرا دعا ایله اختتام
ایلمکدر مثال رکن ثنا آسمان ارتفاع خورشید
شعاع دیمك کبیدر ویاخود صدر محافل افاضل
علما بدرفلك فضائل عظمی دیمك ویاخود درایت
شعار وکفایت دثار دیمك کبیدر ومثال رکن
دعا زین الله سماء السلطنة بثواقب سبوقه
القواضب کما زین سماء الدنیا بزینة الکواکب دیمك
کبی ویاخود دام سداده وقورن بالنجح اجتهاده دیمك
کبیدر ومثال رکن مکتوب الیه شمس فلك الخلافه
ویاخود بدر سماء الوزاره ویاخود فلان الدین بن فلان
دیمك کبیدر ومثال رکن سلام وتحیت الوف تحیات
وافیه وصنوف تسلیمات زاکیه دیمك کبیدر ومثال
رکن اشتیاق شرح شوق شرف ملازمت که
عمامهٔ هامهٔ سعادت وکرامتدر حیطهٔ تقریردن
بیرون ودائرهٔ تحریر وتعبیردن خارج وافزوندر
دیمك کبیدر ومثال رکن طلب ملاقات توفیق
ادراك ملازمت اکسیر کرامت که واسطهٔ دولت
وفائدهٔ دنیا وآخرتدر وهاب کل مسئولدن امید
واثق ورجای صادق برله مرجو ومأمولدر که

(عن)

عن قريب مبذول اوله ديمك كبي وياخود شرف
التقا كه ثمرهٔ شجرهٔ بقا ومنظرهٔ ايوان ارتقادر
بي موجبات تعوق اندفاع مرذوق دل متاع اوله ديو
تعبير ايلمك كبيدر وركن تاريخه مثال بوضراعت
نامهٔ اخلاص ختامه اول ماه شعبانده اول آستانهٔ
سعادت آشيانه ابلاغ اولنمغه فايز اولدي ديمك كبي
وياخود بو صحيفهٔ مودت مقال اوسط شهر شوالده
شرف ارسال بولدي ديو تعبير ايلمك كبيدر وركن
اعلام احواله مثال خدام عالي مقام كه نتيجهٔ مقدم
وتالي ليالي وايامدر عرض بندهٔ بيكام اولدركه ديمك
كبي وياخود احوال پرملالمزدن اكر درياي لطفلري
جوشه كلوب برشمه سؤال اولنورسه ديو تعبير ايلمك
كبيدر وركن توقع والتماسه مثال ملازمان دركاه
دولت پناهدن مأمول اولان اولدركه بو بندهٔ
ضراعت بضاعتك كردن خاطريني قلايد حصول
رجا ومراد ايله تزيين قيله لر ديمك كبي وياخود مترقب
ومتوقع اولان اولدركه چمن باطن وظاهر احبابي
سحاب خطاب مستطابلري ايله منضر قيله لر ومطيب
اوله لر ديو تعبير ايلمك كبيدر ودعا ايله اختتامه مثال

همیشــه اول فلك رتبت وملك سریرت پایهٔ عزت
وسعادتده مسرور وشادمان اوله یوب العباد دیمك
کیدر واکر مکتوب جواب اولورسه ارکان خطابکه
مذکور اولدی برایکی رکن آندن زیاده اولور بری ذکر
وصول مکتوب وبری دخی آنك سلام تحیاتنه مقابله
ومواجهه قیلمقدر مثـال مکتوب بلاغت اسـلوب
ومسرت مصحوبکه جناب فضائل مآب وفواضل
منابدن ادام الله تعالی بقاه وزاد فی الدارین ارتقـاه
بومحب خالص الفؤادلرینــه شرف وصول بولدی
ویاخود اشرف ساعات وایمن اوقاتده کلوب واصل
اولدی تحیات مسـکیة الفوحات وتسلیمات وردیة
النفحات مقابله ومواجهه قیلندی دیمك کیـدر
واوایل مسطوراتده اسماء الله دن براسمی تبرکا وتیمنا
لفظ هویه مقارن ومفهوم مکتوبه مناسـب تحریر
ایلمك هم بر قاعده در مثلا طلب عطاده هو الکریم
واستعانتده هو المعین واستغاثه ده هو المغیث تحریر
ایلدکلری کبی وشرط رقعه نظمیله اولمقدر اما اکر
نظم اولمازسه مقتضای حاله مناسب موجز ومفیـد
عبارتله تحریر اولنــه که قبول واستحسـانه اقرب

وحصول مأموله انسبدر نته کیم افاضل عربدن
بری جامع علوم وادب اولان اکابردن برینه عفو
ومرحمت طلبنده یازمشدر رقعه (هربت منك الیك
واستغیث بعفوك لدیك فاذقنی حلاوة رضاك کما اذقتنی
مرارة قلاك) مثال دیکر برکیسه برفاضلی برتهمتله
حبس ایلدکده اول فاضل کندوبی حبسدن
استخلاص ایچون عربی ترکیب اوزره بونی یازوب
اول کیسه یه کوندردی .

(صورت دیکر)

نزع الله ما کان فی صدری من غل وجعلت جنابك مما
سلف فی حل والکریم اذا اوثق اطلق واذا اسر
اعتق . وافاضلدن بریسی هم عتاب طریقیله حدیعت
مآب اولان اصحابندن برینه یازوب کوندرمشدر .

(صورت دیکر)

دل حزین ازغایت تحسر چنان در تحیراست که نمیداند
شکایت آن غرائب مناقب را بدهر عجایب معایب
کوید ویا ازشکایت دهر منقلب المزاج بسوی آن مکر
امتزاج کوید لانکما فی احتیاز العقوق رضیعا لبان
وفی نسیان الحقوق شریکا عنان واکر مقصود

طلب عطا اولسه اظهار طلب عطا ایتمیوب همان
مدح وثنا ایله اکتفا ایلمك وکلامی منظوم سویلمك
اولادر زیرا که مدح سائل متضمن طلب عطادر
نته کیم برشخص صاحب دیوان خواجه شمس الدینه
بو کونه یازوب ویردی

عالم همه پرکار وکف خواجه نقط
پیوسته بکرد نقطه می کردد خط

محتاج باوکه ومه ودون ووسط
دوات ندهد خدای کس را بغلط

خواجهٔ مذکور ناظمدن سؤال ایلدیکه نه یردنسن
اول کیسه دیدیکه فلان یردنم خواجه آنك جوابنده
بو رباعی یی یازوب الینه ویردی

صد بره سپید همچو سینهٔ بط
کر رنك دکر نباشدش هیچ نقط

ازکلهٔ خاص مانه ازجای غلط
چوبان بدهد زود بدارندهٔ خط

لفظ نقط که جمع نقطه در هر ایکی رباعیده محلنده
واقع اولمامشدر زیرا رباعیٔ اولده پرکاردیوب دائره
مراد ایلمشدر مجاز مرسل قاعده سی اوزره پس
(مرکز)

مركز دايره ايسه برنقطه اولور فقط نقط اولماز
ورباعی خواجه‌ده لفظ هیچ واقع اولمشدر که
هیچ لا معناسنه‌در وآنك مرادی شمول نفی افراددر
مثلا لا رجل فی الدار دیسك افراد رجالدن دارده
هیچ برفرد یوقدر دیمك اولور اما لا رجال فی الدار
دیمك نفی جمیع افراد رجال ایتمز بلکه جمع رجالی
نفی ایلر واول دارده برایکی رجل اولسه جائز اولور
پس هیچ نقطه بناشدش دیمك کرك ایدی هیچ نقطه
یرینه بو ایسه وزنه کلمز پس هیچ نقطه محلنده اولماز
واکر طلب عطا برسبیل تصریح اولورسه باری
اول کلامك ترکیبی نظیف واسلوبی لطیف اوله
نته کیم واقدی بصره‌یه معن بن زایدك جودی ایچون
کلوب معن کندو باغنده جویبار کنارنده اوتورر
خبرین آلوب واقدی بو بیتی برلوحه‌یه یازوب اول
جوی اوزره براغوب طشره‌ده طوردی

ایا جود معن ناج معنا بحاجتی
فمالی الی معن سواك شفیع

معن چونکیم بیتی لوحه‌دن آلوب اوقودی ناظمه
اول مجلسده اوچ بیك آلتون انعام ایلدی واکر نظم

مقصوده مناسب میسر اولمازسه عبارتی نظیف
ومعناسی لطیف بر رقعه ایلیه نته کیم فضلای
عربدن بری کندوسنه فقر وضرورت اصابت
ایلدکده اول عصرده اولان امرادن برینه بونی یازوب
کوندردی رقعه « یا ایها العزیز مسنا واهلنا الضر
فان تحسن الینا فمنا الحمد والشکر والا فمنك العذر
ومنا الصبر دون الجبر »

(تحریر صورت شفاعت نامه)

وشفاعت نامه نك موجز ومفید مثالی بودر که بو فقیر
عمی زاده مز حقنده روم ایلی قاضی عسکری اولان
عزمی زاده افندی حضرتلرینه اطال الله عمره
وزاده یازوب کوندرمشدر عزتلو سعادتلو افندی
حضرتلرینك مجلس عالیلرینه بسیار تحف تحیات
وجناب سامیلرینه بیشمار ادعیه وتسلیمات ارسالندن
صکره باعث تحریر رق رق دعا کوی اولدر که عمی
زاده مز عبدالله بنده کزی سلك ملازمتکزه داخل
ایتمکله مرادن حاصل وامیدنه واصل ایدوب
لطفکزله دلشاد ودست احسانکزله ویرانهٔ قلبن آباد
قلمش سز رب العباد حضرتلری عمر ودولتکز وعزت

(و)

وسعادتکز همیشه زیاده قلسون ودنیاوآخرتده مرادو مقصودکز مهیا وآماده اولسون اما اول خسته دله اطمئنان کلمدن وشفای صدر حاصل اولمدن اوتوری رزونامه ده اولان نامنی کندوسی کورمک رجا اولنور ٠

اذا ابدأت بالاحسان تمم
وما الاحسن الا بالتمام

مفهومی اوزره ملازمت تذکره سنی ویرمک دخی توقع قلنور معلوم شریفلریدرکه (افضل الاعمال ان تدخل علی قلب اخیك سرورا وتقضی حاجته) حدیث شریفنك مصداقنجه قلب محزونی سوندرمك افضل اعمال اولمشدر اکرچه

نه لایقست بمهر سپهرا علی کفت
که نور ذاتیٔ خودرا زما دریغ مدار

قوانك فحواسی اوزره ذات خورشید منیرکزه خاصیت ذاتیه کز اولان پرتو احسانکزی اول فقیرك اوزرندن دریغ ایتمك دیمك قتی بی مناسب ونالایق کلمشدر ٠

ولیك مهر قرابت کرفت جیب دلمرا

که دست حسن سپارش ز ذیل لطف مدار

موجبنجه غلبۀ مهر وشفقت خیالی بوکونه کلماتك صدورنه سبب اولمشدر هموارە افاضۀ انوار احسانش بروفق طبع سائل بادوضمیر منیران حضرت بتطییب وتعمیر خاطر مائل بالانسان الکامل و برسبیل خطاب اولان مکتوبه مثال مقدما بو فقیرك تلامیذندن اولان وصکره وعظ ومشیخت مرتبه‌سن بولان شیخ احمد چلبینك بوحقیره کوزمزده اولان علت زائل اولوب روشنالك بولدقده یازوب کوندردیکی مکتوبدر ٠

(صورت مکتوب برسبیل خطاب)

زبدۀ مرشدان مولانا من جمیع الوجوه اولانا اعنی شیخم افندم اسماعیل ذوالکمالات صاحب التکمیل بحمدالله سبحانه وتعالی ظاهر وباطنکز معمور اولدیغی کبی نقطۀ غین عین شریفکزدن زائل اولوب تن کوزی دخی دیدۀ جان کبی کشاده و پرنور اولدیغندن احبا واصدقا کرك کوزلری تمام روشنالك بولوب دیدار پرانوارلری مشاهده‌سنه حضرت موسی نوار (ارنی انظر الیك) سرودنی سراینده

وبالذات نفس نفيسلرى شمه سنى استشمامدن اوتورى (انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن) نغماتنى مترنم وكوينده اولمشيزدر اميددركه ديدار شريفلريله مشرف اولمق ميسر والقاى لطيفلربنى مشاهده قيلمق مقدر اوله بشفيع يوم المحشر حق تعالى بيلور هربار خاكپاى كيميا اثارلريله اكتحال ايلين اعياندن بو بندهٔ ديرينه وزرهٔ كمترينه‌لرى حقنده واقع اولان پرسش وسؤال استماع اولندقده بو افسرده دله باعث حرارت وتاب اولوب على التوالى جناب عاليلرى جانبنه مانند حديد ومقناطيس تمايلى وانجذابدن بر آن خالى دكلزدر ٠

ياقرة العين سل عينى هل اكتحلت
بمنظر حسن مذغبت عن نظرى

غب ذا بمسعادتلو سلطانم السنهٔ ياراندن بر وعده كريمكز استماع اولنديكه اول كندو فتوحات عينيه وفيوضات لاريبه كردن كصحف مكرمة مرفوعة مطهرة اولان بر كتاب مستطابكزله بو جانبى تشريف وتلطيف بيورەسز قال الله تعالى فى حق اسمعيل عليه السلام (انه كان صادق الوعد) الايه وقلبى

الشیخ الاکبر رضی الله عنه (فی فص حکمة علیة
فی کلمة اسماعیلیة)

فلم یبق الاصادق الوعد وحده
وما لوعد الحق عین تعاین

الی آخره امیددر که عن قریب انجاز اولنه وارسال ایله
تشریف قیلنه ومیدان محبت عنوانکزده کردان
اولان ودوران قلان دده افندیلرك جمله سنك
خاکپای عرش فرسالرینه یوزلر سوروب جمله سندن
دعالر وهمتلر التماس اولنور متضرعدر که بو فقیری
دخی سکان آستانه لرندن شمار بیورملر باقی همیشه
رشحات حیات بخشلریله مرده اولان دللره حیات
ویرمدن وجود شریفلری خالی اولمیه وکلمات حیات
مضاهاتلری محزون ومکدر اولان کوکللره سرور
وصفا ایرکورمدن فارغ کلمیه بمنه وکرمه
وجواب طریقیله اولان مکتوبه مثال بو فقیر پرتقصیرك
بونك مقابله سنده یازوب مذکور خطیب احمد
چلبی به ارسال ایلدوکی مکتوبدر

(صورت مکتوب علی وجه الجواب)

بکی رقعه دیدم زا نشاء طبعت

چو گوهر که درعین عنبر فشانی

سخن ز آسمان بر زمین آمد اول

کنونش تو بر آسمان می رسانی

یعنی مکتوب پرفتوح که آنك هر بر حرفی رشك جام صبوح ومدام معانیسی ممد حیات ومفرح روح در اول معدن فضل وکمال لازال خطیب اللسان علی منابر الاسنان ذاکر ثنائه وامام القلم فی محاریب الحروف والکلم ساجد ابدعائه برادرم خلیل ایله حفظه الله عن التضلیل والتکبیل بو علیل وغلیله ارسال بیورمشلر ایعن اوقات واشرف ساعاتده کلوب واصل اولوب مطالعه اولندقده آنك جمال سطورندن جمال چهرهٔ وفور تعظیم ومحبت ظهوره کلوب ونقاب حروف وکلماتندن جبهه اخلاص وصفوت نمایان سولد مدادندن دیده لریمز روز شنالك بولدی ودماغ جانمز معطر اولدی فلاعز ومن الشمس ان یلوح ومن المسك ان یفوح حقا بودرکه

برین لطافت وخوبی کسی نیاراید

تجلهای عبارت عروس معنی را

اکثر زمانده خاطر فاتره بو خاطره خطور وبو اندیشه

حضور ایلوب دیردم

سر دفتران عشق که در بزم مکرمت

پیوسته می زجام وفانوش کرده اند

اما چه بود شانکه بیکبارکی چنین

رسم وفا ومهر فراموش کرده اند

اما چونکیم اول جناب اخوت مآب برقاچ دفعه کتاب بلاغت نصابلریله عرق اخوت و خلتی حرکته کتوردی فی الحال شجرهٔ طیبهٔ مواخات واتحادنو باوهٔ محبت ودادی بتوردی وشول غبار وحشت وخس وخاشاك نفرت وبرودت که چشم دل وجانی کابل واعمش قلمش ودیدهٔ دله پرده اولمش ایدی ایادی عبارات محبت انکیز کز وانامل استعارات مودت آمیز کز بالکلیه انی چشم جان ودلدن رفع ایدوب کوتوردی

کر از جفای تو روزی دلم زتو برمید

کند لطف تو بازش بعنف باز آورد

الوف تحیات صنوف تسلیمات که آنك صفایح صفاسی رقوم سمعه وریادن معرا ومفهوم کلمات استعارات لایقه وعبارات رایقه وفائله محلی اوله محاذات ومواذات

قیلندوغندن ولوازم صفای طویت ادا وفوایت مقتضای حسن نیت قضا اولندیغندن صکره چونکیم وعده یه وفا ایلمك صادق اولانلرك شانندن اولدیسه اول فتوحات غیبیه نامنده موعود اولان کتاب روح افزا مزی ودخی بیك اوتوز تاریخنده مثنوی شریفك مشکل اولان ابیات بلاغت سماتنه تحریر ایلدوکمز نسخهٔ پرسواد مزی که صورت حك ومحو ونسیان وسهوله پردر اول عارف اسرار محو وصحو ومصلح نسیان وخطا وسهو اولان یار قدیمه اتحاف وارسال اولندی کرم عمیملرندن مرجودرکه معذور طوته لر بعثت الیك کتابا وبالله انه

لاحلی من النفس المقيمة فی جنب
وهل هو الا نسخة انا اصله

وهل هو الا کالمحرر فی الکتب
وفی النسخة السوداء فانت عارفها

من المحو والاصلاح بالحك والضرب

ترقب وترصد اولنورکه بساتین محبت واتحاد غصون سطور وازاهیر معانی وافرة النورله احیانا منصور وموشح اولنه واوراق چمن وفاق وداد انصباب

سحاب خطابلریله مخضر ومرشح قلنه زیرا

سموم هجر کند روضهٔ محبت خشک
اکرنه واسطهٔ رشحهٔ قلم باشد

باقی همیشه استقامت خیام صداقت والتیام طناب
صفا واوتاد وفایله مستدام اوله ودرر ولآلی مواخات
سلک بقا ودوامده انتظام بوله و بنیاد موالات ووداد
همچوارم ذات العماد استحکام واشتداد اوزره اوله
بالنبی وآله الامجاد وبونلردن غیری هم خطاب
وجواب مکاتیب طرق مختلفه واسالیب متنوعه اوزره
یازیلور ولآلیٔ عبارات ودرر اختراعات وصناعات
سلک تعبیر وبیانه نیجه وجوهیله اوزره دخی دیزیلور
پس هرشول کیمسه‌نک که سمند طبعی میدان بلاغتده
چابک سوار اوله مضمار ادا وعبارتده اول کیف مایشا
جولان ایلر ومنشی وبلیغ اولان کیمسه سوزی هرنه طریقله
تعبیر ایدرسه مقبول ومستحسن سویلر پس ارباب
بلاغت واصحاب فصاحتک قواعد مکاتبی بلمکه
احتیاج قالمز و طرز و اسلوبه رعایت قیلمده منشیٔ
حقیقی اولان کیمسه آخره تقلید واقتدا قیلمز بسط
قواعد وتمهید ضوابط مجرد بوفنده مبتدی اولان

کیسه‌لر ایچوندر و مبتدی اولانلر ایچون ایسه
بوقدرله اکتفاقلندی وعنان ادهم قلم صوب فراغته
عطف اولندی تا کیم سوار دل قیل وقال ورطه سندن
ازاد اوله وفضای عالم رازه سیرقیله وبی سوز اولان
سوزی قویوب سوز وکداز طالبی اوله

چند ازین الفاظ واضمار ومجاز
سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق برجان برفروز
سربسر فکر وعبارت را بسوز
لفظها ونامها چون دامهاست
لفظ شیرین ریك اب عمرماست
ان یکی ریکی که جوشد اب ازو
سخت کیابست روانرا بجو

استغفر الله من قول بلا عمل لقد نسبت به نسلا لذی
عقیم اللهم اجعل حبك احب الاشیاء الی وافتح
ابواب العلوم والمعارف علی اعوذبك من علم لاینفع
ومن قلب لایخشع ومن عمل لایرفع ومن دعاء لایسمع
اللهم احسن عاقبتنا فی الامور کلها اعطنی من لدنك
لسانا صادقا وقلبا سلیما کن بی رؤفا رحیما اغفر خطیئتی

وجهلی واسرافی فی امری واجعلنا من الهادین المهدیین غیر ضالین ولا مضلین برحمتك یا ارحم الراحمین وسلام علی المرسلین والحمد لله رب العالمین

بعون الله الملك المعین

شارح مثنوی شیخ اسماعیل انقروی مرحوم خواجهٔ جهانك مناظر الانشاسنی مأخذ ایدرك بو كتابی تألیف ایلمش اولدیغندن حین طبعنده بر نسخهٔ صحیحه یه دسترس اولنه مدیغنه بناء بعض اشتباه اولنان محللری مذكور مناظر الانشایه مراجعتله ممكن مرتبه تصحیح اولنمشدر .

برنجی دفعه اولەرق تصویر افكار مطبعه سنده طبع اولنمشدر . فی ٢٠ ربیع الاخر ١٢٨٤ سنه

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO
NOV 16 1977

PL
175
I75